ҺӘБИБ САҺИР

ВӘФА ӘЛИЈЕВ

ҺҮРРИЈЈӘТ ФӘДАИСИ

(ҺӘБИБ САҺИРИН ТАЛЕЈИ ВӘ ӘДӘБИ ИРСИ)

Редактору:
Филолокија елмләри доктору, профессор
Низамәддин Шәмсизадә
Рә'јчи:
Филолокија елмләри доктору
Ајдын Аби Ајдын

ВӘФА ӘЛИЈЕВ. *"ҺҮРРИЈЈӘТ ФӘДАИСИ"*
Бакы, "ОЗАН", 2000

Филолокија елмләри намизәди, досент Вәфа Әлијевин "Һүррријјәт фәдаиси" монографијасы Ҹәнуби Азәрбајҹанын көркәмли шаири Һәбиб Саһирин һәјат вә јарадыҹылығына һәср олунмушдур. Онун ады Азәрбајҹан әдәбијјатынын Ҹәнуб голунун өндәрләри М.Шәһријар вә М.Е'тимад илә биркә чәкилмәкдәдир. Һәбиб Саһирин ады вә јарадыҹылығы Азәрбајҹанын Ҹәнуб торпагларында империализм вә иртиҹаја гаршы азадлыг вә демократија уғрунда кедән шанлы азадлыг мүбаризәси илә гырылмаз телләрлә бағлы олмушдур.

Гоҹаман шаир 83 иллик мә'налы һәјатында Сәттарханын, Хијабанинин башчылығы илә кедән милли-азадлыг һәрәкатларынын вә сонракы һадисәләрин шаһиди, Пишәвәринин башчылығы илә кедән 21 Азәр һәрәкатынын иштиракчысы олмушдур. Һ.Саһир милли мүстәгиллик вә ана дили уғрунда апардығы мүбаризәјә көрә дәфәләрлә сүркүн едилмиш вә зиндана салынмышдыр. Китабда шаирин јарадыҹылығынын тәкамүл мәрһәләләри, бәдии сәнәткарлыг вә поетика мәсәләләри тәдгиг едилир.

Китаб шәргшүнаслар, филологлар, еләҹә дә кениш охуҹу күтләси үчүн нәзәрдә тутулуб.

Ә $\frac{3702060200}{047}$ -Грифли нәшр

© Вәфа Әлијев - 2000

Өмрүнү өвладларынын јолунда
шам кими әридән атам
Ханоғлан Әлијевә, анам
Зејнәб ханыма итһаф едирәм.

ПОЕЗИЈАНЫН ҺӘСРӘТИ ВӘ ҺӘГИГӘТИ

Тарих инамлы аддымларла XX әсрин 70-ҹи илләрини баша вурурду. Бәј оғлу, көркәмли маариф ишчиси Ханоғлан мүәллим нискил долу бир һәсрәтлә Аразын суларына далмышды. Архада Фүзулинин Күрдмаһмудлу кәндинин ишыглары сајрышырды. Јарым әсрин мәктәб директору Ханоғлан киши нурлу јашла гошалашмыш көзләрини гыјыб узаға, әнкинликләрә, бәтниндә һәлә чох мәҹһуллары батил етмиш кәләҹәјә бахды. Кәләҹәјә далмаг шакәри иди. Танынмыш ҹәрраһ оғлу Шәфаја да илк дәрси бу олмушду: һәмишә кәләҹәјә бах. Инди дә Вәфа јол сечиминдә иди. Филолокија үзрә алим олмаг истәјирди. Мәктәб мүдиринин мүавини, рајон партија комитәсиндә мәс'ул вәзифәдә ишләсә дә Вәфанын көнлү әдәбијјатда, хүсусән поезијанын сеһркар дүнјасында иди. Классик әдәбијјаты көзәл билән, мүгәддәс Гур'аны дөнә-дөнә охумуш Ханоғлан кишинин ағлына кәлди ки, Араз һәсрәтини һәләлик анҹаг дүнјада сәрһәд танымајан поетик сөз арадан галдыра биләр.

Беләликлә, узагкөрән бәј баласы Ханоғлан мүәллим Вәфанын фәһмини о таја, тоталитар совет идеолокијасынын доғмаларына јад етдији Ҹәнуб поезијасына јөнәлтди. Азәрбајҹан ЕА Низами адына Әдәбијјат Институтунун диссертанты Вәфа Әлијев Ҹәнуби Азәрбајҹан шаири Һәбиб Саһи-

рин јарадычылығыны намизәдлик мөвзусу олараг көтүрдү. Бөдхаһларын әнкәлләринә бахмајараг көркәмли шәргшүнас алим Рүстәм Әлијевин рәһбәрлији вә хејирхаһлығы илә мүдафиә едәрәк филолокија елмләри намизәди елми дәрәчәси алды... О вахта гәдәр исә...

М.Ф.Ахундов китабханасы бу сәтирләрин мүәллифинин икинчи еви иди. Онсуз да еви јох иди. Һәм китабханада, һәм дә Низами Институтунда о заман елмә кәлмиш фанатик кәнчләр башыма топлашыр, елмин мүхтәлиф проблемләрини саатларла мүзакирә едәрдик. Бир күн диггәтими бала-чабој, инадкар бахышлара малик оғлан чәлб етди. Дедим: гардаш, јахын кәл, ишләрин нечәди, мөвзун нә јердәдир, минимумлары вермисән?! Вәфа өзүнәмәхсус тәвазөкарлыгла мәнә үрәјини ачды, проблемләриндән данышды. Әлимдән бир иш кәлмәсә дә јол көстәрдим, истәмәдим ки, нашылыгдан мәним сәһвләрими тәкрарлајыб вахт итирсин.

О вахтдан, јә'ни 1978-чи илдән дүз 22 ил кечир... Инди Азәрбајчан Дөвләт Мәдәнијјәт вә Инчәсәнәт Университетиндә бир јердә ишләјирик. Вәфа Әлијев Сәнәтшүнаслыг факүлтәсинин деканы, мән исә Әдәбијјат вә Азәрбајчан дили кафедрасынын мүдиријәм. 22 јашлы достлуғумузу инад вә гајғы илә горујуб сахлајырыг.

Мәним вә достумуз, көркәмли түркологАјдын Абинин тә'кидиндән сонра кеч дә олса Вәфа Һәбиб Саһир һаггында монографијасыны мүәјјән ихтисарла китаб шәклиндә охучуја тәгдим едир. Һәбиб Саһирин ваһид милли бәдии тәфәккүрүмүздәки ролу һаггында һеч нә јазмаг истәмирәм. Бу барәдә охучу Вәфа мүәллимин китабындан мараглы һәгигәтләр өјрәнәчәк.

Бир нечә кәлмә дә Вәфанын тәнгидчилик фәалијјәти һаггында сөјләмәклә бу мүхтәсәр мүгәддимәни тамамламаг истәјирәм. Һәр шејдән өнчә Вәфа сәдагәтли дост, сәмими вә

е'тибарлы аилә башчысыдыр, гардашлары илә нәфәс алыр. Ону мән ишкүзар бир тәшкилатчы, сөзү үзә дејән адам кими таныјырам. Рәһмәтлик Мир Чәлал мүәллимин сөзләри илә десәм, Вәфа аз јазыр, амма саз јазыр. Онун "Тарихи мөвзунун сәһнә тәчәссүмү", "Бәшәри дујғулар шаири", "Азадлыг нәғмәкары", "Вәтәнпәрвәр шаир", "Үрәк долу оланда јазмаға вахт тапылар", "Милли театр просесинин тәдгиги", "Сәһәнд јарадычылығында Дәдә Горгуд мөвзусу" кими мәгаләләри әдәби тәнгиддә диггәтичәкән фактлар олуб. Вәфа мүәллим Һәбиб Саһирин сечилмиш әсәрләрини тәртиб едиб. Бә'зи нүмунәләр "Чәнуби Азәрбајчан антолокијасы"на тәгдим олунуб.

Азәрбајчан Дөвләт Мәдәнијјәт вә Инчәсәнәт Университетинин "Сәнәтшүнаслыг" факүлтәсинин деканы, досент В.Әлијевин планлары бөјүкдүр. О, Чәнуби Азәрбајчан поезијасынын проблемләри илә бағлы докторлуг әсәри үзәриндә ишләјир. Балаларынын вә тәләбәләринин гајғылары илә јашајыр, ишләдији университетин вә достларынын тәәссүбүнү чәкир. Үрәјинин һәрарәтиндән бир парчаны исә бу китабын сәтирләринә бәләјәрәк гәдирбилән охучулара тәгдим едир. Инанырыг ки, бу һәрарәт бүтөв Азәрбајчан һәсрәтли охучунун гәлбини бир аз да гыздырачаг.

Низамәддин Шәмсизадә,
филолокија елмләри доктору, профессор

ӨН СӨЗ

Мән јурдуму өзкәләрә сатмадым,
Хәләт алыб, өз елими атмадым.
Мәхмәр, ипәк јатаг ичрә јатмадым,
Гадир мәнә ачы шәраб ичиртди,
Дүшмән мәни јад елләрә көчүртдү.

Һәбиб Саһир

Тарихи бир әдаләтсизлик нәтичәсиндә торпағы, чоғрафи әразиси икијә бөлүнсә дә, өтән 170 ил әрзиндә халгымызын дүшүнчәсиндә һәмишә ваһид Азәрбајчан образы мөвчуд олмушдур. Чүнки халгын дүшүнчәсинә, милли мә'нәвијјатына сәрһәд гојмаг һәлә һеч бир ишғалчыја нәсиб олмајыб. Она көрә дә халгларын вә милләтләрин тарихи өзүнүдәрк просеси кечирдији, өз кечмишләриндәки "ағ ләкәләри" арадан галдырдығы бир дөврдә сөһбәт һеч бир сәрһәд, әрази вә бөлүм танымајан бүтөв милли Азәрбајчан әдәбијјатындан кедә биләр.

Ики әсрә јахындыр ки, гүзејли, күнејли Азәрбајчанын јазылы вә шифаһи әдәбијјатында ваһид бир Азәрбајчан психолокијасындан бәһс олунур, бүтөв милли характеримиз јарадылыр.

Мараглы, зәнкин вә зиддијјәтли һәјат вә јарадычылыг јолу кечмиш Һәбиб Саһир дә белә сәнәткарларымыздан иди.

Тарихи ингилаби мүбаризәләрлә долу олан Чәнуби Азәрбајчан халг һәјаты, онун демократик әдәбијјаты, милли азадлыг һәрәкатынын аловлары ичәрисиндә өз вәтәндашлыг вәзифәсини шәрәфлә јеринә јетирән, јорулмадан мүбаризә апаран вәтәнпәрвәр шаирләрин кечдији мә'налы һәјат јолу тәдгигатчыларымызын мүрачиәт етдији әсас мөвзулардан олмушдур.

Икинчи дүнја мүһарибәсиндән сонра Чәнуби Азәрбајчанын әдәбијјатына мараг вә диггәт даһа да артды. Ч.Хәндан, М.Ибраһимов, Р.Әлијев, Г.Кәндли, И.Чәфәрпур, Һ.Биллури, Р.Гәнбәр гызы Назим Ризван вә башгалары елми дәлил вә фактларла Чәнуби Азәрбајчан әдәби һәјатына нүфуз етдиләр.

1976-чы илдә Азәрбајчан јазычыларынын VI гурултајында бу тәдгигат ишинин һәләлик гәнаәтбәхш олмадығы бир даһа гејд едилмишдир: "Халгымызын бөјүк бир һиссәсинин Аразын о тајында јаратдығы зәнкин әдәби сәрвәтә мүнасибәт даһа артыг мәзәммәт вә тәнгидә лајигдир. Чүнки мүтәхәссисләр Чәнуби Азәрбајчанын әдәбијјаты илә анчаг тәсадүфдән-тәсадүфә мәшғул олуб, чох вахт кичик мәгаләләр, хәбәрләр јазмагла кифајәтләнирләр. Дикәр тәрәфдән дүнја әдәбијјатына Хәтиб Тәбризи, Ариф Әрдәбили, Саиб Тәбризи, Әбдүррәһим Талыбов, Зејналабдин Марағаји, Мө'чүз Шәбүстәри кими сәнәткарлар вермиш, бир дијарын бу күнкү әдәбијјатына, хүсусән бу әдәбијјатын мүтәрәгги чәрәјанларынын өјрәнилмәсинә гаршы лагејдлијә дә һеч бир мәнтиглә һагг газандырмаг олмаз!..[1]

XX әср Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатында өзүнәмәхсусх зәнкин јарадычылығы олан көркәмли сәнәткарлардан бири Һәбиб Саһирин ше'рләри Иранда демократик әдәбијјатын инкишафында мүһүм рол ојнамышдыр. Чәнуби Азәрбајчанын гочаман вә исте'дадлы шаиринин һәјаты вә зәнкин поетик ирси индијә гәдәр әдәбијјатымызда әтрафлы шәкилдә ишыгландырылмамышдыр. Һәтта шаирин бир сыра бәдии әсәрләри бу күн елм аләминә белә мә'лум дејилдир.

Саһир јарадычылығындан бәһс едән тәдгигатчы алимләр онун зәнкин јарадычылығыны тәһлил едәркән үмуми мәсәләләрдән данышмышлар. Онлар чох заман мүбаһисәли фикирләр ирәли сүрәрәк, шаирин јарадычылығынын әсас хүсусијјәтләринин тәһлилинә ардычыл вә әтрафлы шәкилдә нүфуз етмәмишләр. Бу монографијанын ајры-ајры бөлмәләриндә алимләрин фикир вә рә'јләринә мүәјјән мүнасибәт билдирилмишдир. Бу китаб Һ.Саһирин һәјат вә јарадычылығы һаггында илк монографик тәдгигат ишидир. Монографијаны јазмагда әсас мәгсәдимиз шаирин һәјат вә јарадычылығы илә бағлы олан мүһүм мәсәләләри ишыгландырмагдыр.

Көркәмли сәнәткарын мә'налы һәјат јолунун, кениш, зәнкин јарадычылығынын тәдгиги мә'нәви бирлијимизи нүмајиш етдирмәк, бүтөвлүкдә устад сәнәткар һаггында Азәрбај-

1. "Әдәбијјат вә инчәсәнәт", 5 ијун 1976-чы ил, сәһ. 6.

чан охучуларында там тәсәввүр јаратмаг бахымындан фајдалыдыр. Китабын дикәр мәгсәди көркәмли шаирин дүнјакөрүшүнү, зәнкин поетик ирсини там һалда өјрәниб тәдгиг етмәк, онун Ҹәнуби Азәрбајҹан әдәбијјаты тарихиндәки мөвгејини мүәјјәнләшдирмәк олмушдур. Бу мәгсәдлә Һ.Саһирин һәјаты вә әдәби ирси өјрәнилмиш, онун истәр чап олунмуш, истәрсә дә индијәдәк әлјазмасы һалында олан ше'рләри диггәтлә нәзәрдән кечирилмишдир. Монографијада һәмчинин сәнәткарын јашадығы кешмәкешли вә зиддијјәтли тарихи дөврә дә хүсуси диггәт јетирилмишдир. Һәмин тарихи дөвр вә әдәби мүһит арашдырылмадан Һ.Саһирин Азәрбајҹан әдәбијјатындакы мөвгејини доғру мүәјјәнләшдирмәк чәтин оларды.

Һәбиб Саһирин јарадыҹылығы дөврүнүн ичтимаи-сијаси һадисәләри илә гырылмаз бағлыдыр. Онун ше'рләриндә шәһлыг дөврүнүн зиддијјәтләри, һагсызлыг вә зүлмүн, ичтимаи бәрабәрсизлијин тәнгидинин шаһиди олуруг. Шаир доғма Вәтәнин дәрдинә, халгынын арзу вә истәкләринә биканә галмыр, әксинә о, һәјатын нәбзини тутараг халгы азадлыг мүбаризәсинә руһландыран ше'рләр јазыр.

Халгын мә'нәви һәјатында мүһүм рол вә әһәмијјәти олан, Ҹәнуби Азәрбајҹан поезијасынын инкишафында бөјүк хидмәтләр көстәрмиш гоҹаман шаирин һәјат вә јарадыҹылығынын өјрәнилмәси елми әдәбијјатшүнаслығымыз үчүн дә фајдалыдыр.

Бизә гәдәр шаирин јарадыҹылығы һаггында бә'зи мәгалә вә тәдгигат әсәрләриндә өтәри данышылдығы һалда, бурада онун ирси системли шәкилдә нәзәрдән кечирилир. Китабда индијә гәдәр шаирин мәтбуатда дәрҹ едилмәјән ше'рләриндән вә бу ше'рләрин идеја-бәдии хүсусијјәтләриндән дә имкан дахилиндә бәһс едилмишдир.

Һәбиб Саһирин әсәрләринин бәдии әһатә даирәси кенишдир. Китабда сәнәткарын ше'рләри мүхтәлиф аспектләрдән тәһлил едилмиш, онларын бәдии-поетик мәзијјәтләри мүфәссәл ишыгландырылмышдыр. Монографијада сәнәткарын бүтүн әсәрләри тарихилик принсипинә ујғун груплашдырылмыш, шаирин әдәби мөвгеји һаггында мүәјјән тәсәввүр јаратмаг үчүн бәдии тәһлил просесиндә онун дүнјакөрүшүнү формалашдыран амилләр дә үмумиләшдирилмишдир. Тәдгигатда Һ.Саһирлә бағлы әксәр мәгалә вә мәнбәләр нәзәрдән кечирилмиш, мөвзу илә бағлы елми-нәзәри әдәбијјатлара истинадән нәзәри-поетик паралелләр апарылмышдыр. Мүәллиф Һәбиб Саһир јарадыҹылығы үчүн сәҹијјәви олан идеја - сәнәткарлыг хүсусијјәтләрини вә јаддагалан поетик мәзијјәтләри ашкарламаға чалышмышдыр.

Әсәр өн сөз, үч фәсил вә сон сөздән ибарәтдир.

"Һәбиб Саһирин әдәби мүһити вә һәјаты" адланан биринҹи фәсилдә шаирин һәјаты бөјүк ингилаби һадисәләр контекстиндә ајдынлашдырылмыш, ону әһатә едән әдәби мүһит өјрәнилмиш вә тәрҹүмеји-һалындан әтрафлы бәһс едилмишдир.

"Һәбиб Саһир јарадыҹылығынын проблемләри" адлы икинҹи фәсилдә јарадыҹылығынын илк дөврләриндә гәләмә алынмыш лирик ше'рләриндән тутмуш, 1945-ҹи ил Тәбриз ингилабы вә ондан сонракы әдәби фәалијјәти өјрәнилмишдир.

Икинҹи фәсил беш бөлмәјә ајрылыр:

а) Јарадыҹылығынын илк дөврү; б) Һ.Саһир вә 12 декабр 1945-ҹи ил һәрәкаты; в) Саһир јарадыҹылығынын 1945-ҹи ил һәрәкатындан сонракы илләри; г) Иран ингилабы вә Саһир поезијасы; ғ) Һ.Саһирин нәсри.

"Һәбиб Саһирин поетикасы" адланан үчүнҹү фәсил даһа чох нәзәри характер дашыјыр.

Бурада Һ.Саһир поезијасынын Шәрг поетик тәҹрүбәси илә әлагәләринә диггәт јетирилир. Дикәр тәрәфдән, мүәллиф чалышыб ки, Азәрбајҹан шифаһи халг әдәбијјатындан формалашмыш бәдии дејим тәрзини паралел олараг, һәм дә чохәсрлик классик бәдии фикир ән'әнәләримизин Һ.Саһир поезијасына поетик тә'сир аспектләрини мүәјјәнләшдирсин. Әлбәттә, биз көстәрилән истигамәтләрин там әһатә олундуғуну иддиа етмәк фикриндә дејилик. Илк тәҹрүбә олараг беләгәнаәтә кәлирик ки, Һ.Саһирин јарадыҹылығынын поетик тәкамүлүнү XX әср милли-бәдии тәфәккүрүмүзлә бәрабәр, һәм дә маһијјәти һәлә дә кифајәт гәдәр өјрәнилмәмиш ән'әнәләрин давамы кими арашдырмаг мүмкүндүр. Она көрә монографијада һәмин әлагәни тәҹәссүм етдирән әдәби-бәдии васитәләрдән, вәзн проблеминдән, гафијә мәсәләләриндән дә әтрафлы бәһс олунур.

I ФӘСИЛ

ҺӘБИБ САҺИРИН ӘДӘБИ МҮҺИТИ ВӘ ҺӘЈАТЫ

Һәбиб Саһирин ушаглыг вә кәнҹлији Шәргдә ингилаби туфанлар дөврүнә тәсадүф едир.

1905-ҹи ил рус ингилабындан Ҹәнуби Азәрбајҹанда Сәттархан һәрәкатынын кениш вүс'әт алмасы вә сонралар Шејх Мәһәммәд Хијабани һәрәкатынын күҹләнмәси истәр-истәмәз кәнҹ Саһирин дүнјакөрүшүнә тә'сир едир, онун кәләҹәк мүбаризә јолуна истигамәт верирди. Мәһз бу бахымдан Саһирин һәјатыны вә дүнјакөрүшүнүн мүһүм ҹәһәтләрини долғун тәсәввүр етмәк үчүн һәмин дөврүн иҹтимаи-сијаси һәјатынын үмуми мәнзәрәсини нәзәрдән кечирмәк ваҹибдир.

Мә'лум олдуғу кими, Русијада буржуа-демократик ингилабы әрәфәсиндә Ҹәнуби Азәрбајҹанда мөвҹуд иҹтимаи гурулушун зүлмүндән ҹана кәлән халг күтләләри тез-тез ихтишашлар едир, гијам галдырырдылар. Бу халг һәрәкаты хариҹи тәҹавүзкарларын көмәји илә јерли һакимләрин гошунлары тәрәфиндән бөјүк тәләфатла јатырылырды.

Сәттар ханын башчылыг етдији халг үсјаны шаһ зүлмүнә, әсарәтә, зоракылыға гаршы гүҹлү бир һәрәкат олду. Сәттархан ингилабынын күндән-күнә кенишләнмәси Русија мүтләгијјәтини дә бәрк горхуја салмышды.

Бу ингилаб хариҹи ишғалчыларын өлкәдә күндән-күнә артан тәзјигинә вә јерли иртиҹанын өзбашыналығы вә зоракылығына гаршы кениш халг күтләләринин өз гүввәләрини сәфәрбәрлијә алмасына, азадлыг вә истиглалијјәтләри уғрунда мүбаризәсинә зәмин јаратды.

1917-1920-ҹи илләрдә Шејх Мәһәммәд Хијабанинин башчылыг етдији ингилаби-демократик һәрәкат тәкҹә Ҹәнуби Азәрбајҹанда дејил, бүтүн Иранда истисмар аләмини ләрзәјә салды. Иран мүртәҹеләри һәр васитә илә халг ингилабынын

гаршысыны алмаға чалышсалар да, онлар азадлыг вә демократија јолунда гәһрәманлыгла мүбаризә апаран кениш халг күтләсинин ирадәсини вә әзмини гыра билмәдиләр.

Ингилаби һәрәкатын рәһбәри Хијабанинин империализмә вә јерли шаһ режиминә гаршы апардығы мүбаризә өлкәдә кениш вүс'әт алды. Бу халг һәрәкатынын гаршысыны алмаг үчүн иртиҹа гүввәләри суи-гәсд һазырладылар.

1920-ҹи ил сентјабрын 14-дә Шејх Мәһәммәд Хијабанинин јашадығы евә һүҹум едилир вә ону әзаб-әзијјәтлә өлдүрүрләр. Бундан сонра халг һәрәкаты иртиҹа гүввәләринин хәјанәти илә јатырылды.

Сәттархан, истәрсә дә Шејх Мәһәммәд Хијабани һәрәкаты Ҹәнуби Азәрбајҹанын иҹтимаи-сијаси вә әдәби һәјатында мүһүм рол ојнады.

1945-ҹи ил сентјабрын 3-дә Тәбриздә Азәрбајҹан Демократ фиргәси јарадылды. Аз бир заманда фиргә халгын игтисади вә мәдәни һәјатында гүввәтли әкс-сәда доғурду.

1945-ҹи ил нојабр ајынын 20-21-дә Тәбриздә Ҹәнуби Азәрбајҹан нүмајәндәләринин иштиракы илә Үмумхалг гурултајы кечирилди. Гурултај "Мүәссисләр мәҹлиси" тәшкил етдикдән сонра Азәрбајҹанда дөвләт органлары јаратмағы да гәрара алды.

"Мүәссисләр мәҹлиси" Иран һөкумәтиндән Ҹәнуби Азәрбајҹан халгына мухтаријјәт верилмәсини тәләб етди. Бу тәләбә ҹаваб олараг Иран һөкумәти Ҹәнуби Азәрбајҹанда демократик тәшкилаты дағытмаг әмрини верди. Бир чох јерләрдә силаһлы тоггушмалар баш верди. Лакин фәдаи дәстәләри дүшмән гүввәләрини һәр васитә илә сусдурур, онлара аман вермирдиләр.

Нәһајәт, Ҹәнуби Азәрбајҹан халгынын јарым әсрлик кәркин мүбаризәси халг һакимијјәтинин гәләбәси илә нәтиҹәләнди.

1945-ҹи ил декабр ајынын 12-дә Азәрбајҹан халгы Азәрбајҹан Демократ Фиргәсинин рәһбәрлији нәтиҹәсиндә өзләринин милли һөкумәтини гурмаға мүвәффәг олдулар.

Милли һөкумәт өлкәдәки савадсызлығы ләғв етмәк үчүн

кениш фәалијјәтә башлады. Бунун үчүн бир чох тә'лим вә тәрбијә очаглары тә'сис олунду. Тәбризин һәр бир мәһәлләсиндә гадынлар үчүн хүсуси мәдрәсәләр тәшкил едилди.

Милли һөкумәт Азәрбајҹан Дөвләт Университетинин тәшкили үчүн 2 милјон түмән пул ајырды. 1946-чы илин ијун ајында исә Тәбриз Университетинин ачылышы олду. Тәбриздә јени хәстәханалар тикилмәјә башланды. Атасыз-анасыз ушаглара пулсуз тибби хидмәт мүәјјән едилди. Милли һөкумәт шәһәрләрин бәрпасына вә јолларын тә'миринә дә диггәт јетирди; Тәбризин мәркәзи күчәләринә асфалт салынды. Һәмчинин Ҹәнуби Азәрбајҹанын бир сыра шәһәрләриндә абадлыг ишләри көрүлмәјә башланды.

"Азәрбајҹан" гәзети дә һәмин күнләрдән фәалијјәтә башлады. Бу гәзет Азәрбајҹан халгынын тарихи кечмишини, ингилаби мүбаризәсини бүтүн дүнјаја танытдырды. Гәзет мүтләгијјәт монархијасына гаршы кениш халг күтләләринин мәрданә мүбаризәсини өз сәһифәләриндә ишыгландырыр, онлары дахили вә хариҹи иртиҹаја гаршы мүбаризәјә руһландырырды.

С.Ҹ.Пишәвәри јазырды ки, "Азәрбајҹан" гәзети фиргәмизин дили вә милли азадлыг һәрәкатымызын атәшин силаһы олдуғу үчүн, онун гызыл сәһифәләри мүбаризәмизин шанлы сәһифәләрини тәшкил едир.

Бу гәзетдә "Дил һаггында Азәрбајҹан милли һөкумәтинин гәрары" да дәрҹ едилмишди.

Һәмин гәрарда дејилирди ки, бу күндән е'тибарән Азәрбајҹанда Азәрбајҹан дили рәсми дөвләт дили һесаб олунур. Дөвләтин гәрарлары вә рәсми е'ланлар, һәмчинин халг гошунлары һиссәләринә верилән фәрманлар вә ганун лајиһәси мүтләг Азәрбајҹан дилиндә јазылмалыдыр. Азәрбајҹан дилиндә тәдрис мәҹбуридир.[1]

Милли һөкумәтин башчысы С.Ҹ.Пишәвәри гејд едирди ки, бизим һәрәкатымызын милли хүсусијјәтләриндән бири дил мәсәләси иди. Бизим һәрәкатымыз дил васитәсилә дүнјада

1. "Азәрбајҹан" гәзети, 1945, N 22.

нүфуз вә мөһләтә малик ола билди вә дүнјаја көстәрди ки, 5 милјонлуг бир халг вар ки, о өз дилиндә јазыб охујур.

Бу дөврдә Ҹәнуби Азәрбајҹанда јени дүнјакөрүшлү, јени руһлу демократик поезија јаранды. Бу поезијанын нүмајәндәләри әдәбијјата ичтимаи-сијаси мотивләр, үмумбәшәри һиссләр кәтирир, зүлм вә әсарәтә, истибдад вә зоракылыға гаршы доғма һәмвәтәнләринин истиглалијјәт уғрунда мүбаризәјә сәсләјирди.

Ҹәнуби Азәрбајҹанда ингилаби һәрәкатын кенишләндији бир вахтда демократ шаирләрин әдәби фәалијјәтиндә дә бөјүк бир инкишаф нәзәрә чарпыр. Мир Меһди Е'тимад, Б.Азәроғлу, М.Күлкүн, Ә.Түдә кими демократ шаирләрин јарадыҹылыгларында ингилаби һадисәләрлә бағлы мотивләр, халгын хариҹи ишғалчылара вә јерли мүртәҹеләрә гаршы мүбаризәси долғун әксини тапырды.

Демократ шаирләр милли һөкумәтин һәјата кечирдији мәдәни ислаһатлары тәгдир едир, халгын јени, азад һәјатыны вәсф едирдиләр.

Бу дөврдә Ҹәнуби Азәрбајҹан әдәбијјаты мүтәрәгги Шимали Азәрбајҹан әдәбијјатынын тәҹрүбәсини әхз едир, өјрәнирди.

Ҹәнуби Азәрбајҹанда милли һөкумәтин гәләбә чалмасы демократ шаирләрин јарадыҹылығында әсл шадлыға, никбин әһвал-руһијјәнин ојанмасына сәбәб олду.

Б.Азәроғлунун "Инди нәјим вар?" адлы ше'ри мәһз халг ингилабынын гәләбәсини тәрәннүм етмәклә, доғма јурддан гәм вә кәдәрин силиндијини, халг гүдрәтинин јенилмәзлијини әкс етдирирди:

Бир гүдрәт дујурам доғма сәсиндән,
Синәми гыздыран кур нәфәсиндән,
Һәјат китабынын сәһифәсиндән,
Силинмиш һәсрәтим, мәлалым Тәбриз.[1]

Б.Азәроғлу доғма халгынын ингилаби кечмишини тәсвир етмәклә јанашы, һәм дә халг гәһрәманларынын икидлијини,

1. Б.Азәроғлу. Сечилмиш ше'рләр, Бакы, 1959, сәһ. 17.

онларын рәшадәтли дөјүш јолуну тәрәннүм едирди.

Шаирин тәсвир етдији адамлар һәр чүр әзијјәтә вә мөһнәтә инамла синә кәрән азадлыг фәдаиләридир. Азәроғлунун харичи империализми вә шаһ һакимијјәтини ифша едән әсәрләри гәлби азадлыг ешги илә дөјүнән халгын арзусунун ифадәсидир.

Доғма халгынын азадлығы наминә өз чанларыны гурбан вермиш минләрлә вәтән оғулларынын бәдии образыны јаратмаг демократ шаирләрин мүрачиәт етдији әсас мөвзулардан иди.

Белә бир вахтда өз халгынын вә вәтәнинин талејини дүшүнән, ағыр мүбаризә илләриндә јарадычылығыны давам етдирән демократ шаирләр арасында Һәбиб Саһир дә вар иди. Онун ше'рләри Чәнуби Азәрбајчанда демократик әдәбијјатын инкишафында мүһүм рол ојнамышдыр. Шаирин јарадычылығында өлкәдә һөкм сүрән зүлм вә истибдада, зоракылыг вә өзбашыналыға гаршы үмумхалг нифрәтинин тәсвирини көрүрүк.

Шаир ичтимаи мүнасибәтләрин доғурдуғу ачы фәлакәтләри, Иран мүстәбидләринин зәһмәткеш инсанларын башына кәтирдији мүсибәтләри көрүр вә онлара өз нифрәтини билдирирди.

Халгыны азад вә хошбәхт көрмәк арзусу илә јашајан сәнәткар бу јолда дөнмәдән мүбаризә апармыш, өз әсәрләрилә кениш халг күтләләрини ингилаби мүбаризәјә руһландырмышдыр.

Һәбиб Саһир һәмкарлары кими вәтән вә халг гаршысында өз вәтәндашлыг борчуну дәрк едир, халгын азадлыг вә истиглалијјәти јолунда бачардығыны әсиркәмирди.

О, доғма халгынын мүбаризәсинә јахындан көмәк етмәк мәгсәдилә өз ше'рләриндә дөврүн сијаси-ичтимаи проблемләринә тохунурду. Зәһмәткеш күтләләрин дөзүлмәз һәјат шәраитинин сәбәбини харичи империалистләрин вә јерли һакимләрин мүстәбидлијиндә көрүрдү. Демократизм вә азадлыг идејаларынын тәблиғатчысы Һәбиб Саһирин әсәрләриндә кәндли һүгугунун мүдафиәси вә халга инам мөвзусу баш-

лыча јер тутур. Дөзүлмәз зүлм вә истибдадын, фанатизмин, әдаләтсизлијин төрәтдији фачиәләри о, үрәк ағрысы илә тәсвир едирди. Һәбиб Саһирин ше'рләри "Шәфәг", "Азәрбајчан" вә дикәр әдәби мәчмуәләрдә дәрч олунурду. Чәнуби Азәрбајчанда демократик ингилабын гәләбәсиндән сонра Саһирин дә јарадычылығында дөнүш јараныр.

Јарадычылығынын илк чағларында романтик әһвал-руһијјәли ше'рләр јазан шаир, ингилаби мүбаризә илләриндә ичтимаи-сијаси мәзмунлу ше'рләр јазырды. Бу ше'рләрдә вәтәндашлыг, халг мәһәббәти һисси күчлүдүр. Шаирин әсәрләриндә тәсвир едилән адамлар ишыглы идеаллар уғрунда вурушан, чәтинликләрә, һәр чүр сарсынтылара давам кәтирән мәтанәтли халг гәһрәманларыдыр. Саһир доғма ана дилиндә јазыб-јарадырды. Кениш халг күтләләринин мә'нәви еһтијачларыны өдәмәк, дәрдинә шәрик олмаг, ону өз кәләчәји уғрунда мүбаризәјә сөвг етмәк үчүн халгын өз дилиндә, өз руһунда јазмаға Саһир вәтәндашлыг борчу кими бахырды. Онун јарадычылығы ичтимаи вә сијаси чәһәтдән бөјүк бир дөврү әһатә едир.

Ону демәк кифајәтдир ки, милли-азадлыг һәрәкаты дөврүндә вә ондан сонракы дөврләрдә шаирин әсәрләри мүһүм әһәмијјәт кәсб етмишдир. Онун јарадычылыг јолу чәтин вә зиддијјәтли олса да, сонралар о, әдәбијјатда јүксәк бәдии һәллини тапа билмишдир.

Классик Шәрг әдәбијјатындан бәһрәләнән сәнәткар бу мүтәрәгги ән'әнәләрә сонадәк садиг галмышдыр.

Саһирин јарадычылығы кениш, һәм дә рәнкарәнкдир. Онун Вәтәнә вә халга һәср етдији бүтүн әсәрләриндә вәтәнпәрвәр бир шаирин гәлб чырпынтыларыны ешидирик. Сәнәткарын јарадычылығыны өјрәнәркән бу гәнаәтә кәлирик ки, ағыр мүбаризә илләриндә Вәтәнин талејини дүшүнән, минләрлә вәтән өвладынын һалына ачыјан, доғма халгыны азадлыг уғрунда мүбаризәјә сәсләјән шаир һәгигәтән бөјүк халг сәнәткарыдыр.

Һәбиб Саһирдә һеч бир мөвзу мәһдудлуғу јохдур. О, билаваситә көрүб вә мүшаһидә етдији, иштиракчысы олдуғу ичти-

маи-сијаси һадисәләри гәләмә алыр. О өз әсәрләриндә ингилаби һәрәкатда фәдакарлыг көстәрән, азадлыг ешгини өзләри үчүн һәјат идеалына чевирән вәтән оғулларыны вә онларын гәһрәманлығыны тәчәссүм етдирир.

Иран гошунлары харичи империализмин фитнәси илә 1946-чы илин декабр ајында Чәнуби Азәрбајчана һүчум етди, милли демократик һөкумәти силаһ күчүнә јыхды. Минләрлә вәтән оғуллары ганлы иртичанын гурбаны олду. Бир чох халг сәнәткарлары ағыр ишкәнчәләрдән сонра өлүмә мәһкум едилди. Әли Фитрәт, Никнам, Сә'ди Јүзбәнди кими һәгиги халг сәнәткарлары Теһран чәлладлары тәрәфиндән вәһшичәсинә өлдүрүлдү.

Академик Мирзә Ибраһимов 1947-чи илдә "Ингилаб вә мәдәнијјәт" журналынын 4-чү нөмрәсиндә "Чәнуби Азәрбајчанда милли демократик һәрәкат һаггында" мәгаләсиндә Сәттархан вә Шејх Мәһәммәд Хијабанинин башчылыг етдикләри ингилаби һәрәкат һаггында мә'лумат вердикдән сонра Сејид Чәфәр Пишвәринин башчылығы илә Чәнуби Азәрбајчанда Азәрбајчан Демократ Фиргәсинин әлдә етдији наилијјәтләрдән сөз ачырды: "Сон илләр Чәнуби Азәрбајчанда баш вермиш милли демократик һәрәкат бүтүн дүнјаја сәс салды. Беш милјондан чох олан бир халгын кениш тәбәгәләрини әһатә етмиш бу һәрәкат, әсри вә габагчыл бир һәрәкат олмагла, заманәмизин ән көркәмли тарихи һадисәләри сырасына чыха билди вә сијасәт дүнјасынын ән мүтәрәгги маһијјәт дашыјан һадисәләрилә бирләшди. Бүтүн дүнја Асијанын бир кушәсиндә дири, чанлы вә исте'дадлы бир халгын, азадлыг вә демократија јолунда гәһрәманлыгла мүбаризә апаран бир милләтин варлығыны көрдү. Бүтүн дүнја көрдү ки, әсрләр боју давам етмиш ағыр тарихи шәраитә, чоғрафи вә сијаси вәзијјәтинин төрәтдији бөјүк әнкәлләрә вә мә'руз галдығы истибдад вә әсарәтә бахмајараг, бу халг әсрин мәдәни вә азад халглары арасына чыхмаға чан атыр. Бунун үчүн онда сарсылмаз руһ вә гүдрәтли мәнлик вардыр".[1]

1. "Ингилаб вә мәдәнијјәт" журналы, 1947, N4.

Милли ифтихар һиссилә дејилмиш бу сөзләрдә Чәнуби Азәрбајчан халгынын өз азадлығы вә истиглалијјәти уғрунда апардығы һаглы мүбаризәнин маһијјәти дүзкүн гијмәтләндирилмишдир. Бу күн дә Чәнуби Азәрбајчан халгы бөјүк чәтинликләрә мә'руз галса да, азадлыг вә истиглалијјәт уғрунда мүбаризәсини давам етдирир, кәләчәјә инамла бахыр.

Демократ шаирләрин халг һакимијјәти девриләдикдән сонра өз әдәби фәалијјәтләриндә һәмвәтәнләрини азадлыг вә истиглалијјәт уғрунда мүбаризәјә сәсләмәси тәсадүфи дејилдир. Чәнуби Азәрбајчан вәтәнпәрвәрләринин өлүмдән, сүркүн вә дар ағачларындан горхмадан чәтин шәраитдә өз мүбаризәләрини инадла давам етдирмәләри шаирләрин әсәрләриндә әксини тапырды.

Доғма халгынын әдаләтли мүбаризәсиндән илһам алан демократ шаирләр гаты иртича илләриндән тутмуш та бу күнә гәдәр халг гәһрәманларынын икидлијини, онларын шанлы мүбаризәсини илһамла тәрәннүм едирләр. Бу шаирләр өз шәхси хошбәхтлијини доғма халгын хошбәхтлијиндә ахтарыр, азадлыг күнәшинин доғачағы күнә бөјүк үмид бәсләјирләр.

***

Мә'лум олдуғу кими, һәр һансы бир сәнәткарын һәјаты вә мүһити өјрәниләркән биринчи нөвбәдә онун һәјаты илә бағлы фактлар, бәдии әсәрләри, мүасирләринин онун һаггында олан мүлаһизә, фикир вә гејдләри арашдырылыр.

Һәбиб Саһирин өз әсәрләриндә һәјатына даир вердији мә'луматлар вә күндәликләр онун тәрчүмеји-һалыны там ишыгландырмаг үчүн кифајәт едир.

Һәбиб Саһир 1903-чү илдә Тәбриздә јохсул бир аиләдә анадан олмушдур. Беш јашында икән атасыны итирмиш Саһирин ушаглыг вә кәнчлик дөврү олдугча уғурсуз кечмишдир. Әсәрләриндән мә'лум олур ки, шаирин атасы көчәри олмуш, бир чох јерләрдә мәскән салараг јашамышдыр. Буну шаир "Мәктәб хатирәләри" ше'риндә әкс етдирәрәк јазырды:

Атам мәним бәдәвиіміш көчәри,
Дарвазадан бир күн кириб ичәри,
Бағдан совуб, атланаркән чәпәри,
"Гызыл сулар" мәһләсиндә көк салмыш,
"Дәвәчи"дән көзәл, көјчәк гыз алмыш.[1]

Кичик јашлы Һәбибин тә'лим-тәрбијәси илә анасы мәшғул олмушдур. Өз ширин лајлалары, үрәјә јатан нағыллары вә бајатылары илә оғлуну овутмуш ана онда кичик јашларындан халг әдәбијјатына сонсуз бир мараг вә мәһәббәт һисси ојатмышдыр.

Шаир ушаглыг илләринин ачылы-ширинли хатирәләриин дүшүндүкчә, илк нөвбәдә анасыны јада салыр:

Анам мәним ортабојлу бир ханым,
Сијаһ сачлы, "Бајат" сојлу бир ханым,
Дејир, күлүр, һајлы-һујлу бир ханым,
Зәнчирәли күләчәләр кејәрди,
"Нуш Афәрин" нағылыны дејәрди.
Һәр сөзбашы хумар бахыб, күләрди,
Зүлфүн төкүб, башын аста әјәрди,
Гыш кечәси бајатылар сөјләрди.
Руһа охшар инчә сәси вар иди,
Көнлүндә ше'р һәвәси вар иди.[2]

Исти ана гучағыны чәннәт санан Һәбиб Саһир ше'ринин сонунда өз түкәнмәз ешгини белә ифадә етмишдир:

Анадыр ки, јардым едәр шаирә,
Нахыш вурар учуг, гара бир јерә,
Илһам верән бәлкә одур Саһирә,
Аналарын гучаглары чәннәтдир,
Бу дүнјада доғма ана не'мәтдир.[3]

1. Һ.Саһир. "Көвшән" китабы, Тәбриз, сәһ. 85 (нәшр или көстәрилмәјиб)
2. Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 86.
3. Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 86.

Саһирин ушаглыг вә кәнчлик илләри "Сүрхабын гырмызы дағлары" әтәјиндә кечмишдир. Шаир кәнчлик дөврүнүн ширин хатирәләрини романтик дујғуларла хатырлајыр:

"Сүрхаб"ын гырмызы дағлар әтәјиндә бөјүдүм,
Вә онун әтри мәни мәст еләди кәнчликдә...
Сирдашымдыр о гызыл дағ вә ағачсыз дәрәләр,
Көрмүшүк биз гара күнләр, ачлыг бирликдә.[1]

Һәбиб Саһир илк тәһсилин Тәбризин Сүрхаб мәһәлләсиндә молла мәктәбиндә алмышдыр. О илләри шаир хатырлајараг јазыр:

"О заманлар гибләјә сары бир мәсчиддә бир молла мәктәб гурмушду. Һәлә алты јашына чатмамышдым ки, анам мәни о мәктәбә апарыб:

"Ахунд, Һәбибин әти сәнин, сүмүкләри бизим" - деди... вә мәни о чәлладын әлинә тапшырды".

Сонра шаир молланын өзүнәмәхсус фәрди хүсусијјәтләрини вә шакирдләринә нечә дәрс вермәсини тәсвир едәрәк јазыр:

"Пәнчәрә өнүндә молла гојун дәриси үстә бардаш гуруб, нохуд, кишмиш јејир вә һәрдәнбир арвадлара "мәһәббәт дуасы" јазырды вә башы ајыланда ушаглара да дәрс верирди.

Молла јашлы бир киши - әммамәли, чүббәли. Гырмызы саггал вә чәллад сифәтли бир адам иди. Аз савадлы, ағзы һәрзә, әдалы иди. Күнаһсыз ушаглары кефи истәјәндә фалаггаја салыб дөјәчләрди".[2]

Гејд едәк ки, шаирин ушаглыг илләри устад Шәһријарла бир јердә кечиб.

Шаир бу илләр чох чәтинликләр чәкмиш вә ағыр мәһрумијјәтләрлә гаршылашмышдыр. Молла мәктәбинин сәрт гајда вә ганунларыны көрән шаир јазырды:

Јахаларлар бир ушағы,
Ја "Һәбиб"и, ја "Шәһријар"ы.

1. Һ.Саһир. "Лирик ше'рләр" китабы, Тәбриз, сәһ. 81 (нәшр или көстәрилмәјиб).
2. Һ.Саһир. Хатирәләр (әлјазмасы профессор Р.Әлијевин шәхси китабханасында сахланыр).

Кечирәрдиләр фалаггаја
Кирли, чатлаг, лүт ајағы.
"Нә јемисән? Туршулу аш"
Ағлар ушаг јаваш-јаваш.
Алар молла бир дәјәнәк,
Дырнагларын төкәнәдәк;
О мә'суму дөјәчләјир,
Дөјәчләркән сөјүш дејир.[1]

Һәбиб Саһир орта мәктәбдә тәһсил алдығы илләрдә шифаһи халг әдәбијјатыны, доғма халгынын тарихи кечмишини вә әдәби ирсини дәриндән өјрәнмәјә чан атды. Шаир "Көвшән" китабынын мүгәддимәсиндә јазырды:

"Дәрвишликлә, гәләндәрликлә алышмадым. Ики јол арасында галдым: Бир тәрәфдән тәсәввүфүн рәмзи, гаранлыг дүнјасы, бир тәрәфдә исә күнәшлә парлајан реал аләм көрдүм. Атымы ишыға сүрдүм. Маһны сөјләдим, ше'р јаздым. Јаздым, поздум... јадлар мәни данладылар, елләр мәни анладылар, алгышладылар... Мән јолуму јапмышам, ишыг, аләм орададыр. Шән күнләр, азад елләр ордадыр... Дүнја беләолмалы".[2]

Бу сәтирләрдән мә'лум олур ки, шаир һәлә мәктәбдә тәһсил алдығы илләрдә елмин, билијин әһәмијјәтини дәрк едәрәк, өз кәләчәк јолуну дүзкүн мүәјјәнләшдирмәјә чалышмышдыр.

Бу илләр ағыр мадди сарсынтылар кечирмиш шаир "Мәктәб хатирәләри" ше'риндә јазырды:

Гурумады бағчамызын ағачы,
Дөрд гардашлар галдыг, тәкчә бир бачы,
Каһ күзәран ширин олду, каһ ачы.
Һәр бир күнү күнләр үстә галадыг,
Јетимликдә бөјүјәрәк јашадыг.[3]

1. **Һ.Саһир. Хатирәләр (әлјазмасы).**
2. **Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 5.**
3. **Јенә орада, сәһ. 87.**

1924-чү илдә Һәбиб Саһир Истанбула кедир вә орада университетин чоғрафија факүлтәсинә дахил олур.

Шүбһәсиз, Түркијә әдәби мүһити Һ.Саһирин формалашмасында бөјүк рол ојнамышдыр. Истәр тәнзимат дөврү әдәбијјаты нүмајәндәләринин (Ибраһим Шинаси, Намиг Камал, Зија Паша), истәрсә дә ингилабчы Тофиг Фикрәт вә бөјүк шаир Назим Һикмәтин ингилаби мәзмунлу поезијасы Һ.Саһир јарадычылығына јени бир истигамәт вермишдир. Бешиллик Түркијә тәһсили баша чатдыгдан сонра шаир вәтәнә гајытмыш, үч ил Зәнчанда, бир ил исә Гәзвиндә мүәллимлик етмишдир. О илләри хатырлајараг шаир јазыр:

"Теһранда мәни сәркәрдан гојдулар, нечә илләрдән сонра гышын пүфә-пүфиндә бизи көндәрдиләр Зәнчана, Зәнчанда мүәллимлик етдим. Елә бил сәркәрдан јәһуди кими мәни бу шәһәрдән о шәһәрә көчүрүрдүләр. Амма Зәнчандан мәним чох хошум кәлирди. Мәним чох истәдијим јер иди. Һәлә о Зәнчан чајы вә ја башга јерләр көзәл иди. Әкбәр Нијјә рәиси Фәрһәнки мәндән хошу кәлмирди. Кедиб Әли Әскәр Һикмәт вәзир Фәрһәнкә демишди ки, Саһир киласда ушагларла түрки данышыр. Сонра мәни көндәрдиләр Мазандарана. Мазандаранда маларија тутдум, гајытдым Теһрана. Теһранда 4 ај нахош јатдым. Көндәрдиләр Гәзвинә, Гәзвиндән сонра Тәбризә вә Тәбриздән мәни көчүрдүләр Әрдәбилә. Әрдәбилдән мин бир чәтинликлә зорла Гәзвинә монтәгил олдум вә Гәзвиндән сонра исә кәлдик пајтахта - Теһрана, вәссалам".[1]

Бу илләрдә шаирин "Чоғрафија хәмсә", "Гузидеји-әш'ари" ("Сечилмиш ше'рләр"), "Әфсанеји-шәб", "Хушәһа" ("Сүнбүлләр"), "Шәфајәғ" адлы дәрс вә ше'р китаблары чапдан чыхмышдыр.

Әсәрләриндән мә'лум олур ки, Һәбиб Саһир бир мүддәт доғма јурдундан ајры дүшмүш вә үч ил гүрбәтдә јашамышдыр. Өз доғма елиндән, аиләсиндән ајры дүшән сәнәткар вәтәндән узагларда ағыр мәһрумијјәтләрлә, чәтинликләрлә гаршылашмышдыр. Чүнки гүрбәт она чәһәннәм кәсилмиш,

1. **"Варлыг" журналы, Теһран, Хордат, 1360, N3, сәһ. 6.**

вәтәнин үфүгләрини гара думан бүрүмүш, булаглары гурумуш, јашыл баһары хәзан олмушдур. Ал күнәшин үзәрини бүрүјән гара өртүк, кечәнин зүлмәти сәһәрин ачылмасына имкан вермир. Гәлби азадлыг ешгилә чырпынан шаир кәләчәјә үмидлә бахыр. Онун лирик гәһрәманы дејир: Јаделлинин кабусу үзәримизә өлүм көлкәси салыб, онун дили нә гәдәр ширин олса да, бизим гулагларымызда әрбабын һөкмү, чәлладын зәһмли гышгыртысы кими сәсләнир. Јаделли ганлар төкүр, евләр јыхыр, лакин сән она амансыз, залым олдуғуну дејә билмирсән. Ахы инди кимин һүнәри вар она десин ки, көзүнүн үстүндә гашын вар. Јаделли садәлөвһ инсанлара гардаш кими көрүнүр. Әслиндә о, күндүзләр башымыза дәјән тәпик, кечәләр ајағымыза тохунуб бизи јыхан бир дашдыр.

Зинданда аһ-наләләри көјә учалан минләрлә вәтән оғулларынын сәсини ешидән шаир дејир: "Нә гәдәр истәјирсән аһ-налә ет. Анчаг бил ки, бу гаранлыг мүһитдә һеч кәс сәнин наләләрини динләјиб, онларын сәсини сорушмајачаг. Сәнин фәрјадына анчаг мәним үрәјимин гапылары ачыгдыр. Онун сығыначаг бир јери варса, о да мәним үрәјимдир". Гәлби вәтән һәсрәтилә губар едән, лирик гәһрәман үрәјинин дәрдини вәтәнә сары учан гушлара ачыр: "Дәстәләниб ахшам шәфәгләрини јара-јара вәтәнә сары учан гушлар - мәним саламымы Тәбризә чатдырын, евимин сыныг тахта гапысыны ачын көрүн анам гүрбәтдән дөнүбдүрмү? Ушагларым узун илләрин һәсрәтини унудублармы, ја ки, јенә дә өлүм вә ачлығын пәнчәсиндә чан чәкиширләр...".

Бу дөврдә шаир "Сүркүн" ше'рини јазыр, башына кәтирилән мүсибәтләрә е'тиразыны билдирир:

Говулдум аһ, вәтәнимдән, елимдән,
Илләр боју нәләр көрдүм, нәләр мән.
Дашдан-даша дәјди башым гүрбәтдә,
Мөһнәт олду јар-јолдашым гүрбәтдә.
Туфан гопду, пәнчәләшдим јелләрлә,
Јағыш јағды, ахыб кетдим селләрлә.

Көлкәләр тәк - дағы, дашы долашдым,
Өлүмләрлә, гаранлыгда далашдым.[1]

Һәбиб Саһир зүлмүн вә әдаләтсизлијин төрәтдији фачиәләри көстәрмәклә, һәм дә доғма "баба очағы"ндан дидәркин дүшдүјүнү, гүрбәт дијарын она чәһәннәм кәсилдијини үрәк ағрысы илә ифадә едирди:

Һарам олду мәнә баба очағы,
Јурдум олду карвансара бучағы,
Ачлыг чәкиб, корлуг көрдүм дүнјада,
Кечди шамым, сөндү одум, очағым,
Мәндән сонра ахмаз олду булағым.[2]

Бүтүн бунлар шаирин кәләчәјә олан инамыны һеч дә сөндүрмүр, әксинә о, доғма халгынын ајдын сабаһына бөјүк үмид бәсләјир. Ше'рин сонунда шаир кәләчәјә дәрин инамыны ифадә етмишдир:

Шаир јенә ше'р јазар ел үчүн,
Гарлар әрир, чајлар үчүн, сел үчүн,
Боз булудлар күнүн өнүн тутаммаз,
Өзкә ојмаг јурдумузу удаммаз![3]

Узун мүддәт доғма елиндән вә обасындан ајры дүшән Һәбиб Саһир бурада шаир досту Маһмудла көрүшүр. Бу көрүшүн тәәссүраты илә "Сон сөз, сон саз" адлы ше'рини гәләмә алыр. Дост көрүшүнүн севинчиндән шадланан шаир дејир:

Сәнинлә гүрбәт елиндә көрүшдүјүм дәмдән,
Әлинлә нәһс тилсимин гырылды пәрдәләри...

Булудларын арасындан күнәш ишыг салды,
Гапым ачылды вә дүшдү гызыл ишыг ичәри.[4]

---

1. Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 91.
2. Јенә орада.
3. Јенә орада, сәһ. 96.
4. Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 96.

Вәтәндән узагларда гара күнләр көрән шаирин ағыр һәјатыны әкс етдирән бир сыра ше'рләрдә биз онун ана јурда түкәнмәз мәһәббәтлә вурғунлуғуну дујуруг. Бу бахымдан шаирин "Мәндән салам дејин көзәл Тәбризә" ше'ри даһа сәчијјәвидир. Шаир вәтәнә сары учан гушлара хитабән дејир:

Шәфәгләрдә учан ахшам гушлары,
Мәндән салам дејин көзәл Тәбризә.
Гатар илә кедән вәтәнә сары,
Архадашлар бир баш вурун да бизә.

Ачын мәним тахта сыныг гапымы,
Көрүн әзиз анам јолдан кәлдими?
Ушагларым көрүн унутмуш гәми?
Јохса өлүм, ачлыг вериб диз-дизә?

Бурахмајын евим нәмдән чүрүсүн,
Гојун сәба тозларыны сүпүрсүн.
Гызыл күнүн нуру ону бүрүсүн,
Тохунмајын бәнөвшәјә, нәркизә.

Думан чәкүб үфүгләри гаратды,
Мәнә гүрбәт бир чәһәннәм јаратды...
Хәзан јели бахчамызы саратды,
Даһа нәләр дејим, достлар, мән сизә?[1]

Саһирин "Заманын сирри", "Нәдән", "Мәктәб хатирәләри" вә с. ше'рләриндә дә өз доғма јурдундан ајры дүшән, һәр вахт онун кәләчәк талејини дүшүнән һәгиги халг сәнәткарынын үрәк дөјүнтүләрини ешидирик.

Саһирин әсәрләринин чохмилјонлу Иран охучуларынын дәрин һөрмәт вә рәғбәтини газанмасы тәсадүфи дејилдир. Азәрбајчан дилинин бүтүн инчәликләринә вагиф олан истe'дадлы сәнәткар доғма дилдә өзүнүн ән гијмәтли әсәрләрини јаратмышдыр. Өмрүнүн ихтијар чағында да бу мүгтәдир сәнәткар доғма халгына јанар үрәклә хидмәт етмишдир.

1. Һ.Саһир. "Сәһәр ишыгланыр", Теһран, 1979, сәһ. 99.

Һәбиб Саһирин гардашы оғлу филолокија елмләри доктору Г.Кәндлијә Теһрандан көндәрдији 14 сентјабр 1982-чи ил тарихли мәктубунда мә'лумат верир ки, шаирин ики оғлу вә ики гызы вардыр. Оғланлары Һәмид вә Сәид рәссамдырлар, һәр икиси евлидирләр. Бөјүк оғлу Һәмид Теһран Университетинин инчәсәнәт факүлтәсини битириб, Сәид исә Камалүлмүлк адына нәггашлыг мәктәбини. Гызлары Мәнисә вә Сүрәјја аиләлидирләр. Сүрәјја өзү дә нәггашлыг бачарыр.[1]

Чәнуби Азәрбајчанын әдәби ичтимаијјәти Һәбиб Саһир јарадычылығыны јүксәк гијмәтләндирирләр.

Көркәмли әдиб вә әдәбијјатшүнас Кәнчәли Сәбаһи јазыр: "...Һәбиб Саһир јүксәк јарадычылыг габилијјәтинә малик мүбариз бир халг шаири кими парламышдыр. Әсәрләриндә сәмимијјәт, бәшәри дујғулар, азадлыг ахтарышлары, вәтән вә халгына түкәнмәз гајғы шө'лә чәкир".[2]

Доктор Һәмид Нитгинин "Мүәллимим Саһирә" ше'риндә Һәбиб Саһир әзиз мүәллим, мүгәддәс инсан, мүбариз вәтәндаш-шаир кими сәчијјәләнир:

Охудун,
Ше'ринин ахышы мәни
Галхызды јеримдән, алды апарды.
Бир анда өзүмү јурдумда сандым.
Јыхылмыш јувамын һалына јандым.
Охудун
О узун
һичран нәғмәни,
Ән кизли дилкәләр дилә кәлдиләр.
Унутмарам шаир, о уғурсуз күн,
Нечә јас тутурдун, ган ағлајырдын.
Бир овуч ишыгчүн, азадлыг үчүн,
Ајлары, күнләри нечә сајырдын.[3]

1. Мәктубун әсли Г.Кәндлинин шәхси архивиндә сахланыр.
2. "Јени јол" журналы, Теһран, 1361, N 1, сәһ. 96.
3. "Варлыг" журналы, Теһран, 1366, N 3, сәһ. 3.

Шаир Ə.Сəлами доғма халгы адындан Һ.Саһирə хитабəн белə дејир:

Савалан тəк гочаман,
Савалан тəк дəрд чəкəн.
Савалан тəк сəфалы,
Савалан тəк өлмəјəн.

Савалан тəк ағаппаг,
Онун гоча зирвəси.
Булаглар тəк кəсилмəз,
Онун хош зүмзүмəси.

Еллəримин гышында,
Јенилмəјəн бир бүлбүл.
Гара јеллəр əсəндə,
Əјилмəјəн бир сүнбүл.

Һансы јолдан кəлəчəк,
Сөјлəјин, көрүм өлүм?
Дајаным гаршысында,
Саһир јох, өзүм өлүм.[1]

Шаир Тəбриз Елоғлу устад сəнəткара һəср етдији мəгалəсиндə јазырды: "Əдəбијјатымызда лирика үслубу илə харигəлəр јарадан устад Саһир халгымызын мə'нəви варлығыны даһа да артыг зəнкинлəшдирмиш, даһа артыг көзəллəшдирмиш вə өз варлығыны, өз мəнлијини халгын варлығында, халгын мəнлијиндə көрмүшдүр".[2]

Һəбиб Саһирə һəср олунмуш ше'рлəр ики чəһəтдəн сəчијјəвидир: Биринчиси, бөјүк шаирə үмумхалг мəһəббəтинин ифадəси кими гијмəтлидир, икинчиси онун вəтəндаш шаир, вəтəнпəрвəр сəнəткар кими танындығыны тəсбит едир. Өмрү боју чəтинликлəрлə үзлəшəн, сүркүнлү иллəр јашајан, шаһлыг һөкумəти əлејһинə ардычыл мүбаризə апаран, доғма јурддашларынын милли мүбаризəсиндə јорулмадан фəалијјəт көстəрəн мүбариз шаир өмрүнүн ихтијар чағында - 83 јашында икəн һөкумəт нүмајəндəлəри тəрəфиндəн јенидəн һəбс едилəчəји хəбəрини ешидир вə дүшмəнə тəслим олмамаг үчүн евиндə өзүнү асмагла һəјатына гəсд едир. Гочаман шаирин һəјат поезијасы инсанлары милли бирлијə, достлуг вə сəдагəтə, халгын үмуми хошбəхтлији наминə азадлыг уғрунда мүбаризəјə сəслəјир.

1. "Ингилаб јолунда" журналы, Теһран, 1981, N 7, сəһ. 14.
2. Тəбриз Елоғлу, "Һəбиб Саһир", "Əдəбијјат вə инчəсəнəт" гəзети, 20 апрел, 1990, N 14.

ҺӘБИБ САҺИР ЈАРАДЫЧЫЛЫҒЫНЫН ПРОБЛЕМЛӘРИ

а) Јарадычылығынын илк дөврү

Тәрҹүмеји-һалындан билдијимиз кими Һәбиб Саһирин дүнјакөрүшүндә Истанбул мүһитинин бөјүк тә'сири олмушдур. Бу елә бир дөвр иди ки, Түркијә Коммунист Партијасынын баниси Мустафа Субһи вәһшичәсинә өлдүрүлмүш (1921-чи ил јанвар ајынын 28-дә) вә 1924-ҹү илдә фәһлә синфинин вә ингилабчыларын гүввәси илә Коммунист Партијасы јарымлегал шәкилдә фәалијјәтә башламышды.

Бүтүн бу сијаси-иҹтимаи һадисәләр ҝәнҹ Саһирин дүнјакөрүшүнә мүәјјән мә'нада өз мүсбәт тә'сирини ҝөстәрмәјә билмәзди. Бу илләрдә о, мүтәрәгги Түркијә әдәбијјатынын габагҹыл јазычыларыны, хүсусән Намиг Камал, Тофиг Фикрәт вә Назим Һикмәт кими үсјанкар, ингилабчы шаирләрин зәнкин бәдии ирси илә таныш олур. Бу јазычылар Түркијә иртиҹасына гаршы амансыз мүбаризә апаран, халгын азадлыг вә сәадәти уғрунда бүтүн гүввә вә баҹарыгларыны сәрф едән габагҹыл адамлар иди. Ингилабчы Түркијә шаирләринин азадихаһ фикирләринин Саһирин демократик дүнјакөрүшүнүн формалашмасында мүһүм әһәмијјәти олмушдур. Шаир илк ше'рләрини нә заман јаздығыны белә хатырлајыр:

"Елә билирәм ки, мүтәвәссәтәнин (орта мәктәб) үчүнҹү класында идим. Фарсча Франса дилиндән бир ше'р тәрҹүмә еләдим, "Рин" барәсиндә. Сонра Шејх Мәһәммәд Хијабанинин өлүмүндән бир мәрсијә манәнд бир фарсча ше'р дедим вә Мүхбирәлсәлтәнәни орада нифрин ејләдим".[1]

Һәбиб Саһирин университетдә охудуғу илләрдә јаздығы

1. "Варлыг", Хордат, 1360, N 3, сәһ. 5.

ше'рләри романтик әһвал-руһијјәјә малик олуб, әсасән тәбиәт тәсвирләринин тәрәннүмүнә һәср олунмушдур.

Шаирин ҝениш әһатәли зәнкин јарадыҹылығыны тәхмини олараг ики мәрһәләјә ајырмаг олар.

1925-1945-ҹи илләри әһатә едән биринҹи мәрһәләјә шаирин бу дөврдә јазмыш олдуғу илк гәләм тәҹрүбәләрини вә романтик әһвал-руһијјәли ше'рләрини, икинҹи мәрһәләјә исә 1945-ҹи ил Милли азадлыг һәрәкатынын тә'сири илә јазылмыш вә Милли һөкумәт дөврүндән сонракы илләрдә гәләмә алынмыш әсәрләри аид етмәк олар.

Һәбиб Саһир јарадыҹылығынын биринҹи мәрһәләсиндә лирик бир шаир кими фәалијјәтә башламыш, елә илк ҝүнләрдән дә тәбиәтин фүсункар ҝөзәллијини әкс етдирән ше'рләр јазмышдыр. Шаирин бу дөвр ше'рләриндә ҝүҹлү бир романтика һакимдир. Бу ше'рләрдә о, конкрет лирик тәбиәт лөвһәләри - пејзаж јарадыр.

Гејд едәк ки, Һ.Саһир Авропа әдәбијјатыны диггәтлә охумуш вә дәриндән дәрк етмишдир. О, Бодлердән, Лермонтовдан вә дикәр дүнја шаирләриндән дилимизә бир сыра әсәрләр чевирмишдир. Һәтта о, франсыз дилиндә ше'р јазмыш вә франсыз журналларындан бириндә чап етдирмишдир. Һәбиб Саһир јарадыҹылығындакы романтика да елә о ҝүнләрдә јараныбдыр. Шаир Истанбула ҝетмәздән әввәл дә Тәбриздә романтик ше'рләр јазмышдыр. Лакин Авропа әдәбијјаты илә танышлыгдан сонра бу форма онун јарадыҹылығында апарыҹы олмушдур. Һәбиб Саһир фарс, әрәб, франсыз, Истанбул түркҹәси вә Азәрбајҹан дилләриндә ше'р вә һекајәләр јазмышдыр.

Ушаглыгдан ана јурдун фүсункар ҝөзәллијинин сејринә далмагдан дојмајан шаир һәмин илләри романтик дујғуларла хатырлајыр:

"Сүрхаб"ын гырмызы дағлар әтәјиндә бөјүдүм,
Вә онун әтри мәни мәст ејләди ҝәнҹликдә.
Сирдашымдыр о гызыл дағ вә ағаҹсыз дәрәләр,
Ҝөрмүшүк биз гара ҝүнләр, аҹлыг бирликдә.[1]

1. Һ.Саһир. "Лирик ше'рләр", сәһ. 81.

Доғма Вәтәнин башы гарлы дағларыны, чағлајан булагларын зүмрүд нәғмәсини, јашыл орманларыны, күллү-чичәкли јамачларыны әсл шаир мүшаһидәсилә вәсф едән Саһир өзүнү тәбиәтин бир парчасы һесаб едир.

Шаирин тәһсил илләриндә јаздығы ше'рләри мәзмун вә идеја бахымындан јарадычылығында бир о гәдәр дә мүһүм јер тутмур.

Тәһсил илләри баша чатдыгдан сонра Саһир доғма вәтәнә гајыдыр, бүтүн билик вә бачарығыны халгынын маариф вә мәдәнијјәтинә сәрф едәрәк, она чидди бир шәкилдә хидмәт етмәјә башлајыр. О, мүәллимликлә јанашы, өз әдәби фәалијјәтини дә ејни һәвәс вә илһамла давам етдирир. Шаирин бу илләрдә јазылмыш ше'рләри әсасән тәбиәт тәсвирләринин, шәхси арзу вә истәкләрин тәрәннүмүндән ибарәтдир. Бу ше'рләрдә һисс вә һәјәчан нә гәдәр гүввәтлидирсә, бир о гәдәр дә доғма дијарын тәбии мәнзәрәләринә мәфтун олан кәнч шаирин сәмимијјәти дујулур.

Онун тәбиәт тәсвиринә һәср етдији ше'рләрин бир гисми күчлү ичтимаи мәзмуна малик олмајыб, чәмијјәтин дахили зиддијјәтләрини вә бу зиддијјәтләри доғуран сәбәбләри әкс етдирмәк сәвијјәсинә јүксәлә билмәмишдир. Бу ше'рләрдә романтика күчлү олса да, лирик гәһрәманын чәмијјәт һадисәләринә мүнасибәти пассивдир. Лакин Саһирин бу сәпкидә јаздығы ше'рләрдә бир сәмимилик вардыр:

Бахыр Сәһәнд кечән илки достлары,
Күләр үзлә узаглардан сәсләјәр,
О бир дағдыр, лакин онун үрәји,
Инсанлара дәрин севки бәсләјәр![1]

Шаирин бу дөвр ше'рләриндә романтик үслуб даһа сәчијјәви олмушдур.

Сөнмәдән дағда шәфәг, парламадан нури-гәмәр,
Кәл ганадлан гара гушларла шәфәгләрдә учаг.

1. Һ.Саһир. Лирик ше'рләр. сәһ. 41.

Каинатын бу узун јолларыны тej едәрәк, -
Башга бир аләми-әфсанәдә шәһпәрләр ачаг.[1]

Саһирин јарадычылыға башладығы илк дөврләрдә онун дүнјакөрүшүнә мүтәрәгги Түркијә әдәбијјатынын габагчыл нүмајәндәләринин јарадычылығы илә јанашы, һәм дә Чәнуби Азәрбајчанын дини-мәдһијјә вә гәзәл әдәбијјаты да өз тә'сирини көстәрмишди. Бә'зән шаир реал тәбиәт мәнзәрәләринин тәрәннүмүнү вердији һалда, дикәр тәрәфдән:

Вәһши көвәрчин тәк ганадланараг,
Узаг үфүгләрә аһ, кедә билсәм -

дејәрәк хәјалынын ганадларында узаглара учур. О, каһ кәдәрләнир, каһ севинир. Әлбәттә, бу кәнч шаирин һәјаты дәриндән дәрк едә билмәдијиндән вә өз јарадычылыг јолуну дүрүст мүәјјәнләшдирә билмәдијиндән ирәли кәлирди.

Һәр чүр тәзјиг вә тә'гибләрә мә'руз галан, бүтүн инсани һүгуглардан мәһрум олан бөјүк бир халгын ачыначаглы јашајышыны тәсвир едән шаир үзүнү танрыја тутараг дејир:

Сөјлә танры, көчүб кедән елләрин,
Бу дүнјада бир дә үзү күләчәк?

Кәләчәјә ширин үмид бәсләјән,
Көнлүмүз ачачагмы күл, чичәк?

Виранәдә сусачагмы бу бајгуш,
Верәчәкми баһар дүнјаја бәзәк?[2]

Беләликлә, шаир охучунун диггәтини елинин, обасынын "фәрјад едән зиддијјәтләринә" јөнәлдир.

Саһир кет-кедә һәјаты дәриндән дәрк едир, билаваситә ичтимаи һәјатла, доғма халгын мәишәти илә јахындан таныш олур. О, ичтимаи зиддијјәтләрин доғурдуғу дәһшәтли фәла-

1. "Шаирләр мәчлиси", 1945, N 3-4, сәһ. 178.
2. Һ.Саһир. Лирик ше'рләр, сәһ. 77.

кәтләри көрүр вә ону конкрет фактлар әсасында өз ше'рләринә мөвзу сечир. Будур, "Нәркиз" ше'риндә алтмыш јашлы хан гызлар арасында ө көзәллији илә фәргләнән Нәркизи көрмәклә она ашиг олур. О хан ки: "...Һәр ил бир гыз гачырарды елләрдән". Хан Нәркизин кимлијинин фәргинә вармадан ону мәчбури олараг өз сарајына кәтирир. Бурада Нәркиздән савајы онларча нөвчаван гыз бу гоча ханын "Һәм арвадыдыр, һәм кәнизи". Кимсәсиз анасынын дәрдини дүшүнән Нәркиз бу чиркин сарајдан азад олмаг үчүн мүхтәлиф јоллар ахтарыр. Хан јухуја кедән заман Нәркиз ону өлдүрүр вә кечә икән о мүдһиш сарајдан өзүнү хилас едир.

Саһир көзү илә көрдүјү, билаваситә шаһиди олдуғу һадисәләри гәләмә алырды. Онун мүшаһидә даирәси кетдикчә дәринләшир вә һәјат һадисәләринә нүфузу артыр. Өз өлкәсиндә баш верән ичтимаи әдаләтсизлији көрән шаир ону ше'ри үчүн әсас мөвзу көтүрүр. Бу бахымдан "Бир әрәб сарајыдыр" ше'ри хүсусилә сәчијјәвидир.

Илк бахышда өз зинәти вә көзәллији илә кәнардан баханларын диггәтини чәлб едән бу сарајда һәр ахшам хәлифә үчүн јени бир бүсат, шадлыг сүфрәси ачылыр. Әрәб рәгсинин тә'сириндән, зәриф гызларын инчә сәсиндән фејзијаб олан хәлифә үчүн сарај һәјаты санки бир чәннәтдир. Шаир елә бурада тә'сирли бир сәһнә јарадыр:

Бир ајдыр, ваһәләрдә, чөлләрдә күләк әсир,
Ач галыб, сусуз галыб һәр јердә гәбиләләр.
Әмирин адамлары јол кәсиб, сојур карван,
Истәјир ағыр верки бәдәви јолчулардан.[1]

Онун тәсвир етдији бу мәмләкәтдә нә мәктәб, нә дә бир хәстәхана вардыр. Ағыр һәјат шәраитинин вә ичтимаи әдаләтсизлијин һаким олдуғу бу јердә әмирин адамлары елләрин вар-јохуну әлиндән алыр. Халгын алын тәрилә газандығы не'мәти әлиндән алан, өлкәнин гијмәтли сәрвәтләрини әчнәбиләрә сатан, "милләтә диван тутан шапгалы бир сәрсәри"

1. Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 15.

мәзлум халга олмазын зүлм вә әзијјәтини верир. Халг бир гарын чөрәк үчүн сәркәрдән олдуғу һалда, әмир өз чилчырағлы сарајында шәраб ичиб, инчәбелли ханымларла кеф чәкир. Һәр ики һәјатын үмуми мәнзәрәсини тәсвир едән шаир:

Гәбилә јас ичиндә, сарајда шәнлик вардыр,
Үфүгсүз бу чөлләрдә елләрә әрсә дардыр.
Кечәдир, јурдлар ичрә чөрәк јох, чыраг јохдур,
Сарајда лампа јаныр, сүфрәдә јемәк чохдур.[1]

- демәклә јохсул халгын һәјаты илә сарај һәјатыны мүгајисә едиб бәдии контраст јарадыр.

Бу дөврдә јаздығы ше'рләрдә ичтимаи һәјатда баш верән бәрабәрсизликләри көрән вә заманын тәләбләринә чаваб вермәк истәјән шаирин сәсини ешидирик:

Ашыг ше'ри елләри,
Едәрмишсә бигәрар.
Јазар Саһир бу күн дә
Әсрә ујғун маһнылар.[2]

Бу, заманын мүһүм һадисәләринә өз мүнасибәтини билдирән, әсрин сәсинә сәс вермәк истәјән бир шаирин сәмими е'тирафыдыр.

б) Һ.Саһир вә 12 декабр 1945-чи ил һәрәкаты

1941-чи илдә Чәнуби Азәрбајчанда демократик һәрәкат јени вүс'әт алыр. Чәнуби Азәрбајчана кетмиш бир сыра шаир вә әдибләрин тәшәббүсү илә һәмин илин октјабрында "Азәрбајчан" гәзети фәалијјәтә башлады. Һөкумәт өлкәдә сөз вә мәтбуат азадлығына имкан верди. Илләрлә һәбсханаларда дустаг

1. Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 16.
2. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир (Саһирин бу вә бундан сонра ады чәкилән бир сыра чохлу гејри-мәтбу ше'рләри профессор Р.Әлијевин шәхси китабханасында сахланылыр).

олан сијаси мәһбусларын азад едилмәсинә ичазә верилди.

1941-чи ил сентјабр ајынын 7-дә Иран Халг Партијасы кениш халг күтләләрини, фәһлә, кәндли, зијалы нүмајәндәләрини өз сыраларында бирләшдирди вә өлкәдә демократија, истиглалијјәт, мәтбуат азадлығы, торпаг ислаһатларынын һәјата кечирилмәси уғрунда мүбаризәјә башлады.

Иран Халг Партијасы тәләбәләри, фәһлә вә кәндлиләри там азадлыг вә һәгиги демократија уғрунда мүбаризәдә ваһид чәбһәдә бирләшдирди.

Кәнчләр арасында демократик һәрәкат кенишләндији бир дөврдә иртича али мәктәб тәләбәләрини вә мүтәрәгги фикирли мүәллимләри тә’гиб етмәјә башлады.

Һәмин илдән Чәнуби Азәрбајчанда ИХП-нин мәһәлли тәшкилаты јарадылды вә о, кениш сурәтдә фәалијјәтә башлады. Бу вахт мүртәче даирәләр зәһмәткеш халгын үзәриндә дөзүлмәз зүлмү кетдикчә күчләндирирди. Һаким даирәләр халгын бүтүн шикајәт вә тәләбләринә анчаг силаһла чаваб верирдиләр. Халгын ағыр һәјаты, хүсусән ишсизлик, јохсуллуг кетдикчә артырды.

Нәһајәт, халг күтләләринин мүбаризәси гәләбә илә нәтичәләнди вә 1945-чи ил декабр ајынын 12-дә Азәрбајчан Милли һөкумәти јарадылды. Милли һөкумәт ичтимаи һәјатын бүтүн саһәләриндә мисилсиз наилијјәтләр әлдә етди. Бу барәдә әввәлки фәсилдә мүфәссәл данышылдығындан бурада анчаг демократик әдәбијјатын милли һөкумәт дөврүндә инкишафындан вә онун тә’сириндән бәһс едиләчәкдир.

Бу дөврдә јени дүнјакөрүшлү шаирләрин јаратдығы поезија кениш вүс’әт алыр. Бу әдәбијјатын нүмајәндәләри доғма һәмвәтәнләрини истиглалијјәт уғрунда мүбаризәјә чағырырдылар. Бу поезијанын јараныб вә инкишаф етмәсиндә Гузеј Азәрбајчаны әдәбијјатынын да мисилсиз ролу олмушдур.

Шимали Азәрбајчан јазычыларынын Чәнуби Азәрбајчан мәтбуаты сәһифәләриндә тез-тез өз әсәрләрилә чыхыш етмәси демократ шаирләрин јарадычылығына јени истигамәт верир, онларын мүбаризә әзмини бир даһа артырырды.

Демократ шаирләр “сәнәт сәнәт үчүндүр” принсипинә гаршы “сәнәт халг үчүндүр” шүары илә чыхыш етмәјә башладылар. Тәнгиди реализм Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатында әсас јарадычылыг методу олмаға башлады.

Бу илләрдә вә ондан сонракы дөврләрдә Һәбиб Саһирин јарадычылығы һәм идеја, мәзмун, һәм дә бәдии кејфијјәтчә даһа да јеткинләшир. Азәрбајчан Демократ Фиргәси вә Милли һөкумәт јарадылдыгдан сонра Һәбиб Саһир дә өз әсәрләрилә мүнтәзәм олараг ингилаби һәрәкатда јахындан иштирак едирди.

Шаирин әсәрләри истәр Милли һөкумәт дөврүнә гәдәр вә истәрсә дә ондан сонракы дөврләрдә халгын ингилаби мүбаризәсиндә мүһүм әһәмијјәт кәсб етмишдир. О, һәмишә һүгугсуз халгынын арзу вә истәкләрини тәрәннүм едән габагчыл бир шаир олмушдур.

1945-чи ил халг ингилабынын гәләбәсиндән севинән шаир “1945-чи илә” адлы ше’риндә јазырды:

Сәнду ганлы шәфәгләрин 1945-чи ил,
Сәдәф рәнкли фәчр ачылды сәһраларда, дәниздә,
Ган ағлајан дүнја күлдү, ачды әмәл күлләри
Дүнја халгы севинәркән күлүмсәди Тәбриз дә.
Азадлығын бајрағыны Әркин үстә тахдылар,
Јенә сөнмүш мә'бәдләрдә мәш'әлләри јахдылар.[1]

1945-чи илдән сонра Саһирин јарадычылығында мүһүм бир дөнүш јараныр. Онун ше’рләри демократија чәбһәсинә мәнсуб олан “Азәрбајчан”, “Шәфәг” вә башга әдәби мәчмуәләрдә дәрч едилир.

Ингилаби һәрәкатын кенишләндији бир вахтда шаир өз үсјанкар ше’рләрилә доғма һәмвәтәнләрини мүтләгијјәт режиминә, харичи тәчавүзә вә дахили иртичаја гаршы мүбаризәјә сәсләмишдир. Реал һәјат һадисәләрини бәдии тәфәккүрүн јүксәк зирвәсинә галдыран Һәбиб Саһир ичтимаи гурулушун доғурдуғу һагсызлыглара вә дәһшәтләрә гаршы өз үсјанкар сәсини учалдырды. Милли һөкумәтин өлкәнин ичтимаи һәјатында етдији дәјишикликләри көрән шаир јазырды:

1. “Шаирләр мәчлиси”, 1945, N 3-4, сәһ. 175.

Әкинчијә торпаг верди,
Чөрәк верди, чыраг верди.
Мәктәб тикди, фабрик гурду.
Јурдун дәмир гапысында
Кешик дурду...
Гызыл күллә бәзәндиләр
Урмијә, Хој, Мәрәнд, Тәбриз.
Ана дилин өјрәндиләр
Узаг, јахын елләримиз.[1]

Профессор Ч.Хәндан Һәбиб Саһир јарадычылығынын бу дөврүндән бәһс едәркән шаирин романтизми үзәриндә хүсуси дајаныр. О јазыр: "Чәнуби Азәрбајчанда милли-азадлыг һәрәкаты дөврүндә јаранан реалист әдәбијјатла бир сырада мүчәррәд романтикаја да раст кәлирик ки, бунун да көркәмли нүмајәндәси Һәбиб Саһирдир... Үмумијјәтлә, муасир Чәнуби Азәрбајчан јазычыларынын јарадычылығы үчүн мүчәррәд романтика сәчијјәви дејилдир. Истанбулда тәһсил алан тәк-тәк зијалыларда исә биз буну көрүрүк. Бу һал бир даһа сүбут едир ки, Русија вә Азәрбајчан совет әдәбијјатынын тә'сири алтында үслубда реализм, мәзмунда ингилабилик нәзәрә чарпдығы һалда, Түркијә тә'сири исә мүртәче маһијјәтдә мүчәррәд романтика доғурмушдур".[2]

Көрүндүјү кими, тәдгигатчы "үмумијјәтлә" Түркијә әдәбијјатындан бәһс едир вә Һәбиб Саһир јарадычылығындакы романтиканын көкләрини дә мәһз онун Түркијәдә тәһсил алмасы илә әлагәләндирир.

Әлбәттә, Ч.Хәнданын кәлдији бу үмуми нәтичә илә тамамилә разылашмаг чәтиндир. Биринчиси она көрә ки, Түркијә әдәбијјаты бүтөвлүкдә мүртәче маһијјәтә малик әдәбијјат олмамышдыр. Әкәр бу беләдирсә, Түркијә әдәбијјатында кениш шөһрәт тапмыш, доғма халгыны үсјанкар ше'рләрилә азадлыг уғрунда мүбаризәјә чағыран Намиг Камал, Тофиг Фикрәт вә

1. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.
2. Ч.Х.Һачыјев. "Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатында милли азадлыг идејалары" (1906-1946-чы илләр). Бакы, 1949. БДУ-нун китабханасы.

Назим Һикмәт кими мүтәрәгги сәнәткарларын јарадычылығындакы ичтимаи көрүшләр нечә изаһ едилмәлидир?

Икинчиси, Түркијә мәктәбләриндә тәһсил алмыш азад фикирли демократ јазычыларын сајы аздырмы? Әввәлдә гејд етдијимиз кими Саһир Түркијәдә оларкән адлары чәкилән демократ шаирләрин зәнкин бәдии ирсинә мараг көстәрмиш вә ондан бәһрәләнмишдир. Иран маарифи Түркијә маарифиндән һеч дә аз иртичачы олмамышдыр. Әкәр һарада охумаг мәсәләси мүчәррәд (?) романтиканын көкләрини ајдынлашдырмаг үчүн әсас олсајды, бу фикир доғру оларды.

Ону демәк кифајәтдир ки, Чәнуби Азәрбајчан зијалылары, һәмчинин јазычылары әсасән Иран маарифи программасы әсасында фәалијјәтдә олан мәктәбләрдә охумушдулар. Бу илләр Һ.Саһир деморатик әдәбијјатла говушур вә өз јарадычылығыны мүтәрәгги әдәбијјатын тә'сири алтында формалашдырыр.

Филолокија елмләри дрктору Гафар Кәндли намизәдлик диссертасијасында проф. Ч.Хәнданын Түркијә әдәбијјаты вә Һәбиб Саһир һаггында ирәли сүрдүјү фикирләрә тәнгиди мүнасибәтини билдирмишдир. О јазыр:

"Икинчи дүнја мүһарибәси дөврүндә Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатында Түркијә әдәбијјатынын нә мүсбәт, нә дә мәнфи тә'сириндән данышмаг доғру дејилдир. Чүнки һәмин дөврдә бу тә'сир олмамыш, бунун үчүн лазым олан шәраит дә мөвчуд дејилдир. Профессор Ч.Х.Һачыјев исә Һ.Саһир јарадычылығына истинад едәрәк, белә бир тә'сирин олмасындан данышыр, Түркијә әдәбијјатынын мүртәче тә'сири илә Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатында мүртәче романтиканын јаранмасыны изаһ едир".[1]

Мүәллиф даһа сонра јазыр:

"Бу дөврүн јазычылары ичәрисиндә Түркијәдә охумуш јазычы јалныз Һәбиб Саһирдир. Анчаг мүчәррәд романтика мәсәләсини тәкчә онун јарадычылығына аид етмәк вә бу чә-

1. Г.Кәндли. "1941-1946-чы илләрдә Чәнуби Азәрбајчан Демократик әдәбијјатынын инкишафы", Бакы, 1955, БДУ-нун китабханасы.

һәти дә сырф Түркијәдә охумаг мәсәләси илә бағламаг сәһвдир. Әкәр мүәллифин дедији кими олсајды, Тәбриздән кәнара чыхмајан, бир сәһифә дә олсун белә Түркијә әдәбијјаты охумајан бир сыра "јазычыларын" јарадычылығындакы мүртәче романтика нә илә изаһ едилмәлидир?".[1]

Мүәллифин чыхардығы бу објектив нәтичә бир даһа демәјә һагг верир ки, Һ.Саһир бу илләр өз јарадычылығыны дөврүн тәләбләри әсасында гурмуш вә мәзмунлу әсәрләрилә доғма һәмвәтәнләрини истиглалијјәт уғрунда мүбаризәјә сәсләмишдир.

Биз бу гејдләри јазмагла Һәбиб Саһир јарадычылығындакы романтизми һеч дә инкар етмирик.

Бу барәдә шаир өзү дә "Бир ал күнәш доғду сәһәр" ше'риндә мүфәссәл мә'лумат верир:

Мән бир лирик шаир икән,
"Кечәјатмаз"[2] ше'р јазар.
Ешгин једди шәһәрини
Сејр едәрәк јолдан азар.
Булудларда долашараг
Јердә халги көрмәз идим.[3]

Лакин бу хүсусијјәт Саһирин системли дүнјакөрүшү олмамышдыр. Шаирин вәһдәт һалында тәзаһүр едән һисс вә хәјалы кет-кедә реализмә доғру инкишаф етмишдир.

Мә'лум һәгигәтдир ки, романтизм чәрәјаны илк дәфә Франсада јаранмыш вә орадан да Түркијәјә кечмишдир. Бу чәрәјан Түркијәнин мүтәфәккир әдиб вә шаирләринин, хүсусән ингилабчы шаир Намиг Камал вә Тофиг Фикрәт јарадычылығында өз парлаг ифадәсини тапмышдыр. Гејд етмәк лазымдыр ки, јалныз ше'р чәһәтдән дејил, һәм дә фәлсәфи бахыш вә дүнјакөрүшү чәһәтдән дә Түркијәнин ингилабчы шаирләринин Һәбиб Саһирә мүсбәт тә'сири олмушдур.

---

1. Јенә орада.
2. "Кечәјатмаз" Саһир демәкдир.
3. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.

В.Г.Белински XIX әср романтизми һаггында демишдир ки, "романтизмин маһијјәти онун идејасындадыр, харичи форманын өзбашына тәсадүфләриндә дејилдир".

Јазычы романтизминин әсл маһијјәти дә мәһз онун идејасында, кәләчәјә, хошбәхт сабаһа инамындан ибарәт иди:

Бајрам дутаг, гызлар кәлсин ојнајаг,
Шам јандыраг, чохлу күмүш шамданда.
Дејиб күләк, күлсүн гәмли көнлүмүз,
Бир һәгиги бајрам көрсүн чаһан да.[1]

Һәбиб Саһир јарадычылығында күчлү бир романтика һакимдир. Онун лирик ше'рләриндә хәјал нә гәдәр гүввәтли олур-олсун, о чәмијјәтлә, һәјатла бир о гәдәр дәриндән бағлыдыр. Бә'зән шаирин хәјалы узаглара ганад ачса да, онун арзу вә истәкләри доғма халгыны азад вә хошбәхт көрмәкдир.

Фикримизчә, Саһир јарадычылығындакы романтизм һеч бир мүртәче маһијјәт дашымыр.

Һәбиб Саһирин ше'рләри ичтимаи һәјатдан, реал варлыгдан кәнарда галмајыб, әсасән доғма Вәтәнин азад кәләчәјинин тәрәннүмүнә һәср едилмишдир.

Шаир халгын кәдәр вә мүсибәтлә долу һәјатыны тәсвир етсә дә ше'рләриндә никбин бир әһвал-руһијјә һакимдир. О, әсл шаир романтикасы илә доғма халгынын хошбәхт кәләчәјинә инаныр вә бунун һәллини мүбаризәдә көрүр. Халг шаири С.Вурғун јазырды ки, "...Романтик шаир фәал сурәтдә өз мүсбәт, јахуд идеал гәһрәманынын фикирләринә вә гәлбинә, онун мә'нәви аләминә гарышыр. О бу гәһрәманын васитәсилә өз хүсуси идеалларыны, өзүнүн тарихә вә кәләчәјә олан бахышыны тәрәннүм едир".[2]

Һәјат һәгигәтләрини дәриндән дујан Саһир үчүн бу романтика сәчијјәви иди.

Тәнгидчи-академик Мәммәдчәфәр Чәфәровун фикринчә:

---

1. Һ.Саһир. Лирик ше'рләр, сәһ 44.
2. С.Вурғун. Әсәрләри, Бакы, 1972, сәһ. 356.

"Романтика бәдии јарадычылығын кениш имканларындан бири, сәнәткарлығын хүсусијјәтләриндән бири; романтизм исә өзүнәмәхсус идејасы, естетик принсипләри олан тарихи әдәби бир чәрәјан, әдәби мәктәб вә јарадычылыг методудур".[1]

О јердәки шаир доғма халгынын тәһгир едилдијини, онун ән ади инсан һүгугларындан мәһрум едилдијини көрүр, о заман о, өз үсјанкар сәсини учалдыр, доғма һәмвәтәнләринин милли һејсијјәтини, варлығыны мүдафиәјә галхыр.

"Романтик сәнәткарын мүрачиәт етдији мөвзу, әкс етдирдији һәјат вә заман јүксәк ичтимаи-әхлаги идеаллары өз дүнјакөрүшү мөвгејиндән ифадә етмәк васитәсидир. Буна көрә дә мөвзу истәр мүасир керчәкликдән көтүрүлсүн, истәрсә дә тарихи һадисә вә шәхсијјәтләрдән бәһс етсин, мүәллиф ејни идеја-бәдии мәгсәд изләјир: мүасир инсаны дүшүндүрән ичтимаи-әхлаги мәсәләләри әкс етдирмәјә чалышыр...".[2]

Бизчә, конкрет олараг Һәбиб Саһир јарадычылығындакы романтика реал һәјатла сых сурәтдә бағлы олмушдур. Онун романтикасы һеч дә мүртәче вә һәјатдан ајрылмыш романтика олмамышдыр. Саһир классик ше'рин бу чәрәјанындан реализмә доғру бир инкишаф јолу кечмишдир. Өз өлкәсиндә баш верән ингилаби һәрәкат, доғма халгынын милли азадлыг уғрунда апардығы мүбаризә шаирин диггәт мәркәзиндә олмуш, ону руһландырмышдыр.

Саһир:

Гызыл күллә бәзәндиләр,
Урмијә, Хој, Мәрәнд, Тәбриз.
Ана дилин өјрәндиләр
Узаг, јахын елләримиз.[3]

- демәклә, әсарәтдә јашајан доғма һәмвәтәнләринин азадлыға чыхмасыны севинчлә гаршылајырды.

Шаирин бу илләр јарадычылығыны сәчијјәләндирән халг

1. М.Чәфәров. Сәнәт јолларында, Бакы, 1975, сәһ. 100.
2. Тимурчин Әфәндијев. "Романтик драматуркијада тарихилик вә бәдиилик" (Филолокија елмләри доктору алимлик дәрәчәси алмаг үчүн тәгдим едилмиш елми мә'рузә). Бакы, 1999, сәһ. 41.
3. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.

јазычысы, тәнгидчи Меһди Һүсејнин 1946-чы илдә Саһир һаггында јаздығы мәгаләси мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Мәгаләнин илк сәтирләриндән охујуруг: "Иран Азәрбајчанынын мүасир шаирләри ичәрисиндә Һәбиб Саһирин дә ады һөрмәтлә јад едилмәкдәдир. Шүбһә јохдур ки, о, сон дәрәчә орижинал исте'дада малик бир шаирдир. Онун әсәрләриндә өзүнәмәхсус көзәл хүсусијјәтләр аз дејилдир. Саһирдә ән чох нәзәри чәлб едән бир чәһәт, һадисәләрә олдугча сәмими вә һәјәчанлы мүнасибәт көстәрмәсидир".[1]

М.Һүсејн даһа сонра јазыр: "Онун ше'рләриндә ифадә олунан фикирләр, бәдии сурәтләр вә бәдии тәсвирләр јолу илә ифадә олунур. Шаир чалышыр ки, бәдии лөвһәләр өзү онун амалыны охучунун гәлбинә јахынлашдырсын, онда һәјәчан ојатсын".[2]

Мүәллиф Саһир јарадычылығына бу гијмәти вермәклә ирад да тутурду. Әввәлдән өјрәндијимиз кими, 1945-чи илдә ингилабын баш вердији бир вахтда Һәбиб Саһир дә башга гәләм саһибләри кими бу мөвзуда әсәрләр јазды вә халгынын милли азадлыг вә демократик һәрәкатында јахындан иштирак етди.

Мәгалә мүәллифи Саһир јарадычылығындакы бу мөвзунун нечә әкс олундуғуну шәрһ едәрәк көстәрир ки: "Биз Саһирин әсәрләриндә бу һәрәкатын доғрудан да бөјүк илһам верән мүһүм чәһәтләрини көрмәк истәрдик".[3]

Әлбәттә, мүәллифин бу тәләби һаглы тәләбдир. Чүнки "Шаирләр мәчлиси" мәчмуәсиндә ("Шаирләр мәчлиси", 1945-чи ил, N 3-4) Һәбиб Саһирин 8 ше'риндән јалныз бири - "1945-чи илә" ше'ри ингилаби мөвзуда јазылмыш вә халг ингилабынын гәләбәсинә һәср едилмишдир.

Меһди Һүсејн ејни заманда Һ.Саһир ше'рләриндәки Османлы дилинин зәрәрли тә'сириндән данышараг, ону доғма ана дилинә јад олан бу үнсүрләрдән узаглашмаға чағырыр-

1. "Азәрбајчан" журналы (әрәб әлифбасында), 1946, N 11-12, сәһ. 70.
2. Јенә орада.
3. "Азәрбајчан" журналы (әрәб әлифбасында), 1946, N 11-12, сәһ. 70.

ды. Бу, шүбһәсиз, Саһирин беш иллик Түркијә тәһсили илә әлагәдардыр вә шаирин анчаг һәмин илләрдә гәләмә алдығы әсәрләрә аиддир. Саһир бу зәрәрли тә'сирдән узаглашараг, доғма Азәрбајчан дилиндә өзүнүн јени-јени әсәрләрини јазды вә бу көзәл ән'әнәјә о, бүтүн јарадычылығы боју садиг галмышдыр.

Мәгалә мүәллифи Һәбиб Саһир јарадычылығындан әлдә олан нүмунәләрә әсасланараг дүзкүн фикирләр ирәли сүрмүшдүр.

Шүбһәсиз, бу мәгаләдә Һәбиб Саһир јарадычылығынын там вә кениш тәһлили верилмәмишдир. Бунунла әлагәдар олараг "Әдәбијјат вә инчәсәнәт" гәзетиндә бу сәтирләрин мүәллифи мәгалә илә чыхыш етмиш вә Саһир јарадычылығынын көстәрилән мәзијјәтләриндән бәһс етмишдир.[2]

Шаирин јарадычылығында кетдикчә күчләнән вәтәнпәрвәрлик мотивләри, өз өлкәсиндә күчләнән демократик һәрәкат вә милли азадлыг уғурнда кедән мүбаризә кениш әксини тапмышдыр. Саһирин јарадычылығында Вәтән гәһрәманларына вә ингилаб фәдаиләринә һәср етдији ше'рләри бир силсилә тәшкил едир. Шаир бу ше'рләрин бә'зи гисмини мәтбуатда дәрч етдирсә дә әксәр һиссәсинин нәшринә мүвәффәг олмамышдыр. Лакин бу әсәрләр Саһирин сонракы китабларына дахил едилмиш вә кениш охучу күтләсинин дәрин һөрмәтини газанмышдыр.

Чәнуби Азәрбајчанда мүстәгил милли һөкумәт тәшкил олунмаздан әввәл мүртәче даирәләр ана дилиндә јаранан әсәрләрә манечилик едирди. Милли һөкумәт тәшкил олундугдан сонра исә халгын исте'дадлы шаирләри өз синәләриндә боғулан ән мүгәддәс арзуларыны доғма ана дилиндә ифадә етдиләр. Бу илләрдә Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјаты илә Шимали Азәрбајчан әдәбијјаты арасында гаршылыглы бир әлагә јаранды. Шимали Азәрбајчан әдәбијјатынын әлдә етдији наилијјәтләр һәм дә Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатына сирајәт етди.

1. "Әдәбијјат вә инчәсәнәт" гәзети, 1980-чи ил, N 3, сәһ. 3.

Һәбиб Саһир габагчыл вә мүтәрәгги Шимали Азәрбајчан јазычыларынын јарадычылығындан бәһрәләнмиш, реализм чәбһәсиндән чыхыш етмишдир.

Чәнуби Азәрбајчанда, хүсусилә Тәбриздә дини-мәрсијә әдәбијјатынын кенишләнмәси нәтичәсиндә бир чох шаирләр һәмин мөвзуда јазмыш олдуғу ше'рләрдән диван бағладыглары һалда, мүтәрәгги шаирләр, доғма ана дилиндә јаздыглары әсәрләрилә халгы милли азадлыг уғрунда кедән сијаси мүбаризәдә јахындан иштирак етмәјә сәфәрбәр едирди.

Һ.Саһир доғма Азәрбајчан дилиндә јазан башга гәләм саһибләрини үрәкдән алгышлајырды.

Көрүм көнүл күлзарына,
Сәһәрләрдән ишыг долсун.
О Вәтәнин бағчасындан
Нә гуш учсун, нә күл солсун.
Түркчә јазан һәр шаирә
Алгыш олсун, алгыш олсун![1]

"Азәрбајчан" вә "Шәфәг" журналлары да Һәбиб Саһир јарадычылығында мүһүм әһәмијјәтә малик олмушдур. Белә ки, шаир дөврүн тәләбләринә сәс верән, доғма һәмвәтәнләрини милли истиглалијјәт уғрунда мүбаризәјә сәфәрбәр едән ичтимаи мәзмунлу ше'рләрини бу журналларда дәрч етдирирди. Бу мәчмуәләрин тәблиғ етдији демократик фикирләр шаирин бир даһа јени мөвзулара кечмәсинә көмәк етди.

"Шәфәг" мәчәлләсинин биринчи илдөнүмү мүнасибәтилә јазылмыш бир мәгаләдә охујуруг: "Бу мәчәллә ("Шәфәг" журналы нәзәрдә тутулур - В.Ә.) еjни заманда Иран Азәрбајчанынын көркәмли мүасир јазычы, шаир вә мәтбуат ишчиләрини дә өз әтрафына топламыш, онларын әсәрләринә өз сәһифәләриндә јер вермиш, онларын әдәби инкишафына чалышмыш вә јарадычылыг ишләринә көмәк етмишдир".[2]

Бу журналын бир иллији мүнасибәтилә Һәбиб Саһир

1. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.
2. Бах: "Шәфәг" журналы, 1945-чи ил, N 7, сәһ. 1.

"Сөнмә гызыл Шәфәг" адлы ше'рилә чыхыш етмишдир. Халгын ичтимаи вә мә'нәви тәләбләринә чаваб верән бу журналын мә'на вә маһијјәтини дәрк едән шаир ону белә тәрәннүм едирди:

Үфүгләримиздә гызыл бир шәфәг,
Ән гара күнләрдә көрүндү бизә.
Онун көзәл рәнки бир сәһәр кими,
Алтун ишыг сачды мави Тәбризә.

Еј гызыл "Шәфәг", сән әдәб нурусан,
Сәнин ишығынла үрәк гызышар.
Сән күлләнән јердә күл ачар үмид,
Гаранлыг дахмалар олур зәрникар.[1]

Ингилаби идејаларын кениш халг күтләләринә чатдырылмасында мәчмуәнин мисилсиз ролу олмушдур. Буну билдији үчүндүр ки, шаир:

Сән ки, халгларын үрәк одусан,
Сәндә кизли галыр дәрин севкиләр.
Алтун јарпағында, еј көзәл, "Шәфәг",
Ингилабын рәнки чилвәләр едәр.[2]

Һ.Саһир јарадычылығында нәзәрә чарпан орижинал чәһәтләр чохдур. О, кетдикчә доғма халгынын арзу вә истәкләри илә дәриндән бағланыр вә күнүн сијаси-ичтимаи тәләбләринә чаваб верән ше'рләр јазараг һәмвәтәнләринин сијаси мүбаризәсинә гошулур. Шаир милли азадлыг һәрәкатынын әһәмијјәтини дәриндән дујараг, доғма халгынын азадлыг мүбаризәсини рәғбәтлә гаршылајырды. Империализм вә сатгын јерли һаким даирәләр өз мәнфур сијасәтләринин боша чыхдығыны көрдүкдә дејир:

Империализм көзүн ачды
Көрдү јаман туфан голуб.

1. Јенә орада, сәһ. 6.
2. Јенә орада.

Шејтанча бир ојунунда
О удузуб.[1]

Шаир өз халгынын мәғрурлуғуна, онун јенилмәзлијинә күвәндији үчүндүр ки, "Јаса уғрамыш бир кәнч шаирә" ше'риндә:

Чабалајыб
Гырды о дәм
Әсарәтин зәнчирини.
Говалады јурддан ираг
Јадын чүрүк әмирини[2] - дејир.

Саһир зүлм көрмүш, һәр чүр әзаб вә әзијјәтә инамла синә кәрмиш милләтин һагг сәсини ше'рин сонракы мисраларында даһа ајдын көстәрмишдир.

Шаирин ингилабы әкс етдирән ше'рләринин һәр мисрасы кәсәрли бир гылынч кими халгын көзүнү ачмыш, ону өз һүгугуну мүдафиәјә сәфәрбәр етмишдир. Артыг халг чәһаләт мәнкәнәсиндән хилас олмуш, јени азад бир гурулуша говушмушдур:

Јад көрдү ки,
Гылынч кими
Чох кәскиндир ше'рин дили,
Шаир сөзү ојандырыб
Рө'јасында јатан ели.[3]

Ингилаби һәрәкатын кенишләндији бир вахтда јерли мүртәчеләрин сәсинә сәс верән, өз өлкәсинин ингилаби мүбаризәсиндә иштирак етмәјән вә бу мүбаризәдән илһам алмајан шаирләри Саһир кәскин тәнгид едирди. "Отур евдә" адлы ше'риндә мүәллиф мәһз белә шаирләри нәзәрдә тутуб дејирди:

1. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.
2. "Шәфәг" журналы, 1945-чи ил, N 7, сәһ. 6.
3. "Шәфәг" журналы, 1945-чи ил, N 7, сәһ. 6.

Кет, ашналыг гатма артыг,
Јад сәниндир, сән дә јадын.
"Ганлы хәзан" үз верәркән
Чәлладлары алгышладын.[1]

"Шаир Мишмијә" ше'риндә Саһир бу фикри бир даһа ајдын ифадә етмәјә чалышмышдыр. Беләки, о, Мишминин шәхсиндә башга гәләм саһибләрини дә доғма Азәрбајчан дилиндә јазмаға чағырырды:

Сәнин кими гәһрәманы
Үшүтмәз гыш, гыздырмаз јаз.
Түрк дилиндә јаз, шаирим
Күлләнсин сөз, дилләнсин саз.
"Пајин тә'нә" ше'рин бурах.
Јурд үчүн јаз, халг үчүн јаз.[2]

Бу мисралардан көрүндүјү кими, Саһир ингилаби һәрәкатда вә Милли һөкумәт дөврүндә пассив иштирак едән шаирләри һәгиги јола дә'вәт едир. О, һаглы олараг көстәрир ки, әсл шаир Вәтән үчүн, халг үчүн вә онун хошбәхт кәләчәји үчүн јазмалыдыр. Милли һөкумәтин халга доғма ана дилиндә јазмаг вә охумаг һүгугу вермәси Чәнуби Азәрбајчан халгынын севинчинә сәбәб олду. Илләр бопу доғма дилинә һәсрәт галан халг өз дилинин саһиби олду. Шаир мәһз халгын мә'нәви тәләбиндән кәлән бу еһтијачы - доғма ана дилинә саһиб олмаг еһтијачыны - дәриндән дујмуш вә бу дилдә әсл сәнәт нүмунәләри јарадан шаирләри үрәкдән алгышламышдыр:

Көрүм көнүл күлзарына
Сәһәрләрдән ишыг долсун.
О Вәтәнин бағчасындан
Нә гуш гачсын, нә күл солсун.

1. һ.Саһир. "Сәһәр ишыгланыр", Теһран, 1979, сәһ. 62.
2. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.

Түркчә јазан һәр шаирә
Алгыш олсун, алгыш олсун![1]

Көрүндүјү кими, Азәрбајчан Демократ Фиргәсинин ичтимаи һәјатда етдији дәјишикликләрә шаир биканә галмамыш, ше'рләрини халгын еһтијачындан ирәли кәлән тәләбләр әсасында јазмышдыр. Мөвчуд олдуғу бир ил әрзиндә милли һөкумәтин ичтимаи һәјатын бүтүн саһәләриндә етдији мисли көрүнмәмиш јениликләр халг күтләләринин дәрин севинчинә сәбәб олмушдур. Бу мүнасибәтлә "Азәрбајчан" журналында дәрч олунмуш бир мәгаләдә охујуруг:

"Фиргәнин бириллик фәалијјәти чох чидди, гызғын вә кәскин мүбаризәләрлә долу олмушдур. Фиргә бу аз мүддәтдә хәлгә азадлыг газанмыш, һөкумәтин хәлгин әлинә кечмәсини тә'мин етмиш, бу һөкумәти дахили вә харичи тәчавүзләрдән горумуш, Азәрбајчанын азадлығы вә мәдәни јүксәлиши үчүн бөјүк ишләр көрмүшдүр".[2]

Азәрбајчан Демократ Фиргәсинин тәшкилатчысы вә Милли һөкумәтин башчысы Сејид Чәфәр Пишәвәри јазычы вә шаирләр гаршысында мүһүм вәзифәләр гојараг јазырды:

"Һәр бир јазычы, һәр бир әдиб, һәр бир шаир вә сәнәткар тәблиғатчыдыр. О бир фикри, бир мәгсәди вә бир һәдәфи тәблиғ етмәлидир".[3]

Пишәвәри Азәрбајчан халгынын ән севимли мүәллими вә рәһбәри иди. Халг онун һәјата кечирдији һәр бир тәдбири бәјәнәрәк, ону севинчлә гаршылајырды. Чүнки о, доғма халгыны, Вәтәнини үрәкдән севмиш, онун азадлығы вә истиглалијјәти уғурнда инамла мүбаризә етмишдир. Ашағыдакы чүмләләр көркәмли рәһбәрин шәхсијјәтини нечә дә дүзкүн әкс етдирир: "Азәрбајчан Демократ Фиргәси Сејид Чәфәр Пишәвәри кими бир рәһбәрә малик олмасы илә фәхр етмәјә һаглыдыр. Халг она үрәјиндә е'тимад едир, ону севир вә ән чәтин анларда белә тәрәддүдсүз онун ардынча кедир.

1. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.
2. Бах: "Азәрбајчан" журналы, 1946-чы ил, N 9, сәһ. 23.
3. "Чәнуби Азәрбајчан јазычыларынын әдәби мәчмуәси", Азәрнәшр, Бакы, 1960, сәһ. 1.

Пишәвәри ирәличәдән һадисәни көрмәји бачаран, өн чәтин анларда һадисәјә дүзкүн гијмәт верән вә дүзкүн нәтичә чыхаран, гәрарынын үстүндә гәти олан, достлара меһрибан, дүшмәнләрә амансыз олан мөһкәм бир фиргә ишчисидир”.[1]

Тәәссүф ки, халгын бу азад һәјаты һеч дә узун сүрмәди. 1946-чы илин декабр ајында харичи империалистләрин әлилә һаким даирәләр Милли һөкумәти боғду вә халг ингилабы јенидән мәғлуб едилди.

Демократ шаирләрин доғма ана дилиндә јаздығы әсәрләринә од вурулду.

в) 1945-чи ил һәрәкатындан сонракы илләр

Саһир јарадычылығынын 1945-чи ил һәрәкатындан сонракы илләри дә мараглыдыр. Халгынын дөзүлмәз һәјатыны көзләрилә көрән Һ.Саһир башга гәләм саһибләри кими империализми вә иртичаны ифша едән бир сыра силсилә ше’рләр јазды.

Өлкәсинин ган дәрјасында боғулдуғуну көрән шаир “Бир ал күнәш доғду сәһәр” ше’риндә милли һөкумәтин деврилмәсиндән бәһс едирди. Доғма һәмвәтәнләринин башына кәтирилән мин бир мүсибәти көрән шаир јазырды:

Лакин туфан гопду нәдән,
Көлкәләнди дағларымыз.
Тәхтә чыхды јени фир'он,
Ағыз ачды зиндан бизә,
Кәлди чәллад сүрүләри,
Һәм Урмијә, һәм Тәбризә.
Өлдүрдүләр чаванлары,
Јандырдылар тајалары.
Гырғын дүшдү ел ичинә,
Ач галдылар гоча, гары.

1. “Азәрбајчан” журналы, 1946-чы ил, N 9, сәһ. 24.

Өлүм чөкдү бир булуд тәк,
Дәрја-дәрја ганлар ахды.
Империализм хан әлилә,
Бир чох јурдлар басыб јахды.

Шаир империализм адыны чәкмәклә Америка-инкилис імпералистләринин јерли мүртәчеләрлә әлбир олуб халг һакимијјәтини боғмасыны вә зәһмәткеш халгын ағыр күзәраныны көстәрирди.

Дөзүлмәз зүлмүн, ганлы үсјанларын вә әдаләтсизлијин төрәтдији фачиәләри үрәк ағрысы илә тәсвир едән Саһир јазырды:

“Күн чыханда” кәлди кечә,
Сүрү-сүрү гудурған гурд.
Гызыл гана бојанды јурд.
Бир чох чыраг сөнүб кечди,
Бир чох мәктәб, евләр учду.
Китаблары галадылар
Хирмән кими одладылар.[1]

“Кимләр севинир” ше’риндә шаир мәнсуб олдуғу халгын һәјатыны, онун мүбаризәләрлә долу тарихини вә халг ингилабынын мәғлубијјәтини ифадә едәрәк јазырды:

Өлән өлдү о күн, өлмәјән гачды,
Гара зиндан хәлгә ағзыны ачды.
Бир кечәдә сөндү јанар очаглар,
Гапылды кәнч гызлар, өлдү ушаглар.
Бизим елләрин аһ, талеји дөндү,
Јанар дағымызын атәши сөндү.
Баша чатды “пајыз”, јарпаг төкүлдү,
Чох башлар кәсилди, гарын сөкүлдү.[2]

Шаир өлкәдәки ағыр вәзијјәти вә зәһмәткешләрин дөзүл-

1. Бу мисралар С.Вурғунун “Јандырылан китаблар” ше'рини хатырладыр.
2. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.

мәз һәјатынын сәбәбини харичи империалистләрлә јерли һакимләрин халгы истисмар етмәсиндә көрүрдү. О, бу "ганлы һадисә"дән севинәнләри көстәрмәклә онлара гаршы үмумхалг нифрәти ојадырды:

"Ганлы һадисә"дән кимләр севинди?
Гырмызы дон кејән намәрд чәлладлар.
Севинди кимләр? Хаин мә'мурлар,
Савадсыз "устадлар", әски фәррашлар,
Јад досту "шаирләр", гулдур һакимләр,
Бир соғана јүз баш кәсән обашлар.
Даһа кимләр, даһа кимләр севинди -
Хәлги талајанлар, јурддан кечәнләр,
Өз әсир елинә шаллаг вуранлар.
Гызыл пијаләдә ал ган ичәнләр.

- Кимләр севинирләр "Ганлы пајыз"да?
Түлкү инкилисләр, тачир јанкиләр.
Даһа ким севинир бу ганлы күндә?
- Јад әлилә тахтә чыхан һөкмдар.[1]

Һеч шүбһәсиз, бу мисралар өз дөврүнүн сијаси-ичтимаи һадисәләринә дүзкүн гијмәт вермәји бачаран бир шаирин һәјата реал бахышыдыр. Онда азадлыг вә кәләчәјә инам идеалы даһа ајдын верилмишдир. Ше'рин сону азадлыг күнәшинин доғачағы күнә үмидлә гуртарыр:

Јанар күнләрин дә өмрү аз сүрәр,
Күл ачар јурдумуз, күнүмүз күләр,
Бу "јас күнү" бир күн тој олар бизә.
Ушагларымыз охур ана дилини
Шаир дә алгышлар Азәр елини.[2]

Демократизм вә азадлыг идејаларыны тәблиғ едән шаирин әсәрләриндә кәндли һүгугунун мүдафиәси вә халга инам мөвзусу башлыча јер тутур. Илләр боју харичи империалистләрин вә јерли мүртәче һакимләрин зүлмүнә давам кәтирән бөјүк бир халг јенилмәздир. Бу халгын икидләри доғма Вәтәнин истиглалијјәти уғрунда өз чанларындан кечмиш, дүшмәнә тәслим олмамышлар.

Саһирин мәсләкиндә халг бир "гызғын асландыр" ки, һеч бир вахт әсир алынмаз. Бу бахымдан онун "Басгын" ше'риндә ифадә етдији фикирләр даһа сәчијјәвидир:

Сабит һава, лакин бәсләр фыртына,
Елләри истибдад кәтирәр чана.
Нә басгын, нә атәш, нә өлүм, нә ган,
Нә полад зәнчирләр, нә гара зиндан.
Нә сүнкү, нә хәнчәр, нә дар ағачы
Ганлы үсјанларын дејил әлачы.
Тапдаланан инсан дүнјаји јыхар,
Зүлмүн хирмәнини атәшә јахар.
О бир чошғун селдир, өнү алынмаз,
О гызғын асландыр, әсир алынмаз.[1]

Шаирин ингилабын мәғлубијјәтиндән сонракы јарадычылығында хош кәләчәјә, ајдын сабаһа инам мөвзусу даһа кениш јер тутур. Охучу бу ше'рләрдә Вәтәнин азадлығы үчүн һәр вахт нараһат олан әсл шаир гәлбинин сәмими дујғуларына һејран олур. Әкәр биз Саһирин Милли һөкумәтин гәләбәсиндән әввәлки илләрдә јазылмыш әсәрләрилә ингилабын мәғлубијјәтиндән сонра гәләмә алынмыш әсәрләрини мүгајисә етсәк, шаирин мөвзу даирәсинин кенишләндијини вә заманын бүтүн һадисәләриндә јахындан иштирак етдијини көрәрик.

Шаир мәнсуб олдуғу халгын икидлијинә, јенилмәзлијинә дәриндән бәләд олдуғу үчүндүр ки, "Ганлы пајыз" ше'риндә дејир:

Тозлудур Тәбриз јолу,
Шејтанла јурдлар долу.

---

1. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.
2. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.

1. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.

Зəнчирлəр дəмирдəнсə,
Поладды елин голу.

вə јахуд:

Десə дə туфан ган-ган,
Чəкинмə гаранлыгдан!
Дур, гызыл мəш'əл јах,
Көрсə од гачар шејтан.[1]

Саһирин бу дөврдə јазылмыш ше'рлəри бир даһа демəјə һагг верир ки, һəр чүрə һəдə-горху, олмазын əзаб-əзијјəти, сүркүн, өлүм шаири халгынын апардығы мүбаризəсиндəн чəкиндирмəмиш, əксинə о, јени руһ вə һəвəслə өз һəмвəтəнлəрини хошбəхт кəлəчəјə вə азадлыға руһландырмышдыр.

Һəбиб Саһир јарадычылығында шанлы ингилаб јолунда өз чанларыны фəда етмиш, əн ағыр ишкəнчəлəрə мə'руз галмыш Азəрбајчан халгынын милли гəһрəманлары да əсас јерлəрдəн бирини тутур. Бу бахымдан шаирин Азəрбајчан Демократ Фиргəсинин үзвү, милли һөкумəтин баш прокурору Фридун Ибраһимијə һəср етдији ше'ри даһа сəчијјəвидир. Фридун Ибраһими Азəрбајчан халгынын əсл милли гəһрəманыдыр. Өлкəдə ингилаби һəрəкатын кенишлəндији бир вахтда о, тез-тез демократик мəтбуат сəһифəлəриндə өз сијаси мəзмунлу мəгалəлəри илə чыхыш едирди. Хүсусəн онун "Хавəрно" ("Јени Шəрг") рузнамəсиндə дəрч олунан мəгалəлəри мүһүм əһəмијјəт кəсб етмишдир.

Бу мəгалəлəри јазмагла о, өз һəмвəтəнлəрини истиглалијјəт уғрунда харичи тəчавүзə вə дахили иртичаја гаршы амансыз олмаға чағырырды. Ашағыдакы чүмлəлəр көркəмли ингилабчынын гаршысына гојдуғу мəгсəд уғрунда апардығы мүбаризəсини ајдын əкс етдирир. О јазырды: "Мəним мəгсəдим будур... өз һəгиги мəгамы вə мүвəффəгијјəтини əлдə етмəк үчүн бу күн гијам едəн Азəрбајчан миллəтини азад дүнјаја таныгдырмаг истəјирəм. Бəшəријјəтин мəдəнијјəт тарихиндə Азəрбајчанын нə кими мəгама малик олдуғуну көстəрмəк истəјирəм...".[1]

1. Шаирин гејри-мəтбу ше'ридир.

Милли һөкумəтин мəғлубијјəтиндəн сонра Фридун Ибраһими дə һəбс едилир. Зинданда олдуғу мүддəтдə о, руһдан дүшмəмиш вə халгынын кəлəчəк талејини дүшүнмүшдүр. О, тə'гиб едилдији заман дүшмəн гаршысында ачизлик көстəрмəмиш, мəнсуб олдуғу халгын милли һејсијјəтини инамла мүдафиə етмишдир.

Фридун Ибраһиминин е'дам едилмəси Чəнуби Азəрбајчан зəһмəткешлəринин иртича гүввəлəринə нифрəтини бир даһа артырды. Халг бу өлмəз гəһрəманы һəмишə севмиш, јени нəсил үчүн нүмунə көстəрмишдир. Өлмəз мүбаризин хатирəсини əбəдилəшдирмəк үчүн бир сыра гијмəтли əсəрлəр јазылды.

Һəбиб Саһир дə мəһз ше'риндə ингилаб фəдаиси Фридун Ибраһимијə вə елəчə дə ингилаби һəрəкатда иштирак едəн бүтүн ингилабчылара өз мəһəббəтини ифадə етмишдир.

Шаир фашизмин вə көһнə сəлтəнəт режиминин һəлə дə өлкəдə һөкм сүрдүјүнү, мəзлум халг күтлəлəринин əзијјəтли һəјатыны, зинданларда чүрүјəн əсирлəрин аһ-налəсини ешитдикчə кəдəрлəнир вə хəјалəн мəтин ингилабчынын кечдији мүбаризə јолуна нəзəр салыр:

Мəктəблəрдə ана дилин,
Охутдуран устад јохдур.
Орду-орду ојмагларда,
Əсир чохдур, азад јохдур.
Кечиб чыраг, сөнүб очаг,
Хараба чох, абад јохду.[2]

Көркəмли ингилабчынын гəбрини зијарəт едəн шаир онун хејирхаһ əмəллəрини, доғма халгы үчүн аловланан гəлбини вə мəғрур өлүмүнү дүшүнүр:

Кетдим баба дијарына,
Көрдүм бајгуш фикрə далыб.

1. "Азадлыг јолунун мүбаризлəри", Бакы, 1962, сəһ. 15.
2. Һ.Саһир. Сəһəр ишыгланыр. Теһран, 1979, сəһ. 48.

Гәбрин үстә ахшам чағы
Пајыз күнү шәфәг салыб.
Сәндән јолдаш јүз хатирә,
Дәрин сөзләр чанда галыб.[1]

Ше'рин сону шаирин кәләчәјә јүксәк инамы илә тамамланыр. О, азадлыг күнәшинин доғачағына ғәлбән инаныр:

Бунла белә эминәм ки,
Нур зүлмәти боғачагдыр.
Ән нәһајәт үфүгләрдән,
Гызыл күнәш доғачагдыр.
Даш нә гәдәр бәрк олса да,
Исти, сојуг ојачагдыр.[2]

Иран халгынын милли халг гәһрәманы, мәтин ингилабчы Хосров Рузбенин ашағыдакы сөзләри санки Фридун Ибраһими вә онун мәсләк јолдашлары һаггында дејилмишдир. Мәгалә мүәллифи өз јазысында өмрүнү Вәтәнин истиглалијјәти уғрунда сәрф етмиш, доғма халгынын азадлығы үчүн инамла мүбаризә апаран вә бу јолда өлүмлә үзбәүз дајанан, өлүмү илә дүшмән гүввәләринә галиб кәлән гәһрәман вәтән оғуллары һаггында белә демишдир:

"Һәр бир башга иш кими јахшы өлмәк дә ону бачармағы тәләб едир. Вәтәни мүдафиә етмәк хатиринә олан сәрбаз, тәһлүкәли бир хәстәлијин әлачыны тапмаг јолунда чаныны гурбан верән һәким, өзүнүн сијаси вә ичтимаи истәкләри уғрунда шәһадәт шәрбәти ичән инсан; бүтүн бунлар - јахшы өлмәји бачаран адамлардыр".[3]

Саһири дүшүндүрән ичтимаи гурулушун зүлмү алтында инләјән, һәр чүр инсани һүгуглардан мәһрум олмуш доғма халгынын ағыр талејидир. Минләрлә вәтән өвладларынын

1. Јенә орада, сәh. 49.
2. h.Саhир. Сәhәр ишыгланыр, Теhран, 1979, сәh. 50.
3. "Азадлыг јолунун мүбаризләри", Бакы, 1962, сәh. 201.

ишсиз вә сәфил һәјаты шаирин гәлбини һиддәтә кәтирир.

Һ.Саһир "Режимләр вар" ше'риндә өз өлкәсинин јаделлиләр вә сатгын јерли мүртәчеләр тәрәфиндән виран олундуғуну үрәк ағрысы илә тәсвир едирди. Шаир бир тәрәфдән өз өлкәсинин азадлыға чыхдығы күндән, "өлкәни күлләндирән режимләр"дән бәһс едирсә, дикәр тәрәфдән "дијар-дијар доланан ач кәндлиләрдән", зинданларда чүрүјән вәтән оғулларынын ағыр јашајыш тәрзиндән данышыр. Бу бәдии тәзады вермәклә шаир халга динч һәјат бәхш едән, онун һәр чүр раһатлығыны тә'мин едән режимләрә өз мүнасибәтини билдирир:

Режимләр вар күлләндирәр өлкәји,
Мә'суд едиб ели, јыхар хан, бәји.
Бизим режим чичәкләри саратды,
Јени-јени ханлар, бәјләр јаратды.[1]

Шаир ше'рин бу јериндә Америка вә инкилис империалистләринин әли илә Иран мүртәче даирәләринин халгын башына кәтирдији мин чүр мүсибәти, зәһмәткеш күтләләрин диләнчи вәзијјәтә дүшмәсини белә көстәрир:

Алданмасын ханын јалан сөзүндән,
Виранды јурд буржојун өзүндән.
Чүрүдләр зинданларда ајдынлар,
Гара кејди әрсиз галан гадынлар.
Орду-орду ишчи гана бојанды,
Ач кәндлиләр дијар-дијар доланды.
Јансын бирчә гаранлығын чырағы,
Сөндү бир чох ел, ојмағын очағы.[2]

О, "Кечәдир" ше'риндә "хараба евләрдә ач вә чылпаг јашајан ушагларын", һәр чүр дүнја не'мәтинә һәсрәт галан,

1. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.
2. Шаирин шејри-мәтбу ше'ридир.

ағыр күзəранлы халгынын һəјатыны дүшүнүр. Вəтəн икидлəринин зинданларда аһ-налəлəри көјлəрə јүксəлдији һалда, Теһран чəлладлары ејш-ишрəт ичəрисиндə јашајыр вə халгын азадлыг арзуларыны гəлблəрдə боғурлар. Ше'рин бир јериндə дејилир:

Теһранда долуркəн зинданлар,
Гызыл шəраб ичир шəһријар.
Шəргдə гопаркəн фыртына,
Еллəр гəрг олуркəн ал гана,
Алтун топлајырлар зəнкинлəр.[1]

Лакин шаир мəғрур халгынын һəр чүр икидлијинə вə фəдакарлығына инандығы үчүндүр ки, кетдикчə онун учалан үсјанкар сəсини, һагг вə əдалəт уғрунда апардығы инамлы мүбаризəсини алгышлајыр. Ше'рин сонунда көстəрилир ки, бүтүн чəтин манеəлəр - ишкəнчəлəр, дар ағачлары, сајсыз өлүмлəр гəһрəман Азəрбајчан халгынын ирадəсини гыра билмəз:

Корејада ганлы туфанлар,
Сəрабда төкүлəн ал ганлар.
Нəһајəт чəллады јыхачаг,
Јенə гызыл баһар олачаг.[2]

Өз халгынын азадлыг вə истиглалијјəти уғрунда јорулмадан мүбаризə апармыш Һəбиб Саһир бир мүддəт ана јурдундан узаг дүшəрəк гүрбəт дијара сүркүн едилмишдир. Гүрбəт өлкəдə олдуғу үч ил мүддəтиндə Саһир ағыр мəһрумијјəтлəрлə гаршылашмыш вə əзијјəт чəкмишдир. Дахили изтираб вə сарсынты ичəрисиндə јашајан шаир "Заманын сирри" ше'риндə јазырды:

Əски иллəр мəни
Јурддан чыхартды.
Мин ил кедəн əввəл
карвана чатды.
Позмуш иди заман
бир илə јахын,
Үзүмүн, көзүмүн
көзəл нахышын.
Өзүмү ајнада
танымадым,
Ким имишəм мəн, əчəба!
нə имиш адым?
Јүнкүллəтди мəни
о гəдəр фəлəк,
Тəрпəдир јеллəр
саман чөпү тəк.[1]

Бу мисраларда өз дөврүндəн сон дəрəчə наразы олан, гүрбəт дијарда шəхси талејиндəн чох, доғма һəмвəтəнлəринин ағыр һəјатыны дүшүнəн һəгиги халг сəнəткарынын үрəк дөјүнтүлəри əкс олунмушдур.

Сүркүн иллəри шаир үчүн нə гəдəр дөзүлмəз олса да, о бу ағыр ишкəнчəлəрə мəрдликлə синə кəрмиш, өз гијмəтли əсəрлəрилə доғма халгынын мəнафејинə хидмəт етмишдир.

Саһир "Мəктəб хатирəлəри" ше'риндə өз эгидəсинə - мəнсуб олдуғу халга сəдагəтлə хидмəт етмəк - принсипинə садиг галдығыны бу чүр ифадə етмишдир:

Мəн јурдуму өзкəлəрə сатмадым,
Хəлəт алыб, өз елими атмадым.
Мəхмəр, ипəк јатаг ичрə јатмадым,
Гадир мəнə ачы шəраб ичиртди,
Дүшмəн мəни јад еллəрə көчүртдү.[2]

Бөјүк вəтəнпəрвəрлик һиссилə јазылмыш бу ше'рдə вəтəндаш-шаирин доғма Вəтəнə вə халга гəлбəн бағлылығы тəрəннүм едилмишдир.

1. Шаирин гејри-мəтбу ше'ридир.
2. Шаирин гејри-мəтбу ше'ридир.

1. Чəнуби Азəрбајчан əдəбијјаты антолокијасы, 4 чилддə, III чилд, Бакы, 1988, сəһ. 78.
2. Һ.Саһир. Көвшəн, сəһ. 88.

Биз әввәлки фәсилдә шаирин сүркүн илләрини вә бу дөврдә јазылмыш әсәрләрини нәзәрдән кечирмишдик.

Ону демәк кифајәтдир ки, шаирин бу илләрдә гәләмә алынмыш әсәрләриндә һәр вахт доғма халгынын хошбәхт кәләчәјини дүшүнән, өз јурдуна вә халгына түкәнмәз мәһәббәт бәсләјән вә она вәфалы олан бир шаир гәлбинин һәрарәти дујулмагдадыр.

Саһирин тәсвир етдији адамлар ишыглы идеаллар уғрунда вурушан, һәр чүр чәтинликләрә, сарсынтылара мәтанәтлә синә кәрән азадлыг фәдаиләридир. Онлар әгидәләриндә мөһкәм, мүбаризәләриндә ардычылдырлар. Иран мүстәбидләринин зәһмәткеш инсанларын башына кәтирдији һәр чүр мүсибәти көрән шаир онлара гаршы өз нифрәтини билдирирди.

О, садә әмәк адамларына, онларын ачыначаглы һәјатына гәлбән ачыса да, сабаһа үмидлә бахыр:

Онлар дүнјадан чох тез көчәрләр,
Хырманлары дөјүб, буғда бичәрләр,
Гара чөрәк јејиб, шор су ичәрләр,
Бир күн кор јухудан оларлар бидар.[1]

Шаир өз дөврүнүн ичтимаи бәрабәрсизликләринә гаршы амансыздыр вә буна көрә дә; "Һәјаты анламајан зүлмә баш әјәр, hejhaт!" - дејир. Һәр заман халгынын кечмишини, бу күнүнү вә кәләчәјини дүшүнән шаир минләрлә вәтән өвладынын талеји үчүн нараһатдыр. Зәһмәткеш инсаны азад вә хошбәхт көрмәк арзусу Саһир әсәрләринин ана хәттини тәшкил едир.

Онун лирик гәһрәманы азадлыг чарчысыдыр. О, өзүнәмәхсус усталыгла дөврүнүн зиддијјәтләрини көстәрир вә бу зиддијјәтләрин һәллини мүбаризәдә көрүр. Саһир сабаһа үмидлә бахыр, азадлыг күнәшинин доғачағына гәлбән инаныр. Шаирин әсәрләриндә демократизм вә азадлыг идејаларынын тәблиғи, кәндли һүгугунун мүдафиәси вә халга инам мөвзусу да башлыча јерләрдән бирини тутур.

1. **Һ.Саһир, "Көвшән", сәһ. 89.**

Һәбиб Саһир јарадычылығынын әсас хүсусијјәтләриндән бири дә кәләчәјә олан инамдыр. Гәләбәјә, азадлыг күнәшинин доғачағы күнә инам Һ.Саһир јарадычылығынын өзәјидир.

Өз әсәрләриндә һәмвәтәнләринин милли истиглалијјәти уғрунда апардығы мүбаризәсинә сонсуз мәһәббәт бәсләјән сәнәткар һәм дә онлара мәтин ирадә вә мөһкәм инам тәлгин едир:

Олмасајды инам мүһүм шејләрә,
Галхсајды јухудан елләр бир кәрә,
Дурулларды әлбәт буланныг сулар,
Верәрди ширин бар, гызыл арзулар.
Чәллад бојамазды ал гана јери,
"Говулан түлкүләр" дөнмәзди кери.
Күнәш пајлајарды көвшәнимизә,
Завал кәлмәзди һеч Гызыл Тәбризә.[1]

Сәлтәнәт режиминин өлкәдә јаратдығы ичтимаи бәрабәрсизлик халгын онсуз да ағыр күзәранынны бир даһа чәтинләшдирмиш вә дөзүлмәз етмишди. Саһир доғма һәмвәтәнләринин дәрдләрини, кәдәрини ше'рләриндә әкс етдирмәклә јерли мүртәчеләрә өз е'тиразыны билдирир.

"Парк" ше'риндә шаир һәр чүр тәзјиг вә тә'гибләрә мә'руз галан, чохлу мүсибәтләр көрмүш, евсиз-ешиксиз сәфил һәјат сүрән инсанларын һәјатыны әкс етдирмишдир.

Ше'рдә тәсвир олунан сәфалы паркын һәр бир кушәси "сүркүн едиләнә, јурдсуз олана санки әбәди "сығыначагдыр". Заһирән бу көзәл вә јарашыглы бағ нә гәдәр фүсункар вә чәзбедичидирсә, бир о гәдәр дә чансыхычыдыр:

Бурасы бағ дејил... гара ләкәдир,
Силинмәздир әсла Теһран үзүндән.[2]

1. **Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.**
2. **Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 50.**

Һәбиб Саһирин Шәһријара итһаф етдији “Кәндимиздә олуб-кечәнләр”, һәмчинин “Кечән хатирәләр”, “Кабус”, “Мәктәб хатирәләри”, “Мүршид”, “Кәндимиздән говуланлар”, “Муғанда гураглыг” вә с. ше’рләри ачы талели, мәзлум кәндлиләрин дөзүлмәз һәјатындан бәһс едән әсәрләрдир. Бу әсәрләрдә о, ади сејрчи кими јох, билаваситә һәр күн өз көзләријлә көрдүјү һадисәләри гәләмә алмышдыр.

Бу бахымдан “Кәндимиздән говуланлар” ше’ри даһа сәчијјәвидир:

Будур, һәр күн јорулмаг билмәдән хан үчүн јашыл јајлагларда гојун сүрүсү бәсләјән заваллы Ханпәри тәсадүфән ханла растлашыр. Хан бу көрүшдән чох мәмнун олур вә дүшүнүр ки, “нә хошбәхтәм, чобаным да кәлиндир”. Лакин ону дүшүндүрән гадынын она нечә хидмәт етмәси јох, Ханпәринин көзәллији вә бу чазибәдар гадыны әлә кечирмәк мәсәләсидир. О, Ханпәрини овундурмаг үчүн јағлы дилини ишә салыр вә она әрә кәлмәји тәклиф едир:

Бурах әрин, о бир фәһлә бабадыр,
Бел бағламаг бир фәһләјә һавадыр.
Ушаглары бурах она, кәл мәнә,
Кәбин саллам бағ бостаны мән сәнә.[1]

О, Пәријә ханлыгда әјләшәчәјини, гызыл, вар-дөвләт дәнизиндә үзәчәјини вә’д едир. Лакин бу, öз әринә, ушагларына вәфалы олан ағыллы Пәри үчүн гоча ханын ујдурма сөзләриндән башга бир шеј дејилдир. О, ағыллы олдуғу гәдәр тәмкинлидир. Биз бу чәһәти онун хана вердији чавабындан көрүрүк:

Гызыл версән сүдлү инәк аларсан,
Отағына ипәк, халча саларсан.
Лакин гызыл кәнчләндирмәз гочаны,
Бу кәнч гадын севмәз гоча бир ханы.
Ешидибсән бу өлкәдә, Иранда,
Гијмәт јохдур, һејван гәдәр инсана.[2]

1. Һ.Саһир. “Көвшән”, сәһ. 104.
2. Јенә орада. сәһ. 106.

Бу мисраларда өз дөврүнүн ичтимаи бәрабәрсизликләринә е’тираз едән ади бир кәндчи гызынын хана гаршы кәскин гәзәб вә нифрәти әкс олунмушдур. Пәринин сонракы чаваблары даһа ајдын, даһа сәлисдир. О јахшы билир ки, ханын она вә’д етдији бу вар-дөвләт минләрлә зәһмәткешин алын тәринин сајәсиндә әлдә едилиб. “Бу кор дүнјаны күлләндирән” дә јалныз онларын шәрәфли әмәјидир:

Одур тикән ишыг евләр, шәһәрләр,
Зәнкинләрә мәхмәр, ипәк кејдирәр.
Баһарларда чичәк ачан бағчалар,
Сандыг-сандыг топладығын ағчалар,
Сәнин дејил, кәндлинин малыдыр,
Ханын, бәјин дејил, елин малыдыр.[1]

Пәри өз әри кими јүз минләрлә садә әмәк адамларынын зәһмәт чәкдијини, лакин әвәзиндә пис күзәран кечирдијини көрүр. О јахшы билир ки:

Инсанлығы гуран зәһмәт чәкәндир,
Јер јијәси анчаг јери әкәндир.
Әрбаб кимдир - бир паразит, бир зәли,
Ганлар ичән, евләр јыхан бир дәли.[2]

Пәринин бу чавабындан гәзәбләнән хан, һеч бир сөз демәдән јола дүзәлир.

Ше’рин сону бу зәһмәткеш аиләнин хан тәрәфиндән доғма јурддан говулмасы илә нәтичәләнир.

Мә’лумдур ки, Чәнуби Азәрбајчанда халг ана дилиндә јаранан әсәрләрә бөјүк еһтијач дујур. Шәһријар, Сәһәнд, Чошғун, Савалан, Сәмәд Беһрәнки вә бир сыра шаирләр кими Һәбиб Саһир дә бу еһтијача чаваб олараг, өзүнүн гијмәтли әсәрләрини Азәрбајчан дилиндә јаратмышдыр.

Чәнуби Азәрбајчанда вә Иранда кениш шөһрәт тапмыш

1. Һ.Саһир. “Көвшән”, сәһ. 108.
2. Јенә орада, сәһ. 109.

Мәһәммәд Һүсејн Шәһријарын "Һејдәрбабаја салам" поемасы јарандығдан сонра, бир чохлары кими, Саһир дә шаирә нәзирәләр јазмыш, она ше'рләр итһаф етмишдир. О, бөјүк шаири доғма ана дилиндә јени-јени әсәрләр јазмаға чағырырды.

"Шәһријара" ше'риндә охујуруг:

Фарсча јаздыг, бизи
"Ганлы хәзан" сарсытды.
Түркчә јаз, ше'римизин
Илк баһары күлләнсин.
Бизә бајгуш сәси,
Јад нәғмәси артыг нә кәрәк.
Бир кәрајлы оху ки,
Дағларымыз дилләнсин.[1]

"Һејдәрбабаја салам" поемасынын јаранмасы Иранда вә еләчә дә Чәнуби Азәрбајчанда гүввәтли әкс-сәда доғурду.

Классик әдәбијјатымызын вә мүасир Шәрг әдәбијјатынын тәдгигатчыларындан мәрһум профессор Рүстәм Әлијев Иранда елми е'замијјәтдә оларкән Чәнуби Азәрбајчанын мүтәрәгги сәнәткарлары илә көрүшмүш вә јахындан таныш олмушдур. Көркәмли алимин Тәбриз Университетиндә охудуғу јүксәк мәзмунлу елми мүһазирәләри јүзләрлә тәләбәнин дәрин рәғбәтини газанмышды.

О, сонунчу дәфә Иранда елми е'замијјәтдә оларкән (1969-чу ил) Иран, еләчә дә Јахын вә Орта Шәрг әдәбијјатында кениш шөһрәт газанмыш Мәһәммәд Һүсејн Шәһријарла шәхсән көрүшмүш вә онунла бир нечә күн бирликдә әдәби мәчлисләрдә иштирак етмишдир.

Сонралар о, бу сәфәрдән алдығы тәәссүратыны "Шәһријарла көрүшләрим" башлығы алтында "Азәрбајчан" журналынын сәһифәләриндә өз охучулары илә бөлүшмүшдүр.[2]

Мәгаләдә Шәһријарын шәхсијјәтиндән, онун сөз гүдрәтиндән, доғма Азәрбајчан дилиндә јазылан "Һејдәрбабаја салам" поемасынын кениш шөһрәт тапмасындан вә устад сәнәткарын Гузеј Азәрбајчанына, онун әдәбијјатына, бу әдәбијјатын танынмыш нүмајәндәләринә вә онларын јарадычылығына дәриндән вагиф олмасы елми шәкилдә шәрһ едилмишдир.

1. **Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.**
2. **"Азәрбајчан" журналы, 1979, N 5, сәһ. 128.**

Мүәллиф, она хидмәт көстәрән 16-17 јашлы савадсыз бир азәрбајчанлы баласынын "Һејдәрбабаја салам" поемасыны нечә илһамла әзбәрдән сөјләдијини көрмүш вә гәлби риггәтә кәлмишдир.

"...Онун (ушағын - В.Ә.) ше'р демәси мәни валеһ етмишди. Мәндә елә тәсәввүр јаранды ки, санки Шәһријарын ше'ри онун үрәк сыныглығына мәлһәм кими тә'сир едирди.

"Һејдәрбаба"нын һәр бир тутарлы сөз, сәтир вә бејтини о, елә бир гәтијјәт, сәртлик вә инадла тәләффүз едирди ки, санки бунунла:

"- Көр мән кимәм? Артыг мән шәхсијјәтәм! Бах, биз азәрбајчанлылар беләјик!" - дејирди.[1]

Бу факт бир даһа сүбут едир ки, Азәрбајчан дилиндә јазылмыш бу сәнәт нүмунәси чохмилјонлу Иран охучуларынын вә бу өлкәнин һүдудларындан кәнарда јашајан азәрбајчанлыларын дәрин һөрмәт вә рәғбәтини газанмышдыр.

Шәһријарын бу поемасы јарандығдан сонра јүзләрлә шаир она нәзирә јазмышдыр. "Һејдәрбабаја салам" поемасынын халгын мә'нәви һәјатындакы әһәмијјәтиндән вә әсәрин јүксәк ше'ријјәтиндән бәһс едән Р.Әлијев даһа сонра јазыр:

"Һејдәрбабаја салам" поемасы Иранда бомба кими партлајыш доғурду. Онун әкс-сәдасы нәинки Иранын ән учгарларында, һәтта башга өлкәләрдә - азәрбајчанлыларын јашадығы Ираг вә Түркијәдә дә ешидилди. Чохмилјонлу Азәрбајчан халгынын мәдәни һәјаты санки мәчбури бир јухунун мүркүсүндән ајылды. Шәһријар јенидән өз халгынын шаири олду. Онун поемасы бүтүн Азәрбајчан зијалыларыны - шаирләри, јазычылары, алимләри, бәстәкарлары вә кениш күтләләри силкәләди. Бу ад алтында јүзләрлә ше'рләр, нәзмлә јазыл-

1. **"Азәрбајчан" журналы, 1979, N 5, сәһ. 128.**

мыш тәбрикләр, алгышлар, китаблар, бәнзәтмәләр мејдана чыхды. "Һејдәрбабаја салам" өз доғма дилиндә охумаг вә јазмагдан, гошуб-јаратмагдан, өз истәјинчә күлмәк вә кәдәрләнмәкдән мәһрум олан Иран Азәрбајчанынын һәјатында бөјүк бир һадисәјә чеврилди...".[1]

Јүксәк вәтәндашлыг һиссилә дејилмиш бу чүмләләр Шәһријар поезијасына вә она үмумхалг мәһәббәти газандырмыш "Һејдәрбабаја салам" поемасына дәриндән вагиф олан Азәрбајчан алиминин үрәк сөзләридир.

Мүәллиф сонра јазыр ки, көрүшүн биринчи күнү Чәнуби Азәрбајчанын көркәмли шаири Сәһәндин евиндә тәшкил олунмуш јығынчагда устад шаир Һәбиб Саһир вә бир сыра шаирләр дә иштирак едирди.

"...Столун әтрафында чохлу шаир отурмушду. Иран Азәрбајчаны поезијасынын гочаман шаири Һәбиб Саһир дә онларын арасында иди.

Ортабојлу, јарашыглы, ағсачлы, чох јапышыглы вә гылыглы, јери кәлдикдә исә инадчыл вә гәтијјәтли Саһир, Теһран зијалыларынын севимлиси, дәрин һөрмәт саһиби иди. О, ајаға дуруб бир сыра јени ше'рләрини охуду, һамы ону алгышлады. Шәһријар да диггәтлә гулаг асырды. О, галхыб бөјүк бир нәзакәтлә Саһирә тәшәккүр етди. Сонра башга шаирләр дә чыхыш етдиләр...".[2]

Чәнуби Азәрбајчанда һәр вахт јарадычылыгларына дәрин һөрмәт вә еһтирам көстәрилән Шәһријар, Һәбиб Саһир, Сәһәнд, Чошғун, Савалан вә с. шаирләри халг севә-севә охујур. Доғма ана дилинин бүтүн инчәликләриндән зәркәр дәгиглији кими истифадә едән бу сәнәткарлар Азәрбајчан дилиндә өзләринин ән камил әсәрләрини јаратмышлар.

Мәгаләнин сонунда професор јазыр ки, тәнтәнәли шәкилдә тәшкил олунмуш башга бир мәчлисдә мәнә дә сөз вердиләр. Р.Әлијев јазыр: "...Иран Азәрбајчанында јашајан бир сыра сәнәткарларымызын килеј-күзарына чаваб олараг, она

1. **"Азәрбајчан" журналы, 1979, N5, сәһ. 129.**
2. **"Азәрбајчан" журналы, 1979, N 5, сәһ. 132.**

да үмид бәсләдијими дедим ки, бизим әдәбијјат дәрсликләриндә бир вахт, јәгин ки, Шәһријарын, Саһирин, Сәһәндин, Беһрәнкинин һаггында да фәсилләр јазылачагдыр".[1]

Әлбәттә, Һәбиб Саһирин һәјат вә јарадычылығыны әкс етдирән бу монографијанын јазылмасында унудулмаз мүәллимим, професор Рүстәм Әлијевин мисилсиз әмәји даһа бөјүк олмушдур. О, Иранда оларкән Һәбиб Саһирин бир нечә чап китабларыны вә индијә гәдәр мәтбуатда дәрч едилмәмиш әсәрләрини әлдә етмишдир. Професорун фајдалы мәсләһәт вә рә'јләринә әсасән биз шаир һаггында бә'зи гејдләрлә гәзет вә журнал сәһифәләриндә мә'лумат вердик. Сонралар исә шаирин бир гисим ше'рләрини Чәнуби Азәрбајчан антолокијасынын II, III, IV чилдләринә тәгдим етдик. Бу, Шимали Азәрбајчан охучуларынын гочаман шаирин јарадычылығы илә илк танышлығы олду.

Саһир, професор Рүстәм Әлијевә һәср етдији ше'риндә көркәмли алимә олан дәрин һөрмәт вә еһтирамыны ифадә етмәклә ону ики гардаш арасында "узаг јоллардан һәр сәфәр тәзә тәранә, тәзә сөз кәтирән" хош мүждәләр чарчысы адландырыр. Гардаш кәлишинин севинчиндән фәрәһләнән шаир јазырды:

Сән ганад ачдын, о тајдан кечдин,
Тәбризин чешмәләриндән ичдин.
Јад дијарын кәрдүн ич үзүнү,
Динләдин һәр кечә һичран сөзүнү.

Ишыг илә јазылмыш гошма,
Көз јашилә суварылмыш мәктуб.
Сән гошулдун һүнәрин карванына,
Гулаг асдын да елин дастанына.

Кечә гүрбәтлә, әсарәтлә долу бир кечәдир,
Бу дијар ганла бојанмыш, гохумуш бир дәрәдир.

1. **Јенә орада, сәһ. 134.**

Чүрүдүк зүлм вә әсарәтдә, фәлакәтдә аман,
Ағыз ачмыш бизи удсун һәлә нахышлы илан.[1]

Саһир "Кәндимиздә олуб кечәнләр" ше'рини "Һејдәрбаба шаиринә" һәср етмишдир. Бу ше'рдә шаир көстәрир ки, өлкәнин вары ашыб-дашдығы һалда, халг өз алын тәрилә газандығы не'мәтә һәсрәтдир. Бу не'мәти јарадан зәһмәткеш халг, она саһиб олан исә һаким синфин нүмајәндәләридир.

Шаир јазырды:

Ораг дүшүр ишә, мәһсул топланыр,
Јел әсәркән ал өрпәкләр салланыр,
Бағда үзүм, шафталылар балланыр,
Арабалар мејвә, бурда каһ чәкир,
Кәндлиләрин ушаглары аһ чәкир.[2]

Вәтәндән һеч бир көзәллик вә сәфа көрмәјән шаир доғма халгынын ағыр һәјат тәрзини, еһтијач ичәрисиндә јашадығыны ше'рин сонракы бәндиндә белә көстәрир:

Тәмәддүндән әсәр јохдур бу кәнддә,
Ачлыг, өлүм, вәһшәт чохдур бу кәнддә,
Хан көзүндә кәндли охдур бу кәнддә
О өлкә ки, халг ганына бојана,
Лә'нәт олсун онун дашын гојана.[3]

Саһирин "Һејдәрбаба шаиринә" итһаф етдији "Мәнзум мәктуб", "Јаз", "Пајыз" вә бир сыра силсилә ше'рләриндә дә ади инсани һүгуглардан мәһрум олунмуш бөјүк бир халгын кечдији узун һәјат јолу тәсвир едилмишдир.

Палчыг дахмаларда ач вә сәфил һәјат кечирән инсанлар өз һүгугларыны мүдафиә етдији заман кор зиндан онлара ағзыны ачыр. Чүнки бу јерин һакими "ган ичән, ев јыхан залым-

1. "Варлыг" журналы, Теһран, 1980, сәһ. 74.
2. Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 54.
3. Јенә орада, сәһ. 57.

лар"дыр. Лакин шаир бу дөзүлмәз һәјатын узун давам етмәјәчәјинә гәлбән инаныр.

Лакин "баба", һава јенә гызышар,
Јашылланар гара чәмән, көј чинар.
Гушлар јенә јурдумуза дөнәрләр,
Јад елләрдә гара күнләр көрәнләр.

Јенә күнәш ишыг салар сулара,
Буғда битәр, көләр ағачлар бара.
Ајдын шәфәг күләр, бизим өлкәјә,
Дастан олар - һисли дахма, һәм пәјә.
Гара күнүн өмрү "баба", аз олар.
Зүлмүн оду сөнүб, күлү тез солар.
Онда сәнә мән гошмача гошарам,
Ахар чајтәк, һәм ашарам, чошарам.[1]

Һәбиб Саһирин бәдии јарадычылығы шифаһи халг јарадычылығындан, дикәр тәрәфдән исә классик ше'р ән'әнәләри әсасында јеткинләшмишдир. Хүсусилә көркәмли шаир Молла Пәнаһ Вагифин Саһир јарадычылығына бөјүк тә'сири дујулмагдадыр.

"Ширазлы шаир "Хоча Һафиз" ше'риндә Саһир көркәмли классики өзүнәмәхсус орижинал тәрздә охучуја чатдырыр. О, бөјүк шаирин кечмиш һәјат јолуна нәзәр салдыгча өмрү боју сарајлара нифрәт едән, әсәрләрини гызыл пула сатмајан һәгиги халг сәнәткарына мәһәббәтини бу чүр ифадә едир:

Гәләм алыб, гәзәл јаздын, јатмадын,
Гәзәлләрин гызыл пула сатмадын.
Хәрабата кедиб, гачдын сарајдан
Сарајларда билдин од вар, зәнчир, ган.[2]

Саһирин тәсвириндә Һафиз кими сәнәткарлар әвәзедилмәздир. Чүнки онун поезијасы халг бәдии тәфәккүрүнүн бү-

1. Һ.Саһир. "Лирик ше'рләр" китабы. сәһ. 107.
2. Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 182.

түн гајнагларындан бәһрәләнмиш вә рөвнәг тапмышдыр.

Ше'рин сону гүдрәтли шаирин әзәмәтли јарадычылығындан илһам алан сәнәтсеверләрин она түкәнмәз мәһәббәтилә тамамланыр:

Башын үстә кечәләри шам јанар,
Пәрванәләр ганадлары одланар.
Сәнин үчүн бүлбүл өтәр кечәләр,
Әсмәр гызлар бағ, бағчанда динчәләр.
Диваныны ачыб сәни анарлар,
Ашиг олуб атәшинлә јанарлар.[1]

Сәнәткара бөјүк мәһәббәт һиссилә јазылмыш бу ше'рдә көркәмли шаирин классик ирсә күчлү телләрлә бағлы олдуғу дујулмагдадыр.

Чәнуби Азәрбајчанын мәшһур шаирләриндән олан Сәһәнд халг әдәбијјатымызын надир инчиләриндән сајылан "Дәдә Горгуд" дастанына мүрачиәт едәрәк "Сазымын сөзү" адлы көзәл мәзмуна малик икичилдлик әсәр јаратмышдыр. Дастанда Азәрбајчан халгынын јаделли ишғалчылара, һәмчинин зүлм вә әсарәтә гаршы нечә мәрдликлә мүбаризә апармасы тәсвир едилмишдир. Сәһәнд өз поемасыны милли епосумузун бојлары әсасында гурараг доғма һәмвәтәнләрини чәтинликләрдән горхмамаға, өз мүбаризәсиндә ардычыл олмаға сәсләјирди.

Поемада охујуруг:

Ким дејир өлүмдүр, чандан әл чәкмәк?
Бу өлүмдән доғур башга бир һәјат!
Инсан өз чанындан кечмәсә демәк,
Әбәди һәјата чатармы? һејһат![2]

Доғма халгыны азад вә хошбәхт көрмәк арзусу илә јашајан сәнәткар бу јолда јорулмаг билмәдән гәләм чалмыш вә өз

1. **һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 189.**
2. **"Азәрбајчан" журналы, 1972, N 11, сәһ. 198.**

халгынын мүбаризәсиндә јахындан иштирак етмишдир.

Гәлби азадлыг ешгилә дөјүнән шаир 1945-чи илдә јаздығы "Мән азадлыг истәјирәм..." ше'риндә дејилир:

Гој сәнкәрләр евим олсун, дағлар башы мәскәним,
Зүлм әлиндән азад олсун бу мүгәддәс вәтәним.
Гузғунлардан, бајгушлардан тәмизләнсин күлшәним
Гој күл ачсын бундан сонра бағчаларда јасәмән,
Мән азадлыг истәјирәм, бир дә азад бир вәтән.[1]

Һәбиб Саһирин "Сазымын сөзү" ше'ри дә мәһз Сәһәндин бу поемасы илә әлагәдар јазылмышдыр. О, өз ше'риндә бөјүк бир халгын милли варлығыны, мәдәнијјәт вә әдәбијјатыны инкар едәнә дүшмәнләрә гаршы Сәһәндин бу әсәринин сарсыдычы зәрбә ендирдијини көстәрирди.

Азәрбајчан халгынын ингилаби кечмишини вә шанлы мүбаризәсини әкс етдирән бу әсәр онун мә'нәви һәјатында јени бир һадисә олду. Шаир бу әсәрдә бир әзәмәт вә вүгар дујур:

Ел охуду о дастаны,
Сејр еләди күлүстаны.
Сән учалтдын башын елин,
Јахшы кәсдин дүшман дилин.[2]

Һәбиб Саһирин бу ше'ри Азәрбајчан халгынын милли әдәби ән'әнәләринә гырылмаз телләрлә бағлы олан Сәһәнд поезијасына вә бу поезијанын сәчијјәви нүмунәләриндән сајылан - "Сазымын сөзү" поемасына һәср едилмиш лајигли әсәрләрлә бир сырада дурур.

Һәбиб Саһир һәм дә В.И.Ленин һаггында поема јазмышдыр. Поема сәнәткарлыг бахымындан Саһир јарадычылығында кениш әһәмијјәт кәсб едир.

1. **"Әдәбијјат вә инчәсәнәт" гәзети, 18 мај, 1979-чу ил, сәһ. 7.**
2. **Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.**

г) Иран ислам ингилабы вә Саһир поезијасы

Сон илләрдә Иранда сәлтәнәт режиминә вә шаһлыг диктатурасына гаршы баш вермиш ингилаблар, хүсусән 1978-1979-чу илләр Иран ингилабы истибдад үсул-идарәсини јыхмыш вә 38 ил бу өлкәдә һөкмранлыг етмиш Мәһәммәд Рза Пәһләви һакимијјәтинә сон гојмушдур.

Февралын 12-дә Теһрандакы Нијәвәран сарајында олмуш мәрасим гәрибә бир мәрасим олду. Ингилабдан баш көтүрүб гачмыш Иран һакиминин бу гыш игамәткаһы чәми бир нечә дәгигә әввәл үсјанчыларын һәмләси алтында тәслим олмушду. "Шаһын шәхси мүһафизә дивизијасындан олан, танклара вә зиреһли транспортјорлара архаланан тә'рифли "өлмәзләри" аг бајраг галдырмалы олмуш, азачыг сонра исә Нијәвәранын бәрбәзәкли вә дәбдәбәли салонларындан бириндә кечмиш "шаһ евинин" мүһафизә дәстәсинин галиб кәлмиш халг нүмајәндәләринә тәһвил верилмәси мәрасими башланмышды. "Өлмәз" полковникләрин күләбәтинли либасы, салонун зәр-зибасы вә күзкүләри сијаси-дини мүхтәлифат нүмајәндәләринин - моллаларын садә кејими - гара әбалары вә әммамәләри илә кәскин бир тәзад тәшкил едирди".[1]

Америка империалистләринин вә мүтләгијјәт тәрәфдарларынын күчлү сә'ј вә тәзјигинә бахмајараг, онлар халг ингилабынын чошуб вә дашан далғасы гаршысында давам кәтирә билмәди.

Бу ингилабын өн чәркәсиндә һәр вахт гәлби азадлыг һәсрәтилә дөјүнән бөјүк Азәрбајчан халгынын вәтәнпәрвәр оғуллары да дүшмәнә гаршы инамла мүбаризә апарыр, Вәтәнин истиглалијјәти үчүн фәдакарлыг көстәрирдиләр.

Артыг шаһ халг ингилабынын бу мәрһәләсиндән сонра мәғлуб олдуғуну билир вә "гејри-мүәјјән мүддәтә истираһәтә кетмәк" ады илә өз өлкәсиндән гачмалы олур. Иран халгына сајсыз-һесабсыз мүсибәтләр кәтирмиш, онун он минләрлә оғул вә гызыны гырмыш, өлкәни һәр чүр фәлакәтә вә јохсуллуға дүчар етмиш шаһ ән нәһајәт сәлтәнәтдән узаглашдырылды.

1. **Бах: "Коммунист" гәзети, 17 феврал, 1979-чу ил, N 40.**

Узун илләр Америка вә инкилис империалистләринә вә шаһ үсул-идарәсинә гаршы мүбаризә апармыш гәһрәман Иран халглары Рза шаһ истибдадына бирдәфәлик сон гојду. Бу, һәр шејдән әввәл һәр вахт өз милли истиглалијјәти уғрунда вурушмуш, азадлыг јолунда минләрлә оғул вә гыз итирмиш Азәрбајчан халгы үчүн дә унудулмаз бир һадисә олду.

Унудулмаз олду она көрә ки, илләрлә өз әдәбијјатына, мәдәнијјәтинә вә ән үмдәси доғма дилинә һәсрәт галан бөјүк бир халг нәһајәт, бу милли сәрвәтә саһиб олду.

Чәнуби Азәрбајчанын исте'дадлы гәләм саһибләри бөјүк илһамла доғма ана дилиндә өзләринин јени-јени әсәрләрини јаратдылар.

Һ.Саһир "Јурд маһнысы" ше'риндә халгын әсрләр боју арзулајыб көзләдији шәнлик күнүнүн мүтләг кәләчәјини хәбәр верирди:

Дејирәм бир пајыз күнү,
Сәһәр доғсун гызыл күнүн.
Ал бајрағын ганад ачсын,
Ел-обалар тутсун дүкүн.
Диләрәм, еј көзәл јурдум,
Мурадыан халгын јетсин.
Тоз гонубдур сачларына
Силкин, силкин тозун кетсин.[1]

Бүтүн бунлар үчүн шаир зәһмәткешләри мүртәче гүввәләр гаршы гәти мүбаризә апармаға чағырырды:

Әсарәтдә јашадығын,
Өз халгынын никаһыдыр.
Јетәр зиндан, јетәр зәнчир,
Зинданы јых, зәнчири гыр![2]

1. **"Јолдаш" журналы, Теһран, 1979, N 8, сәһ. 57.**
2. **Јенә орада.**

Азәрбајҹан дилиндә милли мәтбуатын нәшрә башламасы халгын мә'нәви һәјатында јаранмыш бошлуға јени бир рөвнәг верди.

Теһранда јашајан мүтәрәгги Азәрбајҹан зијалыларынын тәшкил етдији "Азәрбајҹан ҹәмијјәти"нин ("Әнҹүмәни Азәрбајҹан") елми, мәдәни вә әдәби органы олан "Варлыг" журналынын нәшрә башламасы бу бахымдан даһа сәҹијјәвидир.

Журналын биринҹи нөмрәсиндә М.Ә.Јашарын "Азәрбајҹан милли ситәми һаггында" мәгаләси чох мүһүм бир мәсәләјә - доғма ана дилиндә данышмаг вә јазмаг мәсәләсинә һәср едилмишдир. Мәгаләдә охујуруг: "Иранда низами дөвләтинин иш башына кәлмәси, империализмин ики әсас һәдәфини тә'мин едә билди. Бу һәдәфләрдән бири биринҹи дүнја мүһарибәсиндән сонра Иранын шимал гоншусу Русијада баш верән ингилабын Ирана ахышмасынын габағыны алмаг вә икинҹиси дә Ираны игтисади дурумдан гәрб империализминә бағлы сахламаг, онун тәбии сәрвәтләрини таламаг вә базарыны да империализмин мүсәррәф базарына чевирмәкдән ибарәт иди...".[1]

Мүәллиф даһа сонра Пәһләви дөвләтинин шовинист сијасәтинин зәрәрли тә'сириндән бәһс едәрәк јазыр:

"Бу ағыр вә дөзүлмәз хәфған илләрдә Иранын ајры-ајры халглары кими, Азәрбајҹан халгы да өз доғма дили, јерли хүсусијјәтләри, гөвми фәрһәнк вә мәдәнијјәти илә јашамагдан мәһрум едилди. Онун варлығы вә баҹарығы өз сағлам тәкамүл јолуну тапмадан тапдаланыб арадан чыхарылды вә онун ән јахшы инсани хисләтләри - нәф едилиб мәсхәрәјә гојулду".[2]

Шаһ үсул-идарәси девриликдән сонра Азәрбајҹан дилиндә гәзет вә журналларын нәшрә башламасы Азәрбајҹан халгынын тарихиндә јени бир һадисә олду.

"Дәдә Горгуд", "Ҹәнлибел", "Короғлу", "Јолдаш", "Варлыг", "Үлкәр", "Азәрбајҹан", "Араз", "Бирлик", "Одлар јурду" кими гәзет вә журналлар мәһз шаһлығын сүгутундан сонра доғма ана дилиндә фәалијјәтә башлајан илк әдәби-бәдии органлар иди.

1. "Варлыг" журналы, 1979, N 1, сәһ. 12.
2. Јенә орада, сәһ. 12.

Устад Мәһәммәдһүсејн Шәһријар "Азадлыг гушу "Варлыг" ше'рини "Варлығ"ын нәшрә башламасы илә әлагәдар јазмыш вә һәмин мәҹмуәдә дә дәрҹ етдирмишдир. Бөјүк мәһәббәт вә илһамла јазылмыш бу ше'рдә шаирин өз халгына түкәнмәз ешги ифадә олунуб:

Һәрчәнд гуртулмаг һәлә јох дарлығымыздан,
Амма бир азадлыг доғулуб варлығымыздан.
"Варлыг" нә бизим тәкчә азадлыг гушумуздур,
Бир мүждә дә вермиш бизә һәмкарлығымыздан.
Дил ачмада, карлыг да кедәр, корлуғумуз да,
Чүн лаллығымыз доғмуш иди карлығымыздан.
Дүшмән бизи әлбир кәрә тәслим олу начар,
Тәслим олуруг дүшмәнә начарлығымыздан.
Һушјар оласыз, дүшмәни мәғлуб едәҹәксиз,
Дүшмәнләримиз горхури һушјарлығымыздан.
Бирлик јарадын, сөз бир олар биз кишиләрдә,
Јохлыгларымыз битдирәҹәк варлығымыздан![1]

Узун илләр һаким даирәләрин Азәрбајҹан дилиндә јаранан әсәрләри гадаған етмәси халгын һаглы гәзәб вә нифрәтинә сәбәб олмушду. Лакин Шәһријар, Һәбиб Саһир, Сәһәнд вә башга көркәмли сәнәткарлар бу ағыр илләрдә өз гәләмләрини јерә гојмадылар, бөјүк илһам вә мәһәббәтлә доғма халгынын азадлыг мүбаризәсиндә јахындан иштирак етдиләр.

Бу мүнасибәтлә доктор Ҹавад Һеј'әтин "Варлыг" журналынын биринҹи нөмрәсиндә дәрҹ етдирдији "Азәрбајҹан әдәбијјаты тарихинә бир бахыш" мәгаләси даһа характерикдир. Мәгаләнин илк сәтирләриндән охујуруг:

"Иранда түркҹә гадаған олундуғу үчүн шаирләримиз даһа чох фарсҹа јазмаг мәҹбуријјәтиндә галмышлар. Азәрбајҹан Демократ Фиргәсинин бир ил сүрән һакимијјәти заманында Азәрбајҹанда түрк дили рәсми е'лан олунмуш вә түркҹә

1. "Варлыг" журналы, 1979, N 2, сәһ. 41.

дәрсликләр бурахылмышды.

Фәгәт мәркәзи һөкумәтин ордусу Азәрбајҹана кәләндән сонра бүтүн түркҹә китаблар јандырылмыш, бу дилдә охујуб јазмаг гадаған олунмушду".[1]

Мәгалә мүәллифи сонра јазыр ки, иртиҹанын шиддәтләндији бу дөврдә халгын истеʼдадлы шаирләри доғма ана дилиндә өзләринин лајигли әсәрләрини јаратдылар. "Бунлардан устад Шәһријар ән мәшһур шаиримиздир. Онун фарсҹа шеʼрләри бүтүн Иран милләтини мәфтун еләмиш вә ону һәр кәсә танытмышдыр. Түркҹә јаздығы "Һејдәрбабаја салам" дүнјанын әдәби шаһ әсәрләри арасына кирмиш вә вә бир чох дилләрә тәрҹүмә едилмишдир.

Сәһәндин "Сазымын сөзү" адлы диваны сәнәткарлыг бахымындан дүнјанын ән камил әсәрләри илә өлчүлә биләр.

Саһир гүввәтли бир азәри шаири олмагла бәрабәр, Түркијә әдәбијатына да вагифдир.[2]

Бу илләрдә јазыб-јарадан шаирләрин әсас мөвзусу Вәтән вә халг мөвзулары иди. Башга гәләм саһибләри кими Һәбиб Саһир дә шаһын "Өлдүр, гыр!" фәрманынын өлкәдә һөкм сүрдүјү бир заманда доғма дилдә өзүнүн ән камил әсәрләрини јаратмышдыр. Онун бу дөврдә јаздығы әсәрләриндә халгын хошбәхт кәләҹәјинә инам һисси даһа күчлүдүр. Рза шаһ истибдадынын өлкәдә артан тәзјигинә бахмајараг шаир: "Бизим јурдун әминәм парлајаҹаг улдузу" - дејәрәк азад вә хошбәхт кәләҹәкдән хәбәр верирди.

Шаһ үсул-идарәси деврилдикдән сонра Саһирин јарадыҹылығында да јени бир дөнүш јараныр. Онун шеʼрләриндә 2.500 иллик мәнһус шаһ режиминә сон гојмуш гәһрәман Иран халгынын тарихи гәләбәси вә јени гурулушун тәнтәнәси образлы бир шәкилдә өз әксини тапмышдыр. "Варлыг" журналынын 1979-ҹу ил икинҹи, үчүнҹү вә дөрдүнҹү (үчүнҹү вә дөрдүнҹү сајларын материаллары бир журналда кетмишдир) нөмрәләриндә устад Саһирин дәрҹ олунан шеʼрләри хүсуси гејд

1. Бах: "Варлыг", 1979, N 1, сәһ. 26.
2. Јенә орада, сәһ. 26.

едилмәлидир.

Шаир мәнсуб олдуғу халгы, онун милли дилини, ҹошғун мәһәббәтлә севдији үчүндүр ки, белә дејир:

Ана күлдүр, бир күн солур,
Ана дили ширин олур.
Бизим түркү ширин дилдир,
Хош сәдалы зәнкин дилдир.
Дил - күнәшдир, ишыг сачар,
Сәадәтә гапы ачар.[1]

Империалист дөвләтләринин Ирандакы гарәтчилик сијасәтини вә халга дүшмән олдуғуну көрән шаир онлара гаршы өз етираз сәсини уҹалдырды. Халгын гәзәб вә нифрәтини газанмыш Америка империалистләринә шаирин мүнасибәти даһа кәскиндир. Чүнки гоҹаман шаир јерли һаким даирәләрин хариҹи империалистләрлә әлбир олуб бөјүк бир халгы аҹлыг вә сәфаләтә, зүлм вә ишкәнҹәләрә дүчар етмәсини көрүр вә бу әдаләтсизлијә гаршы өзүнүн һагг сәсини уҹалдырды.

Һ.Саһир "Варлыг", "Дәдә Горгуд", "Јолдаш", "Үлкәр", "Ингилаб јолунда" вә башга әдәби мәҹмуәләрдә чап етдирдији әсәрләрини истибдад дөврүндә јазмышдыр, лакин заманын сәрт рүзкары шаирә бу шеʼрләри чап етдирмәјә имкан вермәмишдир. Шаир о заманын олдугҹа дәһшәтли вә кәдәрли вәзијјәтини "Хәзан" шеʼриндә тәсвир едәрәк јазырды:

Бир чох хәзан кәлиб кечди.
Бир чох карван
гонуб көчдү.
Бир хәзанда јетим галдыг,
Бир хәзанда аловландыг!
Ән нәһајәт,
Хүлјаларын һавасында
Ганадландыг...

1. "Варлыг" журналы, 1979, N 3-4, сәһ. 52.

Кәлди заман,
Кечди заман.
Ајры дүшдүк
Јурдумуздан.
Һәсрәт галдыг:
Сәрин-сәрин булаглара...
Күл-чичәкли отлаглара...![1]

Бә'зән шаир ачылы-ширинли мәктәб илләрини хатырлаjараг, Пәһләви режиминин шовинист сиjасәтиндән, Азәрбаjҹан халгы кими бөjүк бир халгын өз дилинин өзүнә гадаған олунмасындан сөз ачыр. Бу бахымдан онун "Јолдаш" журналында дәрҹ етдирдиjи "Тәзә чөрәк, оғма* һалва һәсрәти" хатирә-мәгаләси даһа сәҹиjjәвидир. Мәгаләдә охујург: "Пәһләви ханәданынын сәлтәнәт сүрдүjү дөвранда фарс шовинизми Азәрбаjҹанда инсанларын һүгугуну тапдалаjырды. Белә ки, мәктәбләрдә азәриҹә тәдрисат гадаған олунуб, бүтүн театрлаырн гапысы бағланды вә азәри дилиндә бир дәнә дә олсун гәзет нәшр олунмады. Бизим мәктәб мүдиримиз ағалара гул олдуғуну исбат етмәк үчүн ҹасуслар дүзәлтмишди ки, ушаглар түрки (азәрбаjҹанҹа) данышанда онлары ҹәримә етсин. Буна көрә бир пара јохсул ушагларын ағызларындан бир кәлмә дә азәри сөзү чыхмазды. Чыхсаjды мүдир аға онларын наһар пулуну әлләриндән алыб ахшамадәк ачлыға мәһкум едәрди".[2]

Һ.Саһир "Јурд маһнысы" ше'риндә кечмиш шаһ үсул-идарәсинин зәһмәткеш инсанларын башына кәтирдиj һәр ҹүр мүсибәти көстәрмәклә бәрабәр, халгы әсарәт зәнҹирини гырмаға, доғма jурдун кешиjиндә саjыг олмаға чағырырды. О, халгы jерли мүртәҹеләрин ширин вә'дләринә алданмамаға, өз мүбаризәсиндә ардычыл олмаға сәсләjирди:

Алданма ширин сөз десә хан,
јохду вәфасы.

1. **Һ.Саһир. "Сәһәр ишыгланыр", Теһран, 1979, сәһ. 119.**
* **Оғма - һалванын бир нөвүдүр.**
2. **Бах: "Јолдаш" журналы, 1979, N 3-4, сәһ. 52-53.**

Хан бир әзәли дүшмәнимиздир.
бизә аси
Дамдан дүшүб артыг
о һәрифин jерә тасы.

Дур jурд кешиjиндә, икидим,
бах, оjаныг ол!
Хан сүдлү инәк истәjир
әрбабы да пәтрол.
Вермә, бу һәриф кефлиди һа!
өз евинә jол.

Мән сөjләмирәм һәсрәтә гатлан,
ситәмә дөз.
Бир чох аналар jоллара
илләрди дикиб көз.
Хан версә дә азадлыг
инанма, нә jалан сөз![1]

Шаһлығын һакимиjjәти дөврүндә Ҹәнуби Азәрбаjҹанын шәһәр вә кәндләриндә абадлыг ишләринин, фабрик вә заводларын олмамасы өлкәдә ишсизлиjин һәддиндән артыг чохалмасына сәбәб олурду. Буна көрә дә минләрлә азәрбаjҹанлы иш тапмаг үчүн өлкәни тәрк етмәк мәҹбуриjjәтиндә галырды. Шаир доғма һәмвәтәнләринин бу вәзиjjәтини көрәрәк јазырды:

Кәл кечмә вәтәндән,
Јада бел бағлама, гардаш!
Дөвран белә кетмәз.
Галамаз даш үзәрә даш.
Шимшәк кими чах,
Сел кими ах,
Чалхаланыб даш...[2]

Шаир өз үсjанкар ше'рләри илә истиглалиjәт уғрунда апардығы мүбаризәнин jени мәрһәләсинә гәдәм гоjмуш хал-

1. **"Варлыг" журналы, 1979, N 3-4, сәһ. 52-53.**
2. **"Варлыг" журналы, 1979, N 3-4, сәһ. 53-54.**

гынын арзу вә истәкләрини тәрәннүм етмәклә, онлары харичи тәчавүзкарлара гаршы амансыз олмаға чағырырды.

Америка империалистләри Иранда јенинчә тәшкил едилмиш республикаја гаршы мүхтәлиф јолларла дүшмәнчилик фәалијјәти көстәрирләр. Зинданларын дәһшәтләрини шәхсән көрмүш Иран шаири вә насири Рза Бәраһәни деврилмиш шаһ режиминин чинајәтләрини Американын "Нејшан" журналында шәрһ едәрәк көстәрирди ки, шаһ онун режиминдән наразы олан адамларын һамысыны гисмән мәһв едәндә Вашингтон рәсмән он минләрлә канистр көзјашардан газ вә хејли мигдарда силаһ көндәрирди. Рза Бәраһәни сонра јазырды:

"Шаһын көстәриши илә күчәләрдә иранлылар өлдүрүлән күнләрдә президент Картер "шаһы руһландырмаг үчүн она шәхсән зәнк етмишди".[1] Рза Бәраһәни көстәрир ки, "Иранда шаһын һөкмранлығы дөврүндә савакчылар јарым милјон нәфәрдән чох адама ишкәнчә вермиш, онлары дөјмүш вә ја әзаб-әзијјәтлә өлдүрмүшләр".[2]

Мүәллиф даһа сонра јазыр: "Иран халгы шаһын һөкмранлыг етдији 38 ил әрзиндә әзијјәтини чәкдији чинајәтләрдә Америка һөкумәтинин иштирак етдијини һеч вахт унутмајачагдыр".[3]

Иранын индики ичтимаи-сијаси һәјаты көстәрир ки, халг һәлә бир чох сынаглар гаршысындадыр. Мүртәчеләр, хүсусән Америка империалист даирәләри Иранда јарадылмыш һөкумәтә гаршы мүхтәлиф јолларла тәзјиг көстәрирләр. Лакин халг ингилабынын чаһаншүмул тарихи гәләбәси көстәрир ки, зүлм көрмүш милләт һагг сәсини учалдараг сарсылмаз инам вә ирадә илә һәр чүр манеәни дәф етмәјә һазырдыр:

Санма ки, чәкилди көјдән булудлар,
Доғду гызыл күнәш, нурланды јурдлар.
Сүрүләр јолланды дағлара, лакин
Чобанлар күркүнә бүрүнду гурдлар.

1. "Коммунист" гәзети, 23 феврал, 1980-чи ил, сәһ. 4.
2. Јенә орада.
3. "Коммунист" гәзети, 23 феврал, 1980-чи ил, сәһ. 4.

Дарваза өнүндә дағ кими дајан,
Азугә апарсын шәһәрә карван.
Дајан, гәһрәманым! Әзиз һәмсаја
Чошғун сел өнүндә сылдырым гаја![1]

Һәбиб Саһир јарадычылығы шаһлыг диктатурасы деврилдикдән сонра һәм идеја - мәзмун, һәм дә бәдии чәһәтдән јени кејфијјәтләр кәсб едир. Онун јарадычылығынын ичтимаи мүндәрәчәси дәринләшир вә буна көрә дә шаирин сон заманлар јаздығы ше'рләр демократик мәтбуат сәһифәләриндә мүнтәзәм олараг дәрч едилир. "Сәһәр ишыгланыр" вә "Лирик ше'рләр" китаблары чапдан чыхмышдыр.

Онун ше'рләри мүтләгијјәт режимини инкар етмәклә галмајыб, ејни заманда ингилабын јени мәрһәләсинә гәдәм гојмуш доғма һәмвәтәнләрини харичи истилачылара гаршы мүбаризәјә сәсләјир.

Шаир Вулкан "Варлыг" журналынын нәшрә башламасы илә әлагәдар "Варлығым" адлы ше'рини јазмышдыр. О, өз ше'риндә тарихә Бабәкләр, Сәттарханлар, Хијабанилләр вә јүзләрлә өлмәз гәһрәманлар бәхш етмиш бөјүк бир халгын мүтләгијјәт режиминә сон гојмасыны вә халгларын һәгиги гуртулуш јолуна гәдәм гојдуғуну үрәкдән кәлән сәмими мисраларла белә тәрәннүм етмишдир:

Варлығым нәдир? Ана торпағым!
Фәдаи бајрағым, уча бајрағым!
Одур јарашығым, одур јарағым!
Гочаглар ојлағы Азәрбајчан!
Аловлар ичиндә јаныб јандыран![2]

Азәрбајчан дилиндә мүтәрәгги мәтбуатларын нәшрә башламасы гүдрәтли гәләм саһибләринә доғма дилдә јени сөз демәјә кениш имкан верди. Шаир елә бурадача иртичанын ән гаты илләриндә ана дилиндә әсәр јазылмасынын гадаған

1. "Јени јол" журналы, Теһран, 1982, N 1, сәһ. 46.
2. "Варлыг" журналы, 1979, N 6, сәһ. 56.

едилдиҹи бир вахтда халгын Шәһријар, Һәбиб Саһир, Сәһәнд кими һәгиги халг сәнәткарларынын сусмадығыны, ҹошғун илһамла әсәрләр јаздығыны гејд едир. Инди доғма дилдә нәшр олунан мәтбуат бу шаирләрә кениш имкан вермиш, халг өз дилиндә јазыб вә охумаг арзусуна чатмышдыр. Тәсадүфи дејил ки, Вулкан өз ше'риндә мәһз бу үч мүгтәдир сәнәткарын - Шәһријар, Сәһәнд вә Саһирин адыны чәкмәклә онлара өз мәһәббәтини билдирир:

Шәһријар деди "Һејдәрбабасын", -
Бөјүк шаирин алым гадасын!
О јыхды ше'ријлә дүшмән галасын,
Олду елимин дилләр әзбәри,
Силинди көнлүмүн бир аз кәдәри.

Сәһәнд дә етди аловлу вулкан,
Ше'ријлә јаратды өлкәдә туфан,
Гәлбиндә ојанды одлу бир үсјан,
Јанды үрәји алов учалды.
Вәтәнә парлаг ишыглар салды.

Гочаман Саһир көзәл ше'ријлә,
Үрәк сөзләрими деди јеријлә.
Ешгилә, ҹошғун әсәрләријлә,
Елимә, дилимә чан бағышлады.
Бағда, чәмәндә күл нахышлады.[1]

Ҹошғун һәвәс вә илһамла јазылмыш бу ше'рдә шаирин доғма јурдуна вә халгына гырылмаз телләрлә бағлылығы ифадә олунуб.

Үмумијјәтлә, Һәбиб Саһирин зәнкин бәдии ирси бир даһа демәјә һагг верир ки, шаир гаты иртиҹа илләриндә сусмамыш, доғма ана дилиндә мүтләгијјәт әлејһинә әсәрләр јазараг халгынын ингилаби мүбаризәсиндә јахындан иштирак етмиш вә үмумхалг мәһәббәти газанмышдыр.

1. "Варлыг", 1979, сәһ. 57-58.

Инди бүтүнлүкдә Ҹәнуби Азәрбајҹанда Саһирин әсәрләри дәрин мәһәббәтлә охунараг өзүнә чохлу пәрәстишкар тапмышдыр.

Һәбиб Саһир поезијасы үрәкләри еһтизаза кәтирән бир поезијадыр. Бу поезијада һәм фәдакарлыг вар, һәм инам. Инам исә инсаны јашадыр, ону фәдакарлыға сәсләјир. Будур, Саһир поезијасынын гајәси.

ғ) Һәбиб Саһирин нәсри

Һ.Саһир халг һәјаты илә мөһкәм бағлы олан сәнәткардыр. Онун исте'дады чохҹәһәтлидир, јарадыҹылығында мөвзу касыблығы вә мәһдудлуғу јохдур. О, һәјатын, ҹәмијјәтин ајры-ајры саһәләриндә мүхтәлиф мөвзулар сечиб ишләмәји баҹаран сәнәткардыр. Һекајә онун бәдии јарадыҹылығынын бир голуну тәшкил едир. Бу саһәдә мүәллиф вахташыры чалышмыш вә бу жанрын бир сыра орижинал нүмунәләрини јаратмышдыр.

Мүәллифин јаратдығы сурәтләр һәјатын бүтүн зиддијјәтләрини көрмүш адамлардыр. Шаир бәдии сурәтләрин характерини дәриндән ачмаг үчүн ону һәјатын чәтинликләри илә үз-үзә кәтирмиш, зиддијјәтләр ичәрисиндән кечирмәјә наил олмушдур.

Буна көрә дә онун һекајәләриндә мараглы сүжет, һәјати конфликт, реал вә ҹанлы инсан характерләри вардыр.

Анҹаг бу, о демәк дејил ки, Һ.Саһир һекајәләринин һамысы јүксәк сәнәткарлыгла јазылмыш вә ејни дәрәҹәдә мүвәффәгијјәтлидир. Доғрудур, мүәллифин "Лејла", "Ираглы һәким", "Һаҹы Худавердинин кәлини" вә с. һекајәләриндә һәјати, әхлаги вә ичтимаи тәрбијәви мәсәләләрә тохунулур; бурада ҹәһаләтә, керилијә, хошакәлмәз ҹәһәтләрә тәнгиди мүнасибәт ајдын нәзәрә чарпыр. Бунунла белә, бу чүр һекајәләрин әксәријјәти бәдии ҹәһәтдән зәифдир, күчлү бәдии тә'сирә малик дејил. Бүтүн бунлара бахмајараг, бир сәнәткар кими Һ.Саһир чох вахт һәјатын дәрин гатларына нүфуз етмиш, да-

хили маһијјәти көрмүш, һәјатын ичтимаи-сосиал зиддијјәтләрини ачмаға чалышмышдыр. Онун идеја-бәдии мәгсәди һәмишә ајдын вә ишыглы олмушдур. Халг ону күчлү реалист гәләмә, ајдын бәдии тәфәккүрә малик һәссас јазычы кими танымыш вә севмишдир.

Мүәллифин зәнкин бәдии јарадычылығында һекајәләри бир о гәдәр кениш јер тутмаса да, бу кичик хатирә-һекајәләр һаггында мүфәссәл данышмағы вә әтрафлы тәһлил апармағы мәгсәдәујғун һесаб етдик.

Һ.Саһирин ширин тәһкијә үсулу, тәбии тәсвир дили "Күлүстан дәрси" хатирә-һекајәсиндә өзүнү габарыг шәкилдә көстәрир. Јазылма или мә'лум олмајан бу һекајә әсасән автобиографик сәчијјә дашыјыр. Һекајә шаирин илк кәнчлик илләринин ачы хатирәләрини әкс етдирир. Һекајәдә әсас сурәт еләә шаирин өзүдүр. Бурада кечмиш молла мәктәбинин гајдаганунлары, көһнә тә'лим-тәрбијә үсулларындан мараглы бәдии лөвһә верилмишдир:

"Мәктәб хараба мәсчиддә јерләширди. Јухарыда башда чал саггаллы горхунч вә бәдһејбәт бир киши отурмушдур. О мәктәбдар ахунд иди. Мәктәбдә кечә бөрклү, зәнчирәли бөрклү, гара бөрклү, ағ туманлы, ала туманлы, чораблы-чорабсыз оғлан ушаглары һәсир үстә јан-јана отуруб выз-выза кими вызылдајыб дәрс охујурдулар".[1]

Ахунд һәр күн "Күлүстан"дан фарсча охујур. Ушаглар онун дедикләрини әзбәрләјиб данышсалар да, мә'насыны баш дүшмүрләр. Мүәллиф "Бу китабдан өјрәндијим шеј бир чох мәлакә вә дәрвишләрин ады олду" - дејир. Мәктәбин чансыхычы һәјаты ушаглары усандырыр. Бир күн Һ.Саһир дә мәктәбдән гачыб Саһибүләмир мејданына кәлир. Бурада о, Лоту Ибраһимин ајы ојнатмасына тамаша едир. Онун доғма ана дилиндә охудуғу маһнылар шаирә ләззәт верир:

"Лоту Ибраһимин өз дилимиздә охудуғу гошмалар јағ кими дөшүмә јајылырды. Амма ахундун дилини анламырдым ки, анламырдым. Әкәр сорушсаныз ки, һансынын "дәрси" фајдалыдыр? Дејәрдим: - Лоту Ибраһимин".

1. Һ.Саһирин һекајәләринин әлјазмасы шаир М.Афијәтин шәхси китабханасындадыр.

Һ.Саһирин һекајәләри дәрин мүшаһидәнин нәтичәси олдуғундан онлар һәјат һәгигәти илә чох јахындан бағлыдыр. Мүәллиф әдаләтсизлик, нанкорлуг, залимлик кими алчаг сифәтләри доғуран башлыча сәбәбләри чәмијјәтин өзүндә, мөвчуд шаһ үсул-идарәсиндә көрүрдү.

"Лејла" һекајәсиндә чәмијјәтдәки өзбашыналыг, инсанлыг һиссини итирән адамларын симасы ачылыб көстәрилир, јенијетмә гызларын фачиәли һәјатындан бәһс олунур. Һекајәдән мә'лум олур ки, илхыны горујан әскәрләр вә онларын башчысы Сәрван, кәнд әһалисинә олмазын әзаб-әзијјәтин верир. Јохсуллуғун вә ачлығын мөһнәтиндән һамы аһ-фәған едир. Илхычылар кәнд әһалисини, обалары бир парча чөрәјә вә бир каса ајрана мөһтач гојмушлар. Кәндин гыз-кәлинләри булаға горха-горха кедирәр. Чүнки әскәрләрдән еһтијат едирләр. Лакин көзәл Лејла әскәрләрдән чәкинмир. О, чох көзәл вә чазибәдардыр. "Чылғын јанаглар, гыјыг, чазибәли көзләр онун түркмән симасына хүсуси көзәллик кәтирирди". Мараға бәјләри, обадакы чаванлар, дағда-дашда гојун отуранлар, әскәрләрин башчысы сарван бу бәстәбој гызын көзәллијинә һејран олмушдур. Анчаг Лејла јалныз биринә көнүл вермишдир. Анасы пајызы көзләјир ки, гызыны көчүрсүн. Гаранлыг кечәләрин бириндә Лејланы гачырырлар. Бүтүн кәнд - арвадлы-кишили, ушаглы-бөјүклү ешијә ахышыб, дағ-дашы, чөлмешәни, чај-чәмәни ахтарыр. Анчаг ону тапа билмирләр. Сәһәр тездән кәнд әһли Лејланын чај гырағында јерә сәрилмиш мејидини вә онун јанында көксүнә хәнчәр санчылмыш султаны көрүрләр. Лејланын дул анасы бирчә гызы үчүн көз јашы ахыдыр. Султанын гоча јашларында бу позғун һәрәкти охучуда она гаршы нифрәт һисси ојадыр. Ананын кәдәрини вә Лејланын бу фачиәсини һәјәчансыз охумаг мүмкүн дејилдир. Шаир бүтүн бу һадисәләрин сәбәбини ичтимаи гурулушда көрүр.

Һ.Саһирин һәчмчә јығчам, мәзмунча долғун јазылан дикәр һекајәси "Ираглы һәким" әсәридир. Бу әсәрдә мәгсәд һәкимлијин мүгәддәс сәнәт олдуғуну, дәрин билик, зәнкин тәч-

рүбә, јүксәк диггәт вә һәссаслыг тәләб етдијини нәзәрә чарпдырмагдр. Һеч бир ишин гулпундан јапышмајан, кефли Тағынын һәјатынын мә'насызлығыны ачыб көстәрмәкдир.

Јашлы бир ираглы һәким Тәбризин Бағмешә гапысында мүаличәхана ачыб хәстәләри мүаличә едир. О, бүтүн хәстәликләрә - баш ағрысына, диш ағрысына, гарын ағрысына, әл-ајаг кизилтисинә "әз бад әст"* - дејәрди. Һәкимин заһири портрети, көркәми, данышығы бир нечә реал чизки илә верилдикдән сонра белә бир тәсвир кәлир. "Һәким һәр күн күнорта чағы әзан вериләндә әбасыны чијнинә салыб чөрәкчиханаја кедәр, бир дәнә бүрүштә сәнкәклә бир кодуш пити алыб наһар едәрид. О чиварда** ишсиз-күчсүз кефли Тағы адлы бириси һәкимин тәзә чөрәјинә вә питисинә көз дикибмиш. Амма һәким гонагсевәр адамлардан дејилди, иштаһа илә онун әлинә бахан Тағыја һеч вахт мәһәл гојуб гонаг етмәмишди. "Лакин Тағы һәкимин наһарына шәрик олмаг үчүн јоллар ахтарыр. Бу ишдә она ән јахын көмәкчи Сејид Һәсән олур. Наһар заманы о өзүнү хәстәлијә вуруб Тағы илә бирликдә һәкимин јанына кәлир. "Вај гарным, вај бағырсаглары, дадыма чат, ај һәкимбашы" - дејәрәк һарај салыр. Мүәллиф һәкимин әһвал-руһијјәсини психоложи инчәликлә белә чанландырыр. "Һәким јахшы-јахшы мүајинәдән сонра деди: - нахошлуғунуз јелдәндир. О, дахмаја јөнәлди, сүфрәни ачды, чөрәји вә кодушу сүфрәјә гојуб јенидән хәстәнин јанына дөндү. Онун гуршағыны бошалтды, көјнәјини чырмалады, гулағыны Сејид Һәсәнин синәсинә јапышдырыб гулаг верди. Һәкимбашы бу һәрәкәтләри бир нечә дәфә тәкрар едәркән һеј дејирди: - јелдәндир, јелдәндир!".

Һәкимин башы хәстәјә гатышан заман Тағы да раһатча онун наһарыны јејиб гуртарыр. Һәким дахмаја кирәндә артыг сүфрә бомбош иди. "Тағы ајаг үстә дуруб көзләрини һәкимә зилләмишди. Һәким бир она бахды, бир дә сүфрәјә. Ағзыны долдурду ки, јаманласын. Тағы иришә-иришә деди: - Аллаһ сүфрәни ачыг еләсин, өмрүн узун олсун!".

Тағынын сөзләри охучуда мүлајим бир јумор ојадыр. Спесифик чәһәтдән сечилән бу һекајә орижинал кејфијјәтли, ичтимаи мәзмунлу бу күлүш Һ.Саһирин бәдии исте'дадындан сораг верир. Үмумијјәтлә, Һ.Саһир кичик һекајәләриндә әсас мәтләбин мә'на вә әһәмијјәтини нәзәрә чарпдыраркән јығчам сүжет үзрә тәсвир етдији һадисәләрин мәркәзинә чох вахт чанлы характерләр гојмаға чалышыр. Бу да шаирин мөвзу вә сурәтләр аләминин зәнкинлијини, рәнкарәнклијини, онун һәјата јахшы бәләд олдуғуну, һәјатла гырылмаз әлагә сахладығыны көстәрән амилләрдәндир.

"Һачы Худавердинин кәлини" хатирә-һекајәсиндә инсан психолокијасы, һәрәкәт, дујғу вә дүшүнчәләри реал мүшаһидәләр нәтичәсиндә өјрәнилиб гәләмә алындығы үчүн марагсы сурәт јарадылмышдыр. Һекајәдә јејиб, ичиб кефләнән бәјләр јахшы өмүр-күн сүрмәк барәдә сөһбәт едирләр. Онлар нә гәдәр варлы олсалар да, чох тамаһкардылар. Јазычыда бәјләрә гаршы дәрин бир нифрәт һисси вардыр. Һекајәдә тәсвир едилән зәһмәткеш аилә исә ән әдаләтли, гонагпәрвәр адамлардыр. Онлар өз әлләринин зәһмәти илә доланыр, һеч кәсә пислик етмир, хош рәфтар вә хошхасијјәтдирләр. Мүәллиф бәјләрин фәрди хүсусијјәтләрини белә тәсвир едир: "Бәјләр варлы-карлы олмаларына бахмајараг чох тамаһкардырлар. Бизә согат ады илә кәтирдикләри фәтир, тәзә кәрәли јемәклә јанашы бизим "гәлјаналтымыза" да көз дикәрдиләр. Онлар пуллу олмаларына бахмајараг, чох пинтидирләр, көјнәк дәјишмәзләр, јатдыглары јорған-дөшәји илләрлә дәјишмәзләр, бит басар".

Һадисәләрин ахарында мә'лум олур ки, кәндхуданын бачысы балача Һәбиби евләринә дә'вәт едир. О, кәндхуданын евинә дүшүр. Кәндхуда дөвләтли, варлы олмасына бахмајараг чох хәсисдир. Тәсвир објекти дәјишдикчә һадисәләрә мүәллиф мүнасибәтинин ифадәси олан күлүш дә јени рәнк, јени мә'на алыр вә ичтимаи-сијаси кејфијјәт кәсб едир. Хәбәр јајылыр ки, Кәрбәлаји кәлир. "Кәлинин гонаг отағы силинди, сүпүрүлдү, самовара од салдылар, газан асыб бозбаш бишир-

* - Јелдәндир.
** - О әтрафда.

диләр. Күнортачағы гонагларын башы ачылды, отаг долду, сүфрә ачылды. Тәам јејилди, салават чәкилди. Гонагларын ичәрисиндә гоча әпримиш киши нәзәрими чәлб етди. Гәдәкдән бир гат көјнәји вә јыртыг туманы варды, ајагјалын иди. Үзүндән-көзүндән никбәт јағырды. Ев саһибиндән сорушдум:

- Бу диләнчи ким ола?

Ев саһиби күлә-күлә деди:

- Адә, сејид, нә дејирсән, о Һачы Худавердидир, кәндин лап дөвләтлиси.

Гызыллары јерә басдырыр, сәнин атавын вар-јохуну ала биләр, нә данышырсан, шәһәрли баласы". Кәрбәлајинин фикриндә бүтүн хошбәхтлијин ачары вар-дөвләтдә, дүнја малындадыр, ким мадди зәнкинлијә маликдирсә, о хошбәхтдир, јохсулу исә һеч адам чәркәсинә гојмаға дәјмәз.

Һекајәнин әввәлиндә вар-дөвләтли, лакин хәсис вә тамаһкар кими тәгдим олунан кәрбәлаји, әсәрин сонунда күлүш һәдәфи олур. Кәлин фикирләшир ки, Кәрбәлаји билсә евдә гонаг вар, гијамәт гопарачаг: "- Дәдәм вај, күл олду башыма. Әкәр гоча анласа ки, гонаг кәтирмишәм, дәдәми јандырар, дәрими сојар. Дур, дур бала, дур сәни јола салым, јохса ган гијамәт гопар".

Мүәллиф јазыр ки, сонра кәлин әтәкләри ајагларына долаша-долаша мәни дамдан-дама гачыртды. "Ахырынчы дама јетишдик ки, бу һүндүр дамдан сонра чөл-бијабан узанырды. О мәни өтүрүб "һоп" - дејә дамдан јерә атды. Гол-габырғам әзилди. Ајағым чыхды, бир нечә ај ахсадым".

Кәрбәлајинин һәр бир һәрәкәти - истәр вар-дөвләтә олан һәрислији, дүнјада јашамаг һаггында дүшүнчәси вә истәрсә дә әтраф адамлара мүнасибәтиндәки мәһдудлуг, лагејдлик, шәхси мәнфәәт һисси мә'налы күлүш доғурур.

Вар-дөвләти һәддән ашан Кәрбәлаји өмрүндә гонаг үзү көрмәмишдир, көрмәк дә истәмир. Она көрә дә кәлин гонағы онун горхусундан тез јола салыр. Пула олан һәрислик Кәрбәлајинин гәлбиндә мәһәббәт һиссини боғуб мәһв етмишдир.

Һ.Саһирин "Урмијәјә сары", "Вагонда" вә бир чох һекајәләри идеја-мүндәричә вә бәдии үмумиләшдирмә бахымындан зәифдир. Мүәллиф чох вахт билаваситә шаһиди олдуғу һадисәләри гәләмә алыр, анчаг көрдүкләрини бәдиилик сәвијјәсинә галдыра билмир. Бу һекајәләрдә дөвр үчүн характерик бәдии һәгигәт әвәзинә ајры-ајры фактларын тәсвири верилир. Мүәллифин "Урмијәјә сары" һекајәсини әслиндә "јол гејдләри" адландырмаг олар. Бурада Урмијәнин тәмиз һавасы, јашыл чәмәнләр вә башга мәнзәрәләр көрдүкләринә вурғун бир адамын көзләри илә тәсвир олунмушдур.

Һ.Саһирин ичтимаи һәјата актив мүнасибәт бәсләмәси зүлмә вә һагсызлыға гаршы чыхмасы, әдаләтли гурулуш арзусу онун һекајәләринин әсас мөзијјәтләрини тәшкил едир.

Јарадычылығынын илк дөврүндә о, мүәјјән чәтинликләрлә гаршылашмасына бахмајараг, мәһсулдар ишләмиш, бир сәнәткар кими пүхтәләшмиш, мүхтәлиф мөвзуларда јаздығы бир сыра јүксәк кејфијјәтли әсәрләрлә әдәбијјатымызы зәнкинләшдирмишдир.

Шаирин һекајәләри, јалныз онун јарадычылығы үчүн дејил, ејни заманда әдәбијјатымызда Азәрбајчан дилиндә јазылан кичик һекајәләрин нүмунәләри кими тәгдирәлајигдир.

ҺӘБИБ САҺИРИН ПОЕТИКАСЫ

Поетик дилин көзәллији

Һәбиб Саһир јарадычылығына хас олан әсас хүсусијјәтләрдән бири дә онун доғма Азәрбајҹан дилиндә јазмасыдыр. Бу дилдә јаранан әсәрләрин һамысы халгын еһтијаҹындан, онларын истәк вә арзуларындан јаранмышдыр. Һ.Саһирин әсәрләринин демәк олар ки, һамысында халг руһу башлыҹа јер тутур. Көзәл мәзмуна малик олан бу ше'рләр вәтәнини севән, даима онун кәләҹәјини дүшүнән бир сәнәткарын нараһат анларыдыр. Шаир өз обасыны, јурдуну, елини, онун ширин дилини севдијиндәндир ки, әсәрләринин бөјүк бир гисмини доғма ана дилиндә јазыб. Саһир әсәрләринин Рза шаһ дөврүндә вә ондан сонракы илләрдә өзүнә кениш охуҹу күтләси ҹәлб етмәсинин әсас сәбәби дә шүбһәсиз, бу ше'рләрин ана дилиндә јазылмасы иди. Шаирин ше'р дили өз бәдиилији вә ахыҹылығы илә диггәти ҹәлб едир. Бу дил һәм классик ше'р дилинә, һәм дә халг данышыг дили ән'әнәләринә әсасланыр.

Шаир доғма ана дилинә "ҹисмим, ҹаным, әтим, ганым" - дејәрәк, ону "дамарымда ахан гызыл ган" адландырыр. Организм үчүн ган нә гәдәр фајдалыдырса, һәгиги халг сәнәткары үчүн дә мәнсуб олдуғу халгын дилиндә јазмаг бир о гәдәр зәруридир. М.Горки јазырды ки, әдәбијјатын илк үнсүрү, әсас аләти дилдир. Шаир "Әлими кәс, дилимә әл вурма" халг мәсәлинә әсасланараг јазыр:

Дүшмән илә барышмарам,
Намәрд илә гарышмарам,
Өзкә дилдә данышмарам,
Ана дилим, ана дилим.

Сәни көрчәк мәзәли,
Үрәји күл тәзәли,
Һәр сөзүмүн сән әзәли
Ана дилим, ана дилим.

Һәбиб Саһир поезијасында башдан-баша Азәрбајҹан руһу, Азәрбајҹана бағлылыг өз әксини тапыб. Доғма јурда дәрин мәһәббәт бәсләјән шаир башга гәләм саһибләрини дә ана дилиндә јазмаға дә'вәт едир. Шаирә көрә һәгиги халг сәнәткары "түркү дејиб, фарсы јазмаз".

Саһир Азәрбајҹан дилинә һәср етдији "Тәрәһһата инанма" адлы ше'риндә бу дилин көзәллијини, ше'ријјәтини, сәлислијини әсл шаир сәмимијјәти илә әкс етдирмишдир:

Ана күлдүр бир күн солур,
Ана дили ширин олур.
Бизим түркү ширин дилдир,
Хош сәдалы зәнкин дилдир.
Дил - күнәшдир, ишыг сачар,
Сәадәтә гапы ачар,
Јадын дили: "бојундуруг"!*,
Бир кечиддир: буруг-буруг.
Гој јадлашсын сенаторлар,
Халгы сојан тачир, түччар.
Јалтаг шаир јолун азсын,
Мәдһијјәләр шаһа јазсын.
Кәл атәшә, гызым, јанма
Тәрәһһата чох инанма!
Зәнчи данмаз өз дилини,
Һинди севәр өз елини.
Кимсә јолун чашыб азмаз,
Түрки дејиб, фарси јазмаз.[1]

Шаирин азадлыг, сүлһ вә әдаләт һаггында олан јүксәк идејалары ше'рләриндә дәрин сәмимијјәт вә емосионаллыгла

* Бојундуруг - әсарәт.
1. "Варлыг", 1979, N 3-4, сәһ. 52.

ифадә олунур. Бөјүк рус тәнгидчиси В.Белински јазырды ки: әбәс јерә бир чохлары елә фикир едирләр ки, дилин пис вә ше'рин наһәмвар олмасынын һеч бир зәрәри јохдур, бунлары һиссијјатын долғунлуғу, фантазијанын вә идејанын дәринлији илә әвәз етмәк олар: поезијанын әсас маһијјәти мәһз көзәллкдир; ше'ријјәтин ејбәчәрлији һеч дә хүсуси вә бағышланылачаг бир нөгсан олмајыб; өлдүрүчү, доғрудан да ән көзәл поетик әсәрләри мәһведичи бир үнсүрдүр.

Саһирин ше'р дили чанлы халг данышыг дилилә санки ејнидир. Бурада дили ағырлашдыран артыг сөз вә ифадәјә раст кәлинмир:

Түркчә јаздым, ширинләшди сөзләрим,
Көзлүк тахдым, ајдынлашды көзләрим -

- дејән шаир бу дилдә өзүнүн шөһрәтә чатдығыны, учалдығыны ифадә етмишдир.

Саһир анаја бәслədији мәһәббәтин фонунда доғма Азәрбајчан дилинин зәнкинлијини ашағыдакы мисраларда јүксәк сәнәткарлыгла тәрәннүм етмишдир:

Ана сәси асиманы бир сәсдир,
Ахар судур, тәранәдир, чәрәсдир.
О сәс илә дәринләшир рө'јалар,
О сәс илә хәјал көјә јүксәлир,
Ана дили парлаг гызыл ачардыр,
Елмләрин хәзинәсин ачардыр.1

Сонунчу мисрада "ачардыр" сөзү чинас олуб ики мә'нада ишләнмишдир. Ана дили бир ачардыр ки, о, бүтүн елмләрин хәзинәсини, сиррини ачар.

Онун фикринчә, һәр јазылан ше'р - ше'р дејилдир. Шаирә көрә:

Ше'р јалныз одлананлар үчүндүр,
Ше'рин дили атәшиндир, дәриндир.[2]

1. Шаирин гејри-мәтбуа ше'ридир.
2. Һ.Саһир. Лирик ше'рләр, сәһ. 45.

Бәдии тәсвир васитәләри

Һәбиб Саһир ше'рләринә көзәллик верән башлыча амилләрдән бири дә онда ишләнән бәдии тәсвир васитәләридир. Бу ше'рләрдә истифадә олунан бәдии тәсвир васитәләри шаирин ше'р дилини бир даһа зәнкинләшдирмиш вә тә'сирли етмишдир.

Устад сәнәткар тәбиәт һадисәләрини, әшја вә предметләрин бүтүн әламәтләрини дәриндән билдији үчүндүр ки, өз ше'рләринин мә'на чаларыны гүввәтли вермәк үчүн тәшбеһләрдән, бәдии тә'јинләрдән, тәкрирләрдән, мүбалиғәләрдән вә бәдии суаллардан јерли-јериндә истифадә етмишдир.

Бәдии тә'јин

Саһирин ше'рләриндә истифадә олунан тәсвир васитәләриндән бири бәдии тә'јинләрдир.

Буну ишләтмәклә о, тәсвир етдији һадисәнин әсас әламәтини даһа долғун, даһа ајдын верә билир.

Шәбнәмләрлә бојалы ағ күл дәрдим бир јығын,
Көрдүм күлдә әтрин вар, шәбнәмләрдә ишығын.

вә ја:

Дујдум сәнин сәсини сәһәр әсән нәсимдә,
Сәндә олан атәшдән руһумда вар мәним дә.[1]

Бурада ишләдилмиш "шәбнәмләрлә бојалы ағ күл", "күлдә әтрин" сөзләри бәдии тә'јинләрдир. Шаир дәрдији күлләрин рајиһәсиндә севкилисинин әтрини, күлләрин үзәриндәки

1. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.

шәбнәмләрдә исә онун көзәллијинин нуруну көрүр. Икинчи мисрада исә сәһәр әсән нәсимдә севкилисинин сәсини ешидир.

Јахуд:

Јағ су илә гарышарса,
Танры шејтан барышарса,
Лакин јохсул зәнкин илә
Барышмазлар.
Бир-биринә гарышмазлар.[1]

Бу мисраларда "јағ илә су"ју, "танры илә шејтан"ы, "јохсулла зәнкин"и мүгајисә едән шаир онлара хас олан бәдии сифәтләри көстәрмишдир.

Јағла су бир-биринә гарышмадығы кими, зәнкинлә дә јохсул барышмаздыр. Чүнки онларын тутдуғу јол ајры-ајрыдыр. Зәнкини зәнкин едән, дүнја не'мәтләрилә тә'мин едән јохсулун әмәјдир. Белә олдуғу тәрздә онлар бир-бирилә барышмазлар.

Тәшбеһ

Саһир ше'рләриндә ән чох ишләнән бәдии ифадә васитәләриндән бири дә тәшбеһдир. Онун ше'рләри олдугча рәнкарәнкдир. Мәсәлән, әсир голларындакы зәнчирләри көрән шаир дејир:

Тозлудур Тәбриз јолу,
Шејтанла јурдлар долу.
Зәнчирләр дәмирдәнсә
Поладды елин голу.

Бурада дәмир зәнчирләрлә елин полад голу мүгајисә едиләрәк тәшбеһ јарадылмышдыр. Шаир демәк истәјир ки, полад голларда дәмир зәнчирләр давам кәтирә билмәз. Бу голларын саһиби өз мүбаризәсиндә ардычыл вә һәм дә јенилмәздир.

1. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.

Вә јахуд:

Күл јарпағы сулар үстә әләнир,
Батыр күнәш, сулар гана бәләнир.

Шаир суларын гана бәләнмәсини, бојанмасыны күнәшин гүруба јетмәси илә изаһ едир.

Ајдындыр ки, күнәш гүруба јетәркән онун әтрафы мүхтәлиф рәнкләрлә әһатә олунур. Бу рәнкләр топлусу су үзәринә дүшәрәк ону "гана бәләјир", јә'ни гырмызы рәнкә бојајыр. Шаирин ше'рләриндә белә мисаллар истәнилән гәдәрдир. Бә'зән шаир тәбиәт һадисәләри илә чанлы инсан арасында мүгајисә апарыб тәшбеһ јарадыр:

Сөјлә нәдир дәрдин, бијабан күлү?
Нәдән гумлар ичрә сән көк салыбсан?
Дүшүндүрүр мәни гызыл јарпағын
Јохсамы ешгидән јадикармысан?
Јохса Лејланын сән ганын ичәрәк
Гумларда ачдын сән еј көзәл чичәк?[1]

Шаир гуру чөлдә, гумлар ичәрисиндә ачылмыш бир күллә Лејлинин ганлы көз јашларыны мүгајисә едир. Ашигинин вүсалына јетмәк үчүн өзүнү шам кими әридән Лејли кечә-күндүз налә едир, јаш төкүр, бијабанлар ичәрисиндә тәк-тәнһа долашыр. Бәлкә бу күл елә Лејлинин илк "ешгинин јадикарыдыр?". Шаир күлү ган рәнкиндә көрүб: "Дүшүндүрүр мәни гызыл јарпағын" - дејәрәк, ону бу гумлу сәһрада Лејлинин ганыны ичиб гырмызы рәнкә бојандығыны көстәрмәк истәмишдир.

Бу чүр тәшбеһләрә башга мисаллар да көстәрмәк олар. Мәсәлән:

Сәс салыб дағда кечә сел сулары,
Мешәдән чыхмададыр ај јухары.

1. Һ.Саһир. Лирик ше'рләр, сәһ. 55.

Шам ачыр сахсыда бир ганлы чичәк,
Әтәкиндә чабалар бир кәпәнәк.[1]

Сахсыда шам јанаркән чичәјә бәнзәр бир көркәм алдыр. Бурада шаир кечә јанан шамы күлдандакы чичәјә бәнзәдир. Санки сахсыда гојулмуш шам дејил, гырмызы чичәкдир.

Саһир башга ше'риндә улдузлардан сүзүлән нуру јағыш дамлаларына бәнзәдәрәк тәшбеһ јарадыр:

Улдузлардан ахан нур јарпагларын үстүндән,
Донуг, гара сулара дамла-дамла дүшәрләр.

Кечәнин гаранлығында улдузларын ишығы сулар үзәриндә бәрг вурур. Хәфиф меһ јарпаглары тәрпәтдикчә дурғун сујун сәтһинә дамла-дамла ишыг дүшүр.

Шаир тәсвир етдији һадисәләрин бүтүн хассәләрини билдији үчүндүр ки, онун јаратдығы тәшбеһләр јаддагалан вә чанлы олур.

Пејзаж

Һ.Саһирин ичтимаи мөвзуларла јанашы, бир сыра лирик ше'рләри дә вар ки, бунлар тәбиәтин тәрәннүмүнә, доғма јурдун көзәлликләринә вә фүсункар мәнзәрәләринә һәср едилмишдир. Шаирин јарадычылығындакы бу хүсусијјәти гејд едән академик Бәкир Нәбијев јазыр: "...Һ.Саһирин ше'рләриндә тәбиәт мәнзәрәләри тәчрид едилмиш вә кәлишикөзәл алынмајыб, биринчи нөвбәдә, чанлы керчәклијин там долғун идеја-бәдии ин'икасына көмәк едән аситә кими тәгдим олунур".[2] Бу сәпкили ше'рләрдә һәссас бир шаир гәлбинин Вәтән торпағына, онун башы гарлы дағларына, күлчичәкли јамачларына, чејран көзлү булагларына, јашыл орманларына, бәрәкәтли дүзләринә түкәнмәз мәһәббәти ифадә

1. Јенә орада, сәһ. 52.
2. Бәкир Нәбијев, "Сөз үрәкдән кәләндә", Бакы, "Јазычы", 1934, сәһ. 204.

олунмушдур. Ше'рин һәр мисрасы гаршымызда бир чығыра дөнүр, бу чығырла биз Вәтән торпағыны вә онун фүсункар көзәллијинин сејринә далырыг.

Бу баҳымдан шаирин "Сәһәнд дағы" һаггында јаздығы ше'ри даһа сәчијјәвидир.

Бахыр Сәһәнд... кечән илки достлары,
Күләр үзлә, узаглардан сәсләјир...
О бир дағдыр, лакин онун үрәји,
Инсанлара дәрин севки бәсләјир.

Дејир: Кәлинi Сүрүләри отладын,
Чәмәнләрим, чајырларым сизиндир.
Ачлыг көрүб, корлуг чәкән обалар,
Кәлин, ичин, булагларым шириндир.

Сизин үчүн јамачлары бәзәјиб,
Көзәл гушлар бәсләмишәм сизләрә.
Чыраг кими гызыл лалә јандырыб,
Јашылхалы дөшәмишәм һәр јерә.

Сиздән узаг, гара күнләр көрмүшәм,
Чох чәкмишәм һәсрәтизи бир ил вар.
Дејин көрүм, бу бир илдә нә көрдүз?
Нә ешитдиз, бу дүнјада обалар?

Кәлин ичин суларымдан дојунча,
Дағын малы јелләриндир, селиндир.
Гарларым, сујум, отум, отлағым,
Әтәјимдә бәсләдијим елиндир.[1]

Бә'зи һиссәләрини вердијимиз бу ше'рдә баһар вахты елобанын јајлаглара галхмасы, Сәһәнд дағынын әтәјиндә чадыр гуруб гојун-гузу бечәрмәси поетик бир дилләтәсвир едилмишдир. Баһарын кәлишилә тәбиәт чана кәлмиш, һәр тәрәф "чыраг кими гызыл лаләјә" гәрг олмуш, әтрафа "јашыл

1. Һ.Саһир. "Лирик ше'рләр", сәһ. 41.

халы" дөшәнмишдир.

Гышын тәсвирини вермәклә шаир јашадығы мүһитлә тәбиәт арасында бир аналокија јаратмышдыр.

Һәр тәрәф ағ либаса бүрүнмүшдүр, бир тикә чөрәк үчүн гапылара дүшән јохсуллар ағыр күзәран кечирирләр.

Шаир өз ше'ринә ичтимаи мәзмун верәрәк јазыр:

Гар јағараг дүнја ачмыш ағ чичәк,
Нә гојун вар отлагларда, нә инәк.
Дәјирманы ахар сулар фырладыр,
Сујун сәси ағачлары јухладыр.
Ичәриси дәјирманын тутгундур,
Һәр јан ағдыр, таван, тахча, дам ундур.

Гызыл күнәш јанырса да бачада,
Сөнүк лампа түстүләнир тахчада.
Бир бучагда чындыр јатаг салыблар.
Ики көрпә кор јухуја далыблар.
Онлар тозлу дәјирманда доғулуб
Күл ачмадан өз гынында боғулуб.[1]

Елә ки, гыш гуртарды, һәр тәрәфдә бир чанланма әмәлә кәлир, зәһмәткеш халг палчыг дамындан чыхараг әкиб-бечәрмәк үчүн тарлаја јолланыр. Әтраф күл-чичәјә гәрг олмуш, сулар мәчрасындан чыхараг чошмуш, бағларда гушлар вәчдә кәлмишдир. Шаир "Јаз" ше'рини мәһз баһарын кәлишинә һәср едәрәк, әввәлдә көстәрдијимиз кими бәдии бир ловһә јаратмышдыр:

"Һејдәр баба", јаз күнәши парлајыр,
Күлә долмуш јашыл бағлар, көј чајыр.
Гушлар охур чичәкләнмиш бағларда,
Сүрү отлар дәрәләрдә, дағларда.
Су сәсиндән чөлдә гулаг тутулур,
Илыг күләк дам, бачаны гурудур.

1. **Һ.Саһир. "Лирик ше'рләр", сәһ. 103.**

Јенә котан ишә дүшмүш тарлада,
Күллү туман, јајлыг учур һавада.
Нә ел үчүн, нә јурд үчүн, шан үчүн,
Арвад, киши чалышырлар хан үчүн...[1]

Шаир јај фәслинә аид олан чизкиләри бөјүк усталыгла "Јај" ше'риндә тәсвир етмишдир. Һәр фәслин өзүнәмәхсус фәрди чизкиләрини, тәбии бојаларыны әсл рәссам маһарәтилә ифадә едән шаир јајын кәлмәси илә инсанларын зәһмәт чәкиб бол мәһсул јетишдирмәсини, лакин бәһрәсини көрә билмәдикләрини көстәрмишдир. Бүтүн дүнја не'мәтләринин јарадычысы зәһмәткеш халг өзү бунлардан мәһрум едилиб. Бу елә бир чәмијјәтдир ки, зәһмәткешин әмәји өз үзүнә күл ачмыр. Бу чәмијјәти сахлајан, әмәји илә сүсләндирән зәһмәтсевәр инсанлар, һакими исә әрбаблардыр:

Исти дүшмүш, јајдыр, күнләр узаныб,
Су азалыб, чајыр, чәмәнләр јаныб.
Күн гызардыб әкинләри, гурудуб,
Бостанчылар чөлдә алачыг гуруб.
Бичин вахты кәлиб чатыб индичә
Хырман дәјмәк кәлир бичин ардыјча.
Хәлбирләјир ана дәни өвсәләр,
Тоз ичиндә јуварланар көрпәләр.
Не'мәт ичрә бу күн ачы чај ичәр,
Гыш күнүндә корлуг вә ачлыг чәкәр.
Ана севинәр, ушаглары бој атар,
Баба өлүб гара торпагда јатар.
Палчыг кома көлкә салар өзкәјә,
Јә'ни нәсил хидмәт едәр хан, бәјә...[2]

"Пајыз" ше'риндә шаир өз һәмвәтәнләринин јурдуну тәрк едиб иш далынча шәһәрләрә кетмәсини, көрпә ушагларын ачыначаглы вәзијјәтини, өлкәдәки өзбашыналығы вә чәһаләти көстәрмишдир. Ше'рин сону шаирин кәләчәјә, азадлыг

1. **Јенә орада, сәһ. 104.**
2. **Һ.Саһир. "Лирик ше'рләр", сәһ. 105.**

күнүнүн доғачағы күнә үмидлә битир.

О, бу дөвранын белә кетмәјәчәјини, һагг вә әдаләт ишинин мүтләг галиб кәләчәјинә гәлбән инаныр:

Лакин “баба” һава јенә гызышар,
Јашылланар гара чәмән, көј чинар.
Гушлар јенә јурдумуза дөнәрләр,
Јад елләрдә гара күнләр көрәнләр.
Јенә күнәш ишыг салар сулара,
Буғда битәр, кәләр ағачлар бара.
Ајдын шәфәг күләр бизим өлкәјә,
Дастан олар һисли дахма, һәм пәјә.
Гара күнүн өмрү “баба”, аз олар,
Зүлмүн оду сөнүб, күлү тез солар.
Онда сәнә мән гошмача гошарам,
Ахар чај тәк, һәм ашарам, чошарам.[1]

“Илин һәр фәсли үчүн сечиләјәви олан әламәтләрин усталыгла сечилиб гәләмә алындығы “Гыш”, “Јаз”, “Јај”, “Пајыз” ше’рләриндән көрүндүјү кими, Һәбиб Саһирин доғма јурдунда јохсуллара илин һеч бир фәслиндә күн-күзәран јохдур. Һава, рузкар аман верәндә дә саһибкар онларын башынын үстүнү кәсдириб аман вермир, јохсулун олан-олмазы, габ-гачағы да ичиндә олмаг шәрти илә, “борча кедир”...[1]

Һәбиб Саһир тәбиәтә һәссас шаир мүнасибәти бәсләјир. Онун тәбиәти экс етдирән ше’рләри исте’дадлы бир рәссам фырчасындан чыхмыш һәгиги сәнәт әсәрини андырыр. О, тәбиәт предметләринә јени мә’на чалары вермәклә, онлары “әтә, гана” кәтирир.

Аразын сују гызыл,
Парылдајыр пырыл-пырыл.
Муғанлар күлләнибдир,
Кәл көзәл; тамаша гыл.

1. Һ.Саһир. “Лирик ше'рләр”, сәһ. 107.
I. Бәкир Нәбијев, Ше'римизин ағсагталы, “Сөз үрәкдән кәләндә”, Бакы, “Јазычы”, 1984, сәһ. 204.

Көј атым, полад наллым,
Бурахма јолда галым,
Дан јери ишыгланыр
Јел әсир салхым-салхым.

Күл кәлир, рејһан кәлир,
Јар кәлир, чанан кәлир.
Узагдан тоз учалды
Шималдан карван кәлир.[1]

Тәзад

Саһир ше’рләриндәки тәзад әсасән ишыгла зүлмәтин, мөвчуд зиддијјәтли чәмијјәтлә хошбәхт сабаһын арасында олан зиддијјәтин ифадәсидир.

Мәсәлән:

Күнәш гызыл алу-сачыр һәр јана,
Лакин аләм нәдән олмуш гәмхана?
Түкәнмәздир бу дүнјанын сәрвәти,
Јох кәндлинин нә чөрәји, нә əти.[2]

Бу бәнддә шаир јашадығы дөврүн тәзадлы чәһәтләрини көстәрмишдир. Күнәш гызыл шәфәгләри илә бүтүн јер үзүнү нура бојадығы һалда, бу торпаға ишыг сачмаз. Бу јерин вар-дөвләти, сәрвәти ашыб-дашыр, анчаг кәндлинин “нә чөрәји, нә əти” вар.

Саһир мүшаһидә етдији бүтүн һадисәләрә ичтимаи мәзмун верәрәк, өз ше’ринин тә’сирини даһа да артырыр. Будур, “күмүш гәндилләр”лә әһатә олунмуш мөһтәшәм бир сарајда “фил дишилә бәзәнмиш тахт үстә отуран јәзид” бајрам ичәрисиндәдир. Јәзидин сарајында бөјүк бир бүсат вар; һамы јејир, ичир, шәнлик едир. Шаир бу тәсвирдән сонра өз јурдундан дидәркин дүшмүш, ач вә сусуз кәндлиләрин һәјатыны

1. Һ.Саһир. “Сәһәр ишыгланыр”, Теһран, 1979, сәһ. 125.
2. Һәбиб Саһир. “Көвшән”, сәһ. 90.

көстәрир. Онлар кечәнин зүлмәт гаранлығында ешидилән шәнлик сәсинә бөјүк һәсрәтлә гулаг асырлар:

Инди гырх күн гуру чөлләрдә кәзән бир карван,
Јанашыр ај ишығында тәпәнин зирвәсинә.
Дәвә үстүндә сусуз, ач галан арвад вә ушаг,
Гулаг асмагдадылар гәсрдә бајрам сәсинә.[1]

Бә'зән шаир ади бир һадисәјә дәрин поетик мә'на чалары вермәклә ону ше'ринә мөвзу сечир. Шаир "Кејһан" журналынын бир нөмрәсиндә охујур ки, "Мијана кәндләринин бириндә ач ушаглар батбат отуну јејиб дәли олдулар". Бу ачыначаглы сәһнәни ше'ринә мөвзу көтүрән шаир јашадығы чәмијјәтдә синифләр арасында тәзад көрүр:

Дөвләтли ушағы јејиркән гышда,
Портағал, алма, ананас, банан.
Кәндин ушаглары мејвә дадмазлар,
Онларын мејвәси батбатды инан.[2]

Ше'рдә варлы ушаглары илә јохсул ушагларынын јашајышы мүгајисә олунур. Бу мүгајисәдән көрүнүр ки, варлы ушаглары һәр чүр наз вә не'мәт ичәрисиндә јашадыглары һалда, јохсул ушаглары бүтүн бу не'мәтләрдән мәһрумдурлар. Онларын мејвә јеринә једикләри анчаг чөлдә битән вәһши батбат отудур.

Шаирин ше'рләриндә елә бејтләр вар ки, тәзад һәр бејтин өзүндә ифадә олунур. Мәсәлән:

Сән јашында олан гызлар, кәлинләр,
Нәдән солмуш ачан күлүн тез сәнин?
Мәхмәр кејиб зәнкинләрин гызлары
Нәдән мәхмәр онлар үчүн, без сәнин?[3]

---

1. Јенә орада, сәһ. 165.
2. Һ.Саһир. "Сәһәр ишыгланыр", Теһран, 1979, сәһ. 64.
3. Һ.Саһир. "Лирик ше'рләр", сәһ. 18.

Биринчи ики мисрада шаир јохсул гыза мүрачиәт едәрәк көстәрир ки, бүтүн сән јашында олан көзәл гызлар һәр тәрәфә ишыг сачыр, лакин сәнин күл јанагларын нәдәнсә солуб. Икинчи мисрада исә: зәнкинләрин гызлары мәхмәр кејдији һалда, шаирин тәсвир етдији зәһмәткеш гыз исә бездән (учуз парчадан) кејинир.

Вә ја:

Гопмасајды туфан, батмазды кәми,
Чахмасајды шимшәк, јағмазды долу.
Олмасајды овчу јашыл мешәдә,
Гырылмазды гушун ганады, голу.[1]

Биринчи бејтдә туфанын гопмасы илә кәминин батмасы, шимшәјин чахмасы илә долунун јағмасы, икинчи бејтдә исә овчунун мешәјә кәлмәси илә гушун гол-ганадынын сынмасы тәзадлы лөвһәләрдир.

Тәкрир

Саһир ше'рләриндә ишләнән бәдии тәсвир васитәләриндән бири дә тәкрирдир. О, өз фикрини даһа гүввәтли ифадә етмәк үчүн тәкрирләрдән јерли-јериндә истифадә етмишдир. Мәсәлән:

Чыраг вар узаглардан,
Азғына үмид верәр.
Чыраг вар ишығында
Карванлар јолдан кечәр.
Чыраг вар дахмаларда
Кечәни күнәш едәр.
Чыраг вар парылтысы
Һәсрәтин атәшидир.[2]

---

1. Шаиирн гејри-мәтбу ше'ридир.
2. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.

Бу мисраларда ишләнән "чыраг вар" ифадәси тәкририн анаформа формасы олуб, фикри бир даһа гүввәтләндирмиш, ејни заманда она емосионаллыг кәтирмишдир.

Бу хүсусијјәтә шаирин башга ше'рләриндә дә раст кәлмәк олар:

Олмасајды битрәк гуру чөлләрдә,
Олмасајды нифаг бизим елләрдә.

"Гурсанлар" кәмијә дәмир атмазды,
Пусгу гуруб јолда шејтан јатмазды.

Бурада биринчи ики мисрадакы "олмасајды" сөзү тәкрир олуб ики дәфә ишләнәрәк ше'рин тә'сирини бир гәдәр артырмышдыр. Јахуд:

Дашма чај, дашма, бир чәкин,
Јол үстүндә вар баг, әкин.
Дашма, кәндләри јыхма, сән,
Халг итирмәсин әмәјин.[1]

Бурадакы "дашма" сөзү үч дәфә тәкрар олунмасына бахајараг, ше'рин дилини ағырлашдырмамышдыр, әксинә онун јахшы сәсләнмәсинә вә фикрин гүввәтли верилмәсинә сәбәб олмушдур. Вә јахуд:

О күнләр ки, сармашыглар дивардан,
Сачларыны бизим баға төкәрди.
О күнләр ки, сон баһарын күнәши
Булудлардан ишыг дағa төкәрди.[2]

Бу бәдии лөвһәдә дә "о күнләр ки" ифадәсинин ики дәфә тәкрар едилмәси аһәнкдарлығы хејли артырмышдыр.

1. Һ.Саһир. "Лирик ше'рләр", сәһ. 82.
2. Јенә орада, сәһ. 16.

Мубалиғә

Саһирин ше'рләриндә ишләнән бәдии ифадә васитәләри сырасында мүбалиғә әсас јер тутур. Шаир өз дөврүндәки ичтимаи бәрабәрсизлији, доғма дијардан узаг дүшүб гүрбәт өлкәдә кечирдији ағыр илләри мүбалиғәләрлә даһа парлаг көстәрә билмишдир. Мәсәлән:

Мәни солғун көрүб әндишә етдин,
Сусуз галса олур бағда от өлкүн.
Ичимдә бир јанар од вар, күнәш вар,
Мәни бир зәррәчик санма, гызыл күн.[1]

Доғма вәтән торпағындан сүркүн едилмиш шаир чәтинликләрлә гаршылашыр. Өз елинин, обасынын һәсрәтини чәкән шаир "ичимдә бир јанар од вар, күнәш вар" - демәклә дахили јанғысыны мүбалиғәли шәкилдә ифадә едир.

Бә'зән шаир тарихи вәрәгләјәрәк доғма һәмвәтәнләринин азадлыг мүбаризәсини хатырлајыр:

Сакит көрәр һәр кәс мәни,
Үрәјимдә туфан гопар.
Јада дүшсә "Ганлы хәзан",
Күлмәз олур, күллү баһар.[2]

"Үрәјимдә туфан гопар" ифадәси тәсадүфи ишләнмәмишдир. Ше'р бизә өз әзми вә ирадәсилә тарихә зәфәрләр јазмыш бөјүк бир халгын гәһрәманлыг әзминдән, мүбаризлик еһтирасындан хәбәр верир. Ше'ри охудугча Вәтәнин мүгәддәратыны дүшүнән, азадлыг јолунда өз чанларыны гурбан верән гәһрәманлар јада дүшүр. Ингилабын кенишләндији бир вахтда гүдрәтли гәләм саһибләри өз халгынын азадлыг мүбаризәсинә јени бир тәкан верди. Бу әсәрләр халг ингилабына

1. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.
2. Шаирин гејри-мәтбу ше'ридир.

дүзкүн истигамәт вермәклә, онлары бу мүбаризәдә ардычыл олмаға сәфәрбәр етди.

Мүтәрәгги шаирләрин дүшмәни кәскин тәнгид едән, халгы мүбаризәјә руһландыран ше'рләрини нәзәрдә тутараг, Саһир белә әсәрләрин гылынчдан да кәсәрли олдуғуну көстәрир вә мараглы бир мүбалиғә јарадыр.

Шаир башга бир бејтиндә зүлмәт кечәдә көзәлин әтрафы ишыға гәрг етмәсиндән вә кәминин бу ишыға тәрәф истигамәт тутуб саһилә кәлмәсиндән бәһс едир.

Нә билирсән еј гәмәр, сән јанаркән зүлмәтдә,
Һансы кәми бу јашыл саһилләрә јанашды.

Бәдии суал

Саһир ше'рләриндә бә'зән мисраларын сону суалла битир. Бу суаллар ади суал чүмләси олмајыб, фикрин емосионал тә'сир күчүнү артырмаг үчүн ишләнән бәдии суаллардыр.

Бу бахымдан шаирин "Тәранә" ше'ринә нәзәр салаг:

Узаглардан бахма, күн,
Булудлардан бир сүрүн,
Бизә јахын кәлмәзсән,
Чәкиләрсән, нә үчүн?!

Көнүл јанар һәр ахшам,
Сәни анар һәр ахшам,
Бу јаралы үрәјим
Нәдән ганар һәр ахшам?![1]

Бу суаллар өз дөврүндән сон дәрәчә наразы олан һуманист шаирин нараһатлығыны ифадә едир. О, "бу јаралы үрәјим нәдән ганар һәр ахшам", - демәклә заманын зүлмү ичәрисиндә

1. **Һ.Саһир. "Лирик ше'рләр", сәһ. 64.**

сыхылан вә тәһгир олунан һәмвәтәнләринин ағыр талејиндән кәдәрләндијини билдирир. Әлбәттә, бу кәдәрли вәзијјәт шаирә бәдбинлик кәтирмәмишдир. Әввәлдә көстәрдијимиз кими о, сәлтәнәт режиминә гаршы барышмаз мүбаризә апармышдыр.

Өз јурдундан дидәркин дүшмүш, "ач гарына шәһәрләрдә кәзән" гарачыларын сәфил һәјатыны көрән шаирин:

Нәдән әјдиз бојун зүлмә чаһанда?
Боғмадыныз иблисләри туфанда?
Сиз гатланан зүлмә дөзмәз голлар да
Нә вахтадәк сүрүнмәли јолларда?[1]

- суалы ше'ри мәнтиги чәһәтдән тә'сирли етмишдир.

"Сабаһадәк ојаг галан кимләрдир?" - дејән шаир өмрүнү Вәтәнин азадлыг вә истиглалијјәти үчүн шам кими әридән гүдрәтли гәләм саһибләрини, әсл шаир өмрүнү вәсф етмишдир:

Шаир сөзүн һәр динләјән анлармы?
Ше'рдәки кизли галан мин гәми?
Анламајан дејил көнүл мәһрәми
Намәһрәмә һәмдәм олан кимләрдир?[2]

Бундан сонра кәлән һәр бәндин сонунчу мисрасы суал интонасијасы илә гуртарыр.

"Нәдир сәнин симанда о көлкәли дүшүнчә?" - суалыны шаир ашағыдакы мисрада суал формасында тәсдиглә ифадә едир:

Һәјатында чәкдијин меһнәтләрин изими?

вә с.

Бу нүмунәләрдән көрүндүјү кими Һәбиб Саһир бәдии тәсвир васитәләри илә өз фикирләрини долғун ифадә етмиш вә

1. **Һ.Саһир. "Сәһәр ишыгланыр", Теһран, 1979, сәһ. 59.**
2. **Һ.Саһир. "Лирик ше'рләр", сәһ. 29.**

ше'рләринин орижиналлығыны бир даһа артырмышдыр.

Саһирин ше'р дили өз тәбиилији вә сәмимилији илә диггәти чәлб едир.

Долғун вә јериндә ишләнмиш бәдии тәсвир васитәләри онун ше'рләринин тә'сир даирәсини артырмыш, мәнтиги чәһәтдән гүввәтли етмишдир. Ашағыдакы бәндә диггәт јетирәк:

Чардагларда гонан күнүн ишығы,
Өпүр "Дәмирли"нин додагларындан.
Јарпағын сәси тәк севдалы аһәнк,
Ешидилир кәндин булагларындан.[1]

Бу парчада ифадә олунан фикир нечә дә поетикдир, ахычыдыр.

Јахуд:

Бир тәбәссүм олсам додагларында,
Солғун јанагларын гызыл күл етсәм.
Бир дамла јаш кими ахыб көзүндән,
Әтлас әтәјиндә әријиб кетсәм...[2]

Бурада һисс вә һәјәчандан доған романтик вүс'әт нә гәдәр күчлүдүрсә, һәм дә устад сәнәткар гәләминдән чыхмыш јүксәк ше'ријјәт вә поетик нүмунәнин тәсвирини көрүрүк.

Бә'зән шаир рәмз вә үстүөртүлү ифадәләрлә јашадығы мүһитин чох да узун кетмәјәчәјини, азад вә хошбәхт кәләчәјин јахында олдуғуну бөјүк үмид һиссилә ифадә едир.

Саһир аз сөзлә дәрин мә'на ифадә едән сәнәткардыр.

Мән јурдуму өзкәләрә сатмадым,
Хәләт алыб өз елими атмадым,
Мәхмәр, ипәк јатаг ичрә јатмадым...[3]

---

1. Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 121.
2. Һ.Саһир. "Лирик ше'рләр", сәһ. 40.
3. Һ.Саһир. "Көвшән", сәһ. 88.

- дејән шаир өз өмрүнү доғма халгынын сәадәти јолунда сәрф едәрәк, дүшмән гаршысында ачизлик көстәрмәмиш, азадлыг наминә өз әсәрләрилә халгынын милли азадлыг һәрәкатында јахындан иштирак етмишдир. Саһирин бу руһда јазылан ше'рләриндә доғма јурдуна, гәһрәман халгына дәрин мәһәббәт бәсләјән исте'дадлы шаирин нараһат үрәк чырпынтыларыны ешидирик. Бу үрәк јанараг халгын ингилаби мүбаризәсинә ишыг сачмыш, онлары бир даһа јенилмәз, тутдуғу јолда ардычыл вә мүбариз олмаға руһландырмышдыр.

Һ.Саһир ше'рләри орижинал, јени мә'на чалары ифадә едән поетик тапынтыларла да зәнкиндир.

Үмид гәмли көнүлдә ишыг сачан күндүр;
Һәсрәт илә өмүр сүрән инсана
Кениш дүнја дар, гаранлыг зиндандыр;
Һәјаты анламајан зүлмә баш әјәр;
Нәдир сәнин симанда о кәлкәли дүшүнчә,
Һәјатында чәкдијин мөһнәтләрин изими;
Торпагда сүрүнмәк мәнә јарашмаз,
Ишыглы үрәјә зүлмәт долашмаз. -

- кими мисраларда шаир сөзүн поетик мә'насыны гүввәтләндирмиш вә өз фикирләрини јүксәк бәдииликлә ифадә етмишдир.

Саһирин әсәрләриндән кәтирдијимиз бу тапынтыларын сајыны артырмаг да олар.

Беләликлә, Саһир ше'рләриндән кәтирдијимиз бу нүмунәләрдән белә гәнаәтә кәлирик ки, о, өз дујғу вә һиссләрини образлы ифадә етмәк үчүн бәдии тәсвир васитәләриндән јерли-јериндә мәһарәтлә истифадә етмишдир. Бу һәр шејдән әввәл устад сәнәткарын јүксәк поетик аләминин зәнкинлијиндән вә шаир сәмимијјәтиндән ирәли кәлир.

Һ.Саһир поезијасында вәзн вә гафијә системи

Һ.Саһир устад бир шаир кими дүнја ше'риндә ишләнән бир чох вәзнләрдән бәһрәләнмиш вә онларын һәр бириндә

көзәл нүмунәләр јарада билмишдир. Шаир бу барәдә данышаркән јазыр:

"Шүбһәсиз түрк ше'ринин вәзни һеҹа вәзнидир. Бу һеҹа вәзниндә түрк шаири мәҹбур дејил сөзләри, кәлмәләри өз тәбии аһәнкиндән вә гәлибиндән чыхартсын. Әруз вәзнинин дә о көзәл аһәнки вә гафијә асанлығы инсаны вәсвәсә едир ки, бир аз да әруз вәзни јазсын. Бу күнә гәдәр бизим азәрбајҹанлы түркләримиз османлылары демирәм (онлар әруз вәзниндә ше'р демишсәләр дә о гәдәр дә фарси шивәсинә јахын дејил), амма Азәрбајҹанда бу күнә гәдәр истәр классик, истәр сон заман шаирләри түркҹә ше'р демишләр, амма гафијәләр бүсбүтүн фарсҹадыр, сонра да фарс шивәси кими силаблары узадырлар вә фарс ләһҹәсинә јахын еләјирләр. Бу да бизә јарашан бир шеј дејил. Әдәби әсаләтдән узагдыр. Амма мән вә бир чох кәнҹ шаирләр ки, бу заманда әруз вәзниндә ше'р дејирләр. Јүзә јүз әруз вәзни түрк аһәнкилә јазырыг, фарси аһәнкилә дејил, беләҹә мән әруз вәзниндә дә чохлу ше'рләр демишәм вә бу ше'рләри хошбәхтән һеч түркү шәклиндән, аһәнкиндән хариҹ олмур. Бу да ки, чох диггәт истәјир. Түрк шаири Јаһја Кәмалын ше'рләри әруз вәзниндәдир. Һабелә Әһмәд Һашим, бунлар әруз вәзниндә ше'р демишсәләр дә фарс ше'ринә һеч бәнзәмир бунлар. Буна көрә демәк олмаз ки, шаир, мәсәлән, истәрсә әруз вәзниндә десин, ја һеҹа вәзниндә десин, һеч фәрг еләмәз".[1]

Һ.Саһир һеҹа вәзнинин мүхтәлиф бөлкүлү формаларындан истифадә етмишдир. Бә'зән шаир ше'рләрини бајаты вә "маһны" адландырыр. Бу дөрдлүкләрдә дә сабит бөлкү системни көрә биләрик:

... а Елләрә алгыш олсун, 3 : 4 - 7
... а Намәрдә гарғыш олсун. 3 : 4 - 7
... а Гар дөнүб јағыш олсун, 3 : 4 - 7
... б Күлләнсин бизим Вәтән. 3 : 4 - 7

вә ја:

1. "Варлыг", Хордат, 1360, N 3, сәһ. 8.

вә ја:

... а Чыраг јандыр, оҹаг гур, 4 : 3 - 7
... а Кор јухудан бирҹә дур. 4 : 3 - 7
... б Гој әмәлин дағытсын, 4 : 3 - 7
... а Јурдумуза гызыл нур. 4 : 3 - 7

Һ.Саһирин әсәрләриндә једдиһеҹалынын чохлу нүмунәләри илә растлашырыг. Онун икибәндлик "Тәранә" ше'ринә диггәт јетирәк. Ше'рин биринҹи бәндинин ики мисрасы һәм гафијә, үчүнҹү мисра сәрбәст бурахылыр, дөрдүнҹү мисра исә биринҹи вә икинҹи мисраларла гафијәләнир:

... а Узаглардан бахма, күн, 4 : 3 - 7
... а Булудлардан бир сүрүн. 4 : 3 - 7
... б Бизә јахын кәлмәзсән, 4 : 3 - 7
... а Чәкинәрсән нә үчүн?! 4 : 3 - 7

... а Көнүл јанар һәр ахшам, 4 : 3 - 7
... а Сәни анар һәр ахшам, 4 : 3 - 7
... б Бу јаралы үрәјим 4 : 3 - 7
... а Нәдән ганар һәр ахшам?! 4 : 3 - 7

Шаирин "Фридун Ибраһимијә", "Араза гурбанлыг", "Севки олса, истәк олса", "Јурд маһнысы" вә с... ше'рләри сәккиз һеҹалыдыр. Бу ше'рләрдә дә о, орижинал мисралар дүзүмү вә гафијә системи јаратмышдыр. Нүмунә үчүн "Фридун Ибраһимијә" адлы ше'рә диггәт едәк:

... б Мәктәбләрдә ана дилин 4 : 4 - 8
... а Охутдуран устад јохдур 4 : 4 - 8
... б Орду-орду ојмагларда 4 : 4 - 8

... а Әсир чохдур, азад јохдур 4 : 4 - 8
... б Кечиб чыраг, сөнүб оҹаг 4 : 4 - 8
... а Хараба чох, абад јохдур 4 : 4 - 8

Бу ше'рин һәр бәнди алты мисрадан ибарәтдир, гафијә

системи дә фәрглидир. Белә ки, икинчи, дөрдүнчү, алтынчы мисралар һәмгафијәдир, галан мисралар исә сәрбәстдир:

... б Бунла белә әминәм ки, 4 : 4 - 8
... а Нур зүлмәти боғачагдыр, 4 : 4 - 8
... б Ән нәһајәт үфүгләрдән 4 : 4 - 8
... а Гызыл күнәш доғачагдыр. 4 : 4 - 8
... б Даш нә гәдәр бәрк олса да 4 : 4 - 8
... а Исти, сојуг ојачагдыр. 4 : 4 - 8

Шаирин "Отур евдә" адлы ше'ри дә сәккиз һечалыдыр. Бурада о, халг ингилабы баш верәркән иртича гүввәләрини вә шаһы мәдһ едән шаирләри кәскин тәнгид атәшинә тутурду:

... Кет, ашналыг гатма артыг 4 : 4 - 8
... Јад сәниндир, сән дә јадын. 4 : 4 - 8
Јаслы пајыз үз верәркән 4 : 4 - 8
Чәлладлары алгышладын. 4 : 4 - 8

Саһирин һеча вәзнли ше'рләри форма чәһәтчә бә'зи сәчијјәви хүсусијјәтләрә маликдир. Мәсәлән, шаир ше'рләринин бә'зисини гошма формасында јазыр:

Чәваһир олдумса кимсә алмады,
Әридим, әридим изим галмады.
Јолдашларым мәни јада салмады,
Бурах кедим көзәл, ахшамчағыдыр.

Мә'лум олдуғу кими он бир һечалы ше'р формасында ән чох јајылмыш бөлкүләр 6 - 5; 7 - 4; 4 - 4 - 3-дүр. Бәндин илк мисрасындан башлајараг сон мисрасынадәк һәмин өлчүләрдән биринә риајәт едилмәлидир. Бә'зән шаир ејни бәндин ајры-ајры мисраларыны мүхтәлиф тәгтидә апарыр. Мәсәлән:

Илләр боју бизә һөкүм сүрдү фарс,
Әсир олдуг, тој-дүкүнләр олду јас.
Бојундакы зәнчирләри басды пас,
Һаны јурдлар, һаны елләр, һаны јар?

Шаирин он бир һечалы ше'рләри а а а в принсипи илә гурулур. Саһирин алты мисралы ше'рләриндә исә икинчи, дөрдүнчү, алтынчы мисралар һәмгафијә, галан мисралар исә сәрбәст олур.

Шахта дүшдү, думан басды дағлары,
Аиләләр матәмләрә бүрүндү.
О јердә ки, илыг јелләр әсәрди,
Туфан гопуб, ачлыг өлүм көрүндү.
Көзәл гызлар, кичик көрпә ушаглар,
Гапы-гапы диләнәрәк сүрүндү...

Ше'рдә гафијәләр: бүрүндү көрүндү сүрүндү - дүр, галан мисралар исә сәрбәст ишләдилир. Саһирин лирик ше'рләриндә чох заман гафијәләнмә икинчи вә дөрдүнчү мисралар арасында олур. Нүмунә үчүн "Сәһәнд дағы" ше'риндән ики бәнди алаг:

Баһар Сәһәнд, кечән илки достлары 4 : 4 : 3 - 11
Күләр үзлә узаглардан сәсләјәр. 4 : 4 : 3 - 11
О бир дағдыр, лакин онун үрәји 4 : 4 : 3 - 11
Инсанлара даим севки бәсләјәр. 4 : 4 : 3 - 11

Дејәр кәлин, сүрүләри отладын, 4 : 4 : 3 - 11
Чәмәнләрим, чајырларым сизиндир. 4 : 4 : 3 - 11
Ачлыг көрүб, корлуг чәкән обалар, 4 : 4 : 3 - 11
Кәлин, ичин булагларым шириндир. 4 : 4 : 3 - 11

Шаирин елә ше'рләри дә вардыр ки, гафијә мәснәвидә олдуғу кимидир:

... а Һејдәр баба, Јаз күнәши парлајыр,
... а Күлә долмуш јашыл бағлар, көј чајыр.
... а Гушлар охур, чичәкләнмиш бағларда,
... а Сүрү отлар дәрәләрдә, дағларда.

Саһир поезијасында он бир һечалы ше'рләрин гафијә гурулушу мүхтәлифдир. "Мәктәб хатирәләри" ше'риндә гафијә

системинә фикир верәк:

... а Мән јурдуму өзкәләрә сатмадым,
... а Хәләт алыб өз елими атмадым.
... а Мәхмәр ипәк јатаг ичрә јатмадым.
... б Гадир мәнә ачы шәраб ичиртди,
... б Дүшмән мәни јад елләрә көчүртдү.

Бу ше'рдә һәр бәндин үч мисрасы гафијәләнир, дөрдүнчү вә бешинчи мисралар исә өз араларында һәмгафијә олур. Шаирин "Бизим мәһлә", "Кечән хатирәләр" вә саир ше'рләри бу сәпкидәдир.

Он дөрд һечалы ше'р шәклиндән Һ.Саһир о гәдәр дә чох истифадә етмәмишдир. Лакин онун мүәјјән нүмунәләрини јаратмышдыр. "Чөл јолларында" ше'риндән бир парча алаг:

Сакитликдир кечә вәгти, сакитлијин нәғмәсилә,
Санки дәрин рө'јалара далмыш дағлар, бијабанлар.
Бүтүн һәр шеј сүкут едиб, инди мәним хәјалымын,
Көјләриндә изләр ачыб сәдәф рәнкли кәһкәшанлар.

Бурада тәсвир олунан реаллығы, конкрет вәзијјәти (дәвә карванынын ағыр, ләнкәрли һәрәкәтини) әкс етдирмәк үчүн шаир чох ујарлы бир васитә кими һеча вәзнинин онaлтылығыны сечмиш; онун 4 - 4 - 4 - 4 бөлкүсүндән мүвәффәгијјәтлә фајдаланмышдыр. Јери кәлмишкән гејд едәк ки, Шота Руставелинин "Пәләнк дәриси кејмиш пәһләван" поемасыны халг шаири С.Вурғун мәһз бу бөлкү илә тәрҹүмә етмишдир.

Әруз вәзни

Һ.Саһир һеҹа вәзни илә јанашы, һәм дә әруз вәзниндә хејли лирик ше'р вә гәзәлләр јазмышдыр. Бу сәпкили ше'рләрдә ингилабчы түрк шаирләри Т.Фикрәтин вә Ҹ.Саһирин шаирә бөјүк тә'сири олмушдур. Бу барәдә о јазыр: "Әдәбијјат - је - ҹәдиде", "Рәсмли аj" журналларында түрк шаирләринин ше'рләри чап олунурду, бизим дә чох хошумуза кәлирди. Бу

шаирләрин ичиндә Тофиг Фикрәт вә Ҹәлал Саһир кими шаирләрин чохлу ше'рләри вар иди. Мән Ҹ.Саһирин ше'рләрини даһа хијал әнкиз, даһа хош аһәнк олдуғуна көрә чох бәјәнирдим. Она көрә мән о шаирин о мә'нәви тә'сирләрини јаддан чыхартмајым дејә, "Саһири фамил ады", "сан" јеринә интихаб еләдим. Әлбәттә, кәрәк иди Ҹ.Саһирин өзүндән иҹазә алајдым, тәәссүфләр олсун ки, мән Истанбула кедәндә Ҹәлал Саһир өлмүшдү".[1]

Демәк олар ки, Ҹәлал Саһир дә Һәбиб Саһир кими лирик дујғулу вә өз ана дилинә ашиг олан бир шаир иди. О, јарадыҹылығa әруз вәзни илә башламыш вә нәһајәт, ҹүмһуријјәт дөврүнү һеча вәзни илә саламлады. Шаирин "Кечәдир" ше'ри әрузда нечә дә аһәнкдар сәсләнир:

Кечәдир, аj учалыбдыр вә Сәһәндин нәфәси,
Бағчаларда ачыр әфсунилә күл гөнчәләрин.
Кечәнин пәрдәләриндә пәри, ше'р вә хәјал,
Бир нәфәслә о нәвазишлә ачар бал вә пәрин.

Суда ојнур ајын әнвары, күлүр ајинәдә,
Ал ишыгларла онун әкси хәјал әнкизи.
Ајналарда вә суда һаләнәнән нәгши хәјал,
Ләвһә фикрәтдә нә хош нәгш еләјир Тәбризи.

Илк бахышда шаирин әруз вәзниндә јаздығы ше'рләри һеча вәзниндә јазылмыш ше'р тә'сири бағышлајыр. Бу, устад шаирин Азәрбајҹан дилинин гајда-ганунларына дәриндән бәләд олмасыны сүбут едир.

Шаирин "Зәбәрҹәд улдузу" ше'ри дә әруз вәзниндәдир:

Гаранлыглар чөкәр-чөкмәз көлкәләнән дүнјамыза,
Бир зәбәрҹәд улдуз доғар, үфүгләрин пәрдәсиндә.
Күндүзләри дујулмајан башга аһәнк ешидилир.
Тарлаларда кизли галан бөҹәкләрин шән сәсиндә.
Јоллар хәлвәт олан заман дағлар, дашлар пәрдәләнир,
О зәбәрҹәд көзәл улдуз јаваш-јаваш суја енир.

---

1. "Варлыг", Хордат, 1360, N 3, сәһ. 9.

Мүәллифин “Бир әрәб сарајыдыр”, “Сөндүрмә”, “Пајызын илк күнләри”, “Кечә ишыглары”, “Мешәләрин гојнунда” вә с. ше’рләри дә әруз вәзниндә јазылмышдыр.

Һ.Саһир әруз вәзнинә јарадычылығынын әсасән илк дөврләриндә даһа чох мүрачиәт етмишдир. Бу дөврдә бир тәрәфдән она шифаһи халг әдәбијјаты, дикәр тәрәфдән классик шаирләрин әсәрләри вә түрк әдәбијјаты да тә’сир көстәрмишдир.

Һәбиб Саһирин ше’р аләминә кәлдији заманларда Т.Фикрәт, Чәлал Саһир, Әһмәд Һашым вә башгалары әсасән классик ше’р формаларында әсәрләр јазырдылар.

Үмумијјәтлә, Һ.Саһирин әруз вәзнли ше’рләриндә дә дүнјәви вә һуманист һиссләр олдугча күчлү сәсләнир.

Сәрбәст вәзн

Һ.Саһирин сәрбәст вәзнли ше’рләри азлыг тәшкил етсә дә о бу вәзндә көзәл поетик нүмунәләр јарада билмишдир. Шаирин сәрбәст вәзн һаггында фикри беләдир: “...Сәрбәст ше’р, ја бизим дедијимизә азад ше’р, демәк олар ки, бу әсрин вә бу заманын күллү бағларында әсән бир нәсимдир, ја да ки, көјдән енән бир ишыгдыр. Чох көзәл бир сәпкидир. Анчаг һәр шаирин гүдрәтиндә дејил ки, сәрбәст, ја азад ше’р десин. Сәрбәст ше’рдә гафијә өз-өзүнә автоматик кәләр, јә’ни һеч истәмәз ки, ики дәнә мисраны гафијә илә бағласын. Биз биринчи дәфә азад ше’ри түрк әдәбијјатындан ешитдик. О да талесиз шаир ки, чаванлығыны зинданда кечирди. Онун ше’рләри иди: Назим Һикмәт”.[1]

Һ.Саһирин ше’рләри дахили бир нараһатлығын, чошғун бир үрәјин чырпынтыларындан јараныр. “Тәнасөх” ше’риндә инсан һәјатынын рәнкарәнк сәһнәләри - енишли-јохушлу ушаглыг, кәнчлик вә гочалыг илләри нечә дә көзәл сәчијјәләндирилиб:

Гәзәлләрим сары ишыг чырагды,
Һәсрәтилә еләнләрин гәбри үстә јанар иди.

1. “Варлыг”, Хордат, 1360, N 3, сәһ. 13.

Көнлүм көһнә дивар иди.
Гара севда бајгуш кими о дивара гонар иди.
Бир даш идим,
Селләр мәни дашдан-даша чаларды.
Јүнкүл саман чөпү идим,
Јелләр мәни ганадына аларды.
Көзләр өнүнә кәлиб учан тәсвир идим,
Рө'јаларда кәзирдим.
Шәфәг идим,
Ахшамчағы үфүгләри бәзәрдим.
Сакит көрәр һәр кәс мәни
үрәјимдә туфан гопар.
Јада дүшәр ганлы хәзан,
Күлмәз олур күллү баһар.

Көрүндүјү кими, бурада гафијәләр дә вардыр, анчаг бөлкү јохдур. Лакин Саһирә көрә: “Бир чох шаирләр азад ше’р дејәркән һеча вәзнинин гајдаларыны нәзәрә алмырлар, мәсәлән, бир чох заман көрүрсүз ки, бир мисра чох узундур, о бириси чох гысадыр. Амма мән чалышырам ки, азад олдуғу һалда, мәсәлән, “алты-беш” кәлсин, “дөрд-дөрд” кәлсин. Мәним әгидәмчә белә ше’рләр дејәндә даһа хош аһәнк олур, даһа артыг халгын хошуна кәлир”.[1] Бә’зән дә мисралар узун вә ја гыса олур:

Гумрал сачыны төк үзүнә
Ал еlә удун.
Ојнат гашыны, күл мәләјим,
ач көзүн еј гыз.
Гој телләринин пәрдәләриндә көрүнүб
парласын улдуз.

Шаирин елә ше’рләри вар ки, фикир силсиләси, сөз дүзүмү ардычыл кәлдикчә гафијә системи дә көзләнилир.

Бир чох хәзан кәлиб кечди
Бир чох карван гонуб көчдү.

1. “Варлыг”, Хордат, 1360, N 3, сәһ. 14.

Бир хəзанда
јетим галдыг,
Бир хəзанда
севдаландыг.
Бир хəзанда
аловландыг.
Əн нəһајəт,
хүлјаларын һавасында
ганадландыг.
Бир хəзанда,
Парлаг гызыл күнəш доғду,
Бир хəзанда
булуд кəлиб күнү боғду...

Тəкчə ону демəк кифајəтдир ки, устад сəнəткарын сəрбəст вəзндə јаздығы "Бөјүк Ленинə" поемасы сəнəткарлыг чəһəтдəн онун поезијасында əн көзəл нүмунə сајыла билəр.

SON SÖZ

97 il bundan əvvəl dünyaya gəlmiş, Cənubi Azərbaycanda şahlıq diktaturasının hakim olduğu bir zamanda yaşamış H.Sahir dövrün ictimai-siyasi hadisələrində yaxından iştirak etmiş, xalqın həyatını əks etdirən mübariz ruhlu şe'rlər yazaraq məşhurlaşmışdır.

Bu kitabda H.Sahirin bütün əsərlərini tədqiqat obyekti kimi götürüb təhlil etmək əsas vəzifə və məqsəd olmamışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, müəllifin mə'nalı həyat yolunu və müxtəlif illərdə qələmə alınmış uğurlu sənət əsərlərini qruplaşdırıb təhlil etmişik. H.Sahir yaradıcılığını yeni elmi-nəzəri səpkidə təhlil edərkən, bizdən əvvəlki tədqiqatlarda uğurlu axtarışlara və yol verilən səhvlərə də münasibətimizi bildirməyə çalışmışıq.

Təxminən 65 illik ədəbi-bədii təcrübəyə malik qocaman şairin uzun və məhsuldar yaradıcılıq yolu doğma Vətənlə, onun keçmişi, bu günü və gələcəyi ilə bağlı olmuşdur. Şair bütün yaradıcılığı boyu qəlbindəki saf və müqəddəs duyğuları damla-damla, qığılcım-qığılcım öz xalqına, ölkələrə paylamışdır.

Şahlıq rejiminin sərt qayda-qanunlarını görmüş şair nə qədər ağır məhrumiyyətlərlə qarşılaşsa da, doğma yurddan uzaq salınıb qürbət diyara sürgün edilsə də:

Mən yurdumu özgələrə satmadım,

Xələt alıb öz elimi atmadım - deyərək, öz məqsədinə sona qədər sadiq qalmışdır.

Pəhləvi xanədanı Azərbaycan dilini və bu dildə yaranan əsərləri qadağan etdiyi bir vaxtda Həbib Sahir öz əsərlərini ana dilində yazdı və bu ən'ənəni o yaradıcılığı boyu davam etdirdi.

Şahlıq üsul-idarəsinin hakimiyyəti dövründə Cənubi Azərbaycanın şəhər və kəndlərində işsizlik gündən-günə artırdı. Yüz minlərlə azərbaycanlı iş tapmaq ümidilə başqa yerlərə axıb gedirdi. Bu vəziyyəti görən Sahir yazırdı:

Gəl köçmə vətəndən,
Yada bel bağlama, qardaş.
Dövran belə getməz.
Qalamaz daş üzərə daş.
Şimşək kimi çax,
Sel kimi ax,
Çalxalanıb daş...

Bu misralar doğma Vətən oğullarının taleyini dərk edən və onları inqilabi mübarizəyə səfərbər edən bir xalqın şair oğlunun səsidir. H.Sahir yaradıcılığındakı bu vüs'əti və mübarizliyi xalq yazıçısı M.İbrahimov belə ifadə edir:

"Ustad şairlərdən Həbib Sahir istibdad dövründə yazdığı, lakin ancaq indi çap olunmuş şe'rində o zamankı ağır, kədərli vəziyyəti belə təsvir edir.

Göründüyü kimi bu gün İran Azərbaycanında yaranan ədəbiyyatda xalqın "şimşək kimi çaxması, sel kimi axması, çalxala-

nıb daşması", yə'ni məqsədyönlü hərəkət, canlı fəaliyyət, yeni həyat uğrunda mübarizə motivləri güclüdür. Əlbəttə, bu fikir və hissləri həyat özü doğurmuşdur. Onlar ritorikadan uzaqdır, quru nidalar deyil, inqilabi mübarizədə gözü açılmış, yaradıcı qüvvələri coşmuş xalq kütlələrinin əməli işinin və fəaliyyətinin ifadəsidir - həyatdan ədəbiyyata gəlir və ilhamın işığı ilə parlayaraq, poetik ehtiraslarla dolaraq yenidən həyata qayıdır".[1]

H.Sahir yaradıcılığı təkcə Azərbaycanla məhdudlaşıb qalmır. Onun əhatə dairəsi daha geniş, daha böyükdür.

Yaradıcılığının ilk dövrü istisna edilərsə, H.Sahir sonrakı ədəbi fəaliyyətində Vətənin faciəli və ağır günləri zamanı xalqı zülmə və haqsızlığa, müqəddəs azadlıq vuruşlarına çağıran şe'rlər yazmış, zamanın qabaqcıl ideyalarını tərənnüm etmişdir. Həbib Sahir şe'rlərində gələcəyə inam hissi daha güclüdür. O, ölkədə hökm sürən irticanın, zülm və istibdadın yox olacağına, Vətən göylərin bürümüş qara buludların silinəcəyinə, xalqların zülmətdən qurtulub azadlıq və səadətə qovuşacağı günə qəlbən inanır. Bu inamı şairdə mənsub olduğu xalqın yenilməzliyi, igidlik və mərdliyi, əzm və mətanəti yaratmışdır.

Akademik Bəkir Nəbiyev Həbib Sahir yaradıcılığına həsr etdiyi "Şe'rimizin ağsaqqalı" məqaləsində qeyd etdiyi kimi: "Uzun illərdən bəri qəddar şah rejiminin bütün acılarını dadmış, şüurlu ömrü boyu dönə-dönə tə'qib olunub sürgünlərə göndərilmiş Həbib Sahirin əsərlərində məzlumların fəryadı, xalqın zülmkarlara qarşı mübarizəsinin əks-sədası eşidilməkdədir".[2]

Vətənə və xalqa xidməti özü üçün həyat idealı seçən, böyük arzular və işıqlı amallar uğrunda mübarizə etmiş, hürriyyət fədaisi kimi tanınan Həbib Sahirin sənət dünyası bu gün də insanları azadlığa, ədalətə və mə'nəvi birliyə çağırır.

---

1. "Azərbaycan" jurnalı, 1980, N 1, səh. 45.
2. Bəkir Nəbiyev, "Söz ürəkdən gələndə", Bakı, "Yazıçı", 1984, səh. 201.

МҮНДӘРИЧАТ

Поезијанын һәсрәти вә һәгигәти 3
Өн сөз 6

I ФӘСИЛ
Һәбиб Саһирин әдәби мүһити вә һәјаты 10

II ФӘСИЛ
ҺӘБИБ САҺИР ЈАРАДЫЧЫЛЫҒЫНЫН ПРОБЛЕМЛӘРИ
а) Јарадычылығынын илк дөврү 28
б) Һ.Саһир вә 12 декабр 1945-чи ил һәрәкаты 33
в) 1945-чи ил һәрәкатындан сонракы илләр 48
г) Иран ислам ингилабы вә Саһир поезијасы 70
ғ) Һәбиб Саһирин нәсри 81

III ФӘСИЛ
ҺӘБИБ САҺИРИН ПОЕТИКАСЫ
Поетик дилин көзәллији 88
Бәдии тәсвир васитәләри 91
Бәдии тә'јин 91
Тәшбеһ 92
Пејзаж 94
Тәзад 99
Тәкрир 101
Мүбалиғә 103
Бәдии суал 104
Һ.Саһир поезијасында вәзн вә гафијә системи 107
Әруз вәзни 112
Сәрбәст вәзн 114
Сон сөз 116